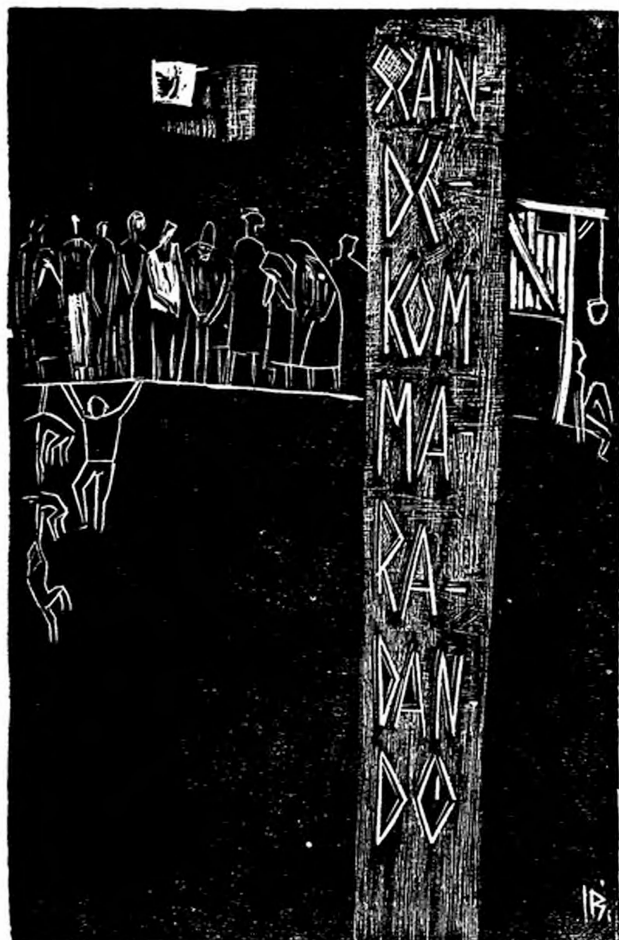

MÚZEUMI KURÍR

1974. DECEMBER

16. SZÁM (II. kötet, 6. szám)

MÚZEUMI KURÍR

16.

(II. kötet, 6. szám)

MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbartók Köre körlevele.

Megjelenik évente három számban.

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül az egyes számok számozása folyamatos. Minden kötethez, azaz tízedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dr. Dankó Imre.

Szerkesztőség: 4001 Debrecen. Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1974.

A komafogadás szokása Konyáron

KURUCZ ALBERT

Az emberi élet legfontosabb állomásaihoz fűződő népszokások kezdetől a néprajzi kutatás előterében állottak. Ezt a vonatkozó néprajzi szakirodalom mennyisége is tükrözi. Ennek ellenére még akadnak olyan szokások, amelyekkel a szakirodalomban alig, vagy egyáltalán nem találkozunk. Ezek közé tartozik a *komafogadás* szokása is.

Konyáron, Tőgyi Károly elmondásából kiindulva bukkantam rá erre a szokásra, melynek egykori gyakorlatára még számosan emlékeznek, s melyről egy régi, a faluval kapcsolatos leírásban is említés történik (Vö.: Déri Múzeum Néprajzi Adattára V. 16/8).

E népszokás feltárása nyomán megvilágítást nyerhet egy másik konyári szokás is. Általános ugyanis, hogy a faluban egy-egy személy a tényleges keresztszülőkön kívül többeket is szólít keresztapám, keresztanyám néven. Ennek hátterét világítja meg a fent említett szokás, melyet Konyáron *komafogadás* néven ismernek. (Az említett adattári feljegyzés *komaforrasztás* néven említi e szokást.)

Az adatközlők elmondása szerint az újszülött gyermeket igyekeztek minél előbb megkeresztelni — különösen ha véznácska volt —, nehogy pogányként müljön ki a világból. A keresztszülőket rendszerint a rokonságból, vagy a szűkebb baráti körből, a lánykori cimborák közül választották. Divatban volt és van ma is, hogy első és második keresztszülő választanak, hívnak.

A kialakult szokás szerint a kisgyermeket az első keresztanya vitte a keresztelőre és tartotta a keresztvíz alá. Mielőtt a kisbabát a keresztelőre vitték az alábbi jókívánságot mondta a leendő keresztanya: »Ezen töredelmes ágyából a jó Isten gyógyítsa, építse komámasszonyt. Adjik tejjel teljes kebelet, hogy ezt a kisdédet nevelhesse minnyájunk örömirre, más jó emberek tiszteletire és Istennek dicsőségire.« A második keresztszülő rendszerint ezzel búcsúzott az indulás előtt: »Pogányt viszünk, angyal hozunk«. A második keresztszülő a keresztelezés után vitte át a kisgyermeket, s vitte hazáig. (»A keresztvíz után a pap áldása után a második keresztanya ölében érte a kisgyermeket.«)

A keresztelőt rendszerint vasárnap délelőtt tartották. Utána ünnepi ebéd következett, melyen a keresztszülők is részt vettek. Ekkor adták át a keresztszülők a gyermeknek szánt ajándékot, s a bábaasszony ajándékát is. A gyermek ajándéka rendszerint pénz, amelyet a kialakult szokás szerint a gyermekágyas anya *feje alá* (párna alá) dugtak. A bábaasszony ajándékát — ugyanúgy mint a lakodalmi ajándékozásban —, tányérba összegyűjtve adták át.

Vacsorára már többen hivatalosak, a keresztszülőkön kívül más barátok is. Ez alkalommal történik a *komafogadás* (*komaforrasztás*).

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre.

Készült 1000 példányban.

74. 4., 1929 — Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár.

Felelős vezető: Farkas Béla igazgató.

A bábaasszony a pitarban a szabadfűzhelyen egy követ felforrósított, felizzított, s azt egy bádogedényben bevitte a házba (szobába). Letette az asztalra, amelyet a *komákkodók* körülálltak. Aztán egy kis ecetet és vizet öntött a forró köré, hogy *sisterikeljen*. A víz sísteregve csapott fel a forró körül s közben akik *komásodni* akartak egymással, azok kezét fogták. Ezeket *lógókoma*, illetve *lógókomaasszony* néven emlegették. Közben a *pogánykeresztanya* (aki felviszi a gyermeket, ezt mondta: »Jó szóhalló, jó szóhajtó *komjaasszonyai* lehessünk egymásnak.«

A bába főzi a vacsorát és ő hordja azt fel. Közben bort is tölt, s míg a komák és lógókómák beszélgetnek, a bábaasszony kimegy, beköti a *térnygét*, egy kantát az ajtófélfához vág, sántítva bemegy s ezt mondja: »a kását most akartam hozni, de elestem (megmutatja a térdét) orvosságra tessenek egy pár garast adni.« A pénzt a bádogedénybe a kő mellé hányják. Ha a bába keveselli amit adtak, akkor még egyszer kimegy és súlyokból babát formál. Ezt viszi be és ezt mondja: »Ezt a kis árvtát már elhagyta a gólya, mielőtt anyát keresett volna, mostmár nekem kell gondoskodni az eltartásáról, egy tartáspízt szívesen elfogadok.«

Ekkor ismét pénzt tesznek a többibe. Borozgatás, beszélgetés után aztán jó egészséget kívánva a meghívottak hazamennek.

Az egymást komáknak elfogadott barátok gyermekei közelesek voltak a kialakult szokás szerint a komákat keresztapjuknak szőlítani. Innen van, hogy Konyáron sokaknak a szülőkkel egyidős generációból 20, nem egy esetben 30 keresztapja is van.

Külön vizsgálat tárgyát képezi a szokás eredete és elterjedése. Adatközlőim már nem vettek részt ilyen szokásban, de a szüleiktől, illetve idősebb emberektől hallottak erről s egyértelműen ezzel magyarázzák, hogy miért van majdnem mindenkinek több keresztapja, keresztanyja a faluban.

Az adatközlők véleménye szerint a komafogadás szertartásában a sísteregve felcsapó erő azt jelképezi, hogy olyan erős legyen a komák összetartása, barátsága, amilyen erővel csap fel az izzó körül a gőz.

Az ismerősök, rokonok, keresztkomák és *lógókómák* kötelességüknek tartották, hogy a gyermekágyas fiatal anyát meglátogassák. Az asszonyok ebédet is vitték neki.

Az ebédet *komaszilkében* vitték a gyermekágyas asszonyok. A komaszilke kevés háztartásból hiányzott, s inkább kölcsön kérték a szomszédoktól, de a szokáshoz ragaszkodtak, és minden esetben abban vitték az ebédet. A szépen díszített, zománcozott cserépedényben az étel melegen maradt, nem kellett azt újra felmelegíteni. A komaszilkét fehér szalvétába kötve, ünnepélyesen felöltözve vitték a látogató asszonyok.

A gyermekágyas anyának mindig az ebédhez jelenlétében kellett enni az ételből. Az ismerősök és rokonok egyeztetették hogy ki, melyik napon vigyen ebédet. Ha mégis előfordult, hogy többen is egyidőben vitték, mindegyik ebédet illet megköstolni.

Az ebéd közben beszélgettek egy keveset, megtekintették az újszülöttet. Hosszú ideig nem illet maradni, a fiatal anya hamar elfáradt, sok pihenésre volt szüksége.

A *bábaasszony* (bábaasszony) fontos szerepet játszott nemcsak a gyermek világra segítésében, hanem annak gondozásában, s a fiatal anya el látásában is. Szolgálatait jól megfizették. Legtöbbet pénzben, de természetben járandóságot is kapott. Ezek mértéke függött a bábaasszony tudásától, »felkapottságától«. A leggyakrabban a szülők anyagi tehetsége

volt az irányadó. Egy-egy családban mindegyik újszülötthöz ugyanazt a bábaasszonyt hívták. Konyáron három-négy bábaasszony is tevékenykedett.

A gyermekágyas anya a felgyógyulás után sorra látogatta a keresztülöket. Először az igaziakat, aztán a lógókoma és -komaasszonyok közül is a közelebb állókat. A megszólítás *komám*, *komámuram*, *komám-asszony* volt. A századforduló után és a század elején ez a barátság még nem jelentett tegező viszonyt, újabban egyre inkább ezzel is jár.

A konyári komaság intézményének jelentős közösségi funkciója volt. A komafogadásban résztvevőket szoros barátság, szinte rokoni kapcsolat fűzte össze. A század elején még igen nagy szerepe volt a paraszti életben az egymásrautaltságnak, egymás segítésének. A komafogadásban létrejövő barátság abban is kifejezésre jutott, hogy a komák, komaasszonyok, lógókómák, lógókomaasszonyok mindig számíthattak egymás segítségére a nagy munkákban. Ilyen munkák voltak például: a *vályughordás*, házépítés, *pallásolás*, hordás, szalmahordás, s gyakran a szüret is. Ezekhez sok kéz kellett, jól jött a segítség.

Ezek a közös munkák is erősítették a komák, komaasszonyok összetartozását. Így érthető, hogy a gyermekek ezt a közösséget lényegében rokoni kapcsolatnak érezték, s megkülönböztetett tiszteletben részesítették a benne résztvevőket.

CIMLAPKÉPÜNK

A Múzeumi Kurir jelen számának címlapképét *Bényi Árpád* berettyóújfalusi festő- és grafikusművész készítette. Címe: *Illusztráció Nagy László* verséhez, fametszet.

HATALMAS FILM KÉSZÜL A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚRÓL

A nagy szovjet író, *Konstantin Szimonov* forgatókönyve alapján, eredeti dokumentumok bőséges felhasználásával nagyszabású film készül a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háborúról. Az összegező jellegű, a korábbi idevágó filmalkotások eredményeit is magába olvasztó film az egyszerű szovjet katonát állítja középpontjába. Azt a katonát, aki saját hazája védelmében sok más nép számára is szabadságot, békét, a fejlődés soha nem látott lehetőségét adta. A tervek szerint a filmpozst 1975. május 9-én, a Győzelem Napjának 30. évfordulóján mutatják be.

VESZÉLYBEN AZ ATHÉNI AKROPOLISZ

Riasztó hírek terjedtek el arról, hogy az Akropolisz márvány kapufalát, amelyet korábban hatalmas vasgerendákkal támasztottak alá, ismét veszély fenyegeti. A vasgerendák korrodálódása repedéseket okozott a falon, amik összeomlással fenyegetik az építményt.

DÉLSZLÁV MÚZEUM BAJÁN

Baja város tanácsának kezdeményezésére a Magyarországi Délszlávok Szövetsége támogatásával a város és környéke délszláv kultúráját gyűjtő, őrző és bemutató múzeum létesül.

Csokonai és Görög Demeter

MOLNÁR JÓZSEF

Régibb korban élő íróink, tudósaink életének dokumentumai szét-szórva hevernek folyóiratok, könyvek lapjain, levéltárak rejtkeiben, csak szorgalmas kutatás vagy olykor a véletlen segítségével lehet feltámasztani múltjukat. A kortársak egymással való kapcsolatainak kiderítésére néha valamilyen alkalom, az összefüggések hirtelen megvilágosodása ad lehetőséget.

1973. október 3-án a debreceni Déri Múzeum igazgatója kezdeményezésére Hajdúdorogon, Görög Demeter (1760–1833) szülővárosában, halála 140. évfordulóján, felavatták a felvilágosodás kori nagy kultúrpolitikusnak emléktábláját s a kultúra házában kiállítás keretében bemutatták életét, munkásságát.¹ Ez csaknem egybeesett Csokonai születése 200. évfordulójának országos megünneplésével, s az összefonódó alkalom adott lehetőséget a két hajdani debreceni diák alig ismert kapcsolatának bemutatására.

Igaz, hogy Görög Demeter 13 évvel idősebb volt Csokonainál, de mire Csokonai öntudatosan fejlesztett költői pályája megindult, Görög Demeter már az akkori magyar irodalom központjában, Bécsben működött, s a magyar kultúra fejlesztésében szerzett nagy érdemeket. Csokonai ismerte Görög Demeter és Kerekes Sámuel Bécsben megjelenő lapját: a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*-et,² s azt is tudta, hogy a *Debreceni Grammatika* (1795) megírásában és megjelentetésében milyen fontos szerepe volt Görög Demeternek, aki a pályázatot meghirdette, s a mű nyomtatásának költségeit fedezte, sőt Bevezetést is írt hozzá Kerekessel együtt.

Görög 1783-ban került Nagyváradról a bécsi egyetemre jogi tanulmányainak folytatására. A dorogi városi hadnagy fia hazai támogatás mellett, kenyerét mint korának legkiválóbb nevelője kereste meg: 1787-től 1795-ig gróf Kollonics Lászlót,³ majd 1795-től 1803-ig herceg Eszterházy Pált⁴ s 1803-tól 1824-ig I. Ferenc császár gyermekeit nevelte.⁵ Keresetéből komoly összegekkel támogatta a Bécsben tanuló magyar ifjakat, a magyar irodalmat művelő szerzőket és könyveik kiadását.

1789-ben, a Nagy Francia Forradalom megindulása előtt egy héttel Kerekes Sámuel⁶ barátjával megindította, II. József császártól nyert engedély alapján, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*⁷ című lapot Bécsben, amely az akkor folyó török háború befejezéséig jelent meg ezen a címen. A háború befejezése után a lap tovább élt, s *Magyar Hirmondó*⁸ néven jelent meg.

Csokonai már 1793-ban kapcsolatba került a Magyar Hirmondóval, s ott jelent meg első nyomtatott verse: *Broughton Religioi Lexiconára* címmel.⁹ 1794. november 7-én pedig ebben a lapban tette közzé *Jelentés-ét*, amelyben húsz kötet kiadandó munkájának listáját közölte.¹⁰

1796-ban, december 15-én a *Diétai Magyar Múza* (Pozsony 1796, nov. 1. — dec. 10.) megszűnte után hirt adott a Magyar Hirmondóban, hogy azt *Nyájás Múza* címen fogja folytatni, de ez a terve nem sikerült.¹¹

Mindez arra vall, hogy Csokonai a két szerkesztővel Görög Demeterrel és Kerekes Sámuellel levelezésben állt. Dunántúlról való hazatérése után nemsokára, 1800. augusztus 27-én meghalt Kerekes Sámuel, a Hirmondó lelke. Görög Demeter sok munkája közben a Hirmondóval nehezen birkózott meg, tehát segítőárs után kellett néznie. Szerkesztőtársat keresve javaslatok érdekében levelet írt Sárospatakra és Debrecenbe. A Debrecenbe, Benedek Mihály¹² elkésznek írt levele fentmaradt s hasonló lehetett a Patakra írt levél is. Ennek szövege a következő, s nagyon jellemző Görög Demeterre:

»Nagyérdemű Tiszteletes Úr!

Oda a M/agyar/ Hirmondó egyik érdemes írója, az elfelejtethetlen Kerekes Úr. Ezen, a két magyar haza javára célzó institutumunknak egy más Kerekesre volna szüksége, aki jó *moralis karakterrel bírna*; a tudományokban, kivált az újabb statisztikában jártas lenne; tiszta magyarságának s kellemetes előadásának próbáit nyomtatásban vagy kézírásban is előmutatná; a francia Journalokat hacsak meglehetősen is, a németeket pedig jól értené; aki friss egészségben, eleven világra termett, kultus s nöfelen lenne, s végre akit a közjónak előmozdítására intézett ügyeketünk lelkesítene: az institutum egy ilyen derék társnak eszendei fizetésül 600, 700, 800 frt. szabtott ki. Ha tartós szorgalmatossága által az előfizetők számát neveli, az eszendei fizetése is nagyobbra nevedik, s azon kívül mindenkor az a tiszta gyönyörűség táplálja, hogy szíves fáradásai által keltett hasznót hajt edes hazájának ügymint írása által és az azzal szerzett jövedelmeknek érdempénzre való fordítása, vagy a haza javára célozó munkáknak világ eleibe való bocsátása által. Azon derék társnak szabad szállása létszen s az institutum inasa ingyen tartozik szolgálatot tenni becses személye körül. Bátorokdunk a Nagyérdemű Urat, hazafiúi igyekezetünkhöz mutatott szíves hajlandóságaira alázatosan emlékeztetni s ezáltal is arra kéri, hogy egy ilyen derék társat szerezze az institutumunk számára, akiről is ne terheltekké azután az institutum Igazgatóját tudósítani követezzék titulus alatt: A Mr. Mr. de Görög Gouverneur du Prince Paul d' Eszterházy, à Vienne. — Mi, a míg élünk leszünk.

Nagyérdemű Úrnak
Bécsben, Jan. 20. 1801.

kész háládatos szolgálai
a M/agyar/ Hirmondó Írói.«¹³

Görög Demeter levelének tartalma elég hamar tudomására jutott Csokonainak. A pataki professzorok, Rozgonyi József¹⁴ és Kövy Sándor¹⁵ biztatására (de lehet, hogy Benedek Mihálytól is értesült a megüri szerkesztői állásról) ajánlközött a Magyar Hirmondóhoz. Fentmaradt Csokonai Görög Demeterhez írt levelének fogalmazvány, Nagy Gábor, debreceni barátjának írt levele mellékleteként, amelyben félreérthetetlenül a Görög Demeter levelében közölt feltételekre választott február közepé táján:

»Nagyérdemű Drága Úr!

Midőn már éppen hozzá kezdek vala szokni magánosságomhoz, amelyre magamat avégre szántam, hogy csendes olvasásom, s elmélke-

désem által emberi destinációmhoz jobban közelíthessek, hogy Műzsáimnak áldott karjai közül a világi nyughatatlanokdás ki ne ráncigáljon, hogy jelesben Arpádról irandó epopeiámat annál jobban elkészíthetvén, haldokló nemzetemnek szájába egy végső hatyúi éneket adhassak a Duna és Tisza nádasai mellett és hogy egy szóval hazámnak, vagy legalább a maradéknak haszonra való nézés nélkül szolgálhassak: akkor vala szerencsém édes hazámnak serkentő szavait a Bécs tornyai közül hallani, s az Úr közönséges érdemeire homályos lakhelyemben személyes háladá-tossággal is érzékenyítetteti.

Tiszteletes, tudós Rozgonyi József úr, kinek a hazához való nem-es buzgósgával kívánt az Úr is e részben élni, nemes és nemzetes juris professor Kövy úr által requirált engemet ezen folyó február hónapnak 9-dik napján, azután ismét levél által, ugyancsak febr. 12-én afelel, hogy a nemzetfő örök tiszteletre méltó néhai Kerekes úrnak — nyugodjanak áldott hamvai az idegen földön, s becses neve a jó magyarok szívében örökre felmetszve maradjon e közzőre élt nemes hazafinak: — hogy öné-ki, mondom, az újságok készítésében felváltója lennék. Megvallom ugyan, hogy gondolkodva vettem rá magamat, mind azért, hogy nem örömet, ki-vántam magamat... édes esmérletlen magánosságomból megegyezzer a vilá-galármá közé kilépnem; mind azért, hogy egy olly munkás, olly sokfélé-érdemű, olly tudós és közönségesen tisztelt hazafinak, mint boldogult Kerekes úr volt, méltó követőjének lenni, erejím felett való próbának tartottam: de mégis egyfelől azt tartván szemem előtt, hogy a hazának negative nem ártani nem elég, hanem köteleességünk ám positive is dí-zésre lenni, *patriam prodere nefas* etc., másfelől örömmel s meglege-éssel biztatván az Úrnak előttem a tisztelet ésméretes hazafisága, gondolkodás módja és jó szíve; elfogadtam az Úrnak s az Úr által édes nemzetemnek becses kínálását, s engedtem néhány érdemes és közlélek-től vezérelt barátim nógatásainak, annak az ösztönnek, mely ezt juttat-ta eszembe: *tanta vis est, qua me quoque possim* etc. Méltóztassa tehát ezt az írásomat az Úr úgy venni, mint általában való lekötelezésemet: én részemről csak azt az egyet instálnám ki, hogy a legelső postán méltóztatnék az Úr mind köteleességem, mind jóvedelmem és státiómnak egész mívolta felől praecise tudósítani, informálni, hogy

1. Az a társaság, amely a tudósító levélben említették, kikből áll és mi a célja?

2. Hogy fizeti az nekem a levélbe kitett summát, úgy-é mint salári-umot? vagy pedig a jóvedelmen osztóznak?

3. Azon társaság vélem együtt dolgozik-é? vagy az újságok készítése épen az én departementem lesz? — Ezeket azért óhajtom világosan meg-érteni, hogy hallottam híret itten egy Bécsben most felállott Nyelvmí-velő Társaságnak, amelyhez Márton József úr is felment volna, de bő-vebben róla nem utasítottam. — Én is a vélem közlött conditiókra ezen pontok szerint kívánom az Urat előre tudósítani, hogy tőlem az Úr és a nagyérdemű Társaság többet vagy kevesebbet ne várjon és ne kívánjon, mint amennyiben magam vagyok, megbocsátván, hogy ha mi ebben ma-gam dicseretére célozni láttatnék, azt ne abból az alacsony characterből méltóztatssák az Úr magyarázni, hanem csak abból a pontból, hogy szük-ség a precísusság kedvéért előre megírnom, mennyiben vannak meg ben-nem az Úr által kívántatott minéműségek. Tehát:

1. A Deák nyelvben lévő tehetségem, minthogy fő gyönyörűséget a ró-mai klasszikusok olvasásában találok, felhat szinte a literatúráig, hozzá-járulván a beszédben és levélírásban való könnyűség.

2. A német nyelven értem a könyveket, sőt ezekből poétai fordításo-kat is tettem: de beszélni és levelezni, kivált tudással és characterisatús emberrel nem tudok. Úgy de egy esztendeig való bécsi lakás talán helyre fogja útni ezt a fogyatkozástomat.

3. A francia nyelv értésében középszerű vagyok: de az ezen a nyel-ven való literatúrához legjobban vonszó tüzem sebes előmenetellel már magamat is biztatni (kezdi).

4. Olaszul igen jól értek.

5. A magyar nyelvben lévő tehetségemet debreceni születésem és 22 esztendő koromig való felnevelkedésem, 5 esztendeig tartott útazásaim és tapasztalásim az egész magyar hazába (kivéven éppen azon részeit, ahol nemmagyarok laknak) nyomtatott és még kézírásban lévő munká-im, literatúrai szüntelen való olvasásom, levelezésem, és gyakorlásim, meglehetősen emelték.

6. A statisztika, historia, útazások, politica és geographia a természeti historiával együtt 4 esztendőktől fogva egyedül való foglalatosságom.

7. Utóljára ami characteremet illeti, azt az én csekély, de tisztessé-ges nevelésem, olvasásom és gondolkodásom módja, a *curata supplex*, nem tehették olly nagyvilágbelivé, olly *éclatantá*, mint amilyent talám az ajánlott státió és az Úr kívánának: de csendesen élni való vágyásom közönséges-lelkűségem, hazámhoz való tiszteletem és a nemzet s a sze-líd tudományok éránt való tüzes buzgósgómnak sokba hasonlóvá tettek ahhoz, amint Rousseau magát leírja barátja előtt a IV. levélbe: *Une pa-ressseuse aime* etc. — Rousseau ugyan a nagy Rousseau volt, épenedig egy kis emberke vagyok: de egy hellernyi circulusnak és egy planetái orbitá-nak lehet azon egy centruma, s mindenik 360 gradusból állhat. Ha tehát ezen tehetségim és ezen fogyatkozásim mellett tetszik az Úrnak maga mellé venni: méltóztatssék az első jó móddal egész státiómnak mívolta fe-lől tudóssá és bizonyóssá tenni, hogy én is magamat elkészíthessem, az Úrnak becses levelei is nálam, mint az enyém az Úrnál, megbízó dátum gyanánt maradhasson. Addig is magamat barátságos indulatiba minden esetre ajánlván, maradtam...

Debrecen, 1801. február. 16.

Csokonai hiába várta a választ egyéniségét ösztintén feltároló levelére s Görög Demeter, eddigi ismereteink szerint nem is választott rá. Egy hó-nap elteltével szánta el magát arra Csokonai, hogy levelének sorsa utá-n érdeklődjék, s ezért írt március 19-én levelet Márton József régi kollégii-umi társának és barátjának, akiről már Görögnek írt levele írásakor is tudta, hogy Lőcséről Bécsbe került s Görög Demeter körül tevékeny-ke-dik. Ennek a levelnek egy mondatát, amely költői öntudatának és majda-ni jelentőségének leghűbb bizonyítéka, azóta nagyon sokszor idézték. Most az egész levelét újra kell olvasnunk ahhoz, hogy Csokonai helyzetével megismerkedhessünk:

»Kedves Barátom Uram!

Hogy ezen levelemmel részszerént kéntelen, részszerént bátor vagyok az Úrnak alkalmatlankodni, annak oka rám nézve az, hogy Bécsben nincs máshoz kihez folyamodnom, minthogy Dr. Sándorffy úrnak, akihez bizodalmon volna, elég és igen sok fontos foglalatossági vagynak; az Úrra nézve pedig az, hogy mind hajdani, mint a múlt ősszel megújított barátságunk az Úrnak hozzám s dolgaim éránt való nemes hajlandósá-gáról nem kevésbé tézsen bizonyóssá. De ha a magam személyes dolga ügyeletlen volna is az Úr előtt, esmérem az Úrnak a közjó éránt való

rézvevősségét s szolgálatra kész voltát; még pedig sokkal jobban eszmérem, mintsem a köz ügyben akar nékem, akár másnak is lehetőségig segíteni ne kívánna. Mért tartózkodjam tehát kérni az Urat, hogy Minden Munkáimnak kinyomtatására egy jó és csinos bécsi könyvnyomatóval megalkudni méltóztatassék? Az egész gyűjtemény mintegy 40 árkusra fogna terjedni, melyben mind versek, mind kevesebb számú prósak, mind eredeti mind fordított darabok lennének; az exemplárok számát pedig, minthogy tekintetes Fráter István úr nyomtatattja ki, nem kívánom többnek 500-nál. A magam munkáiról tudósítást, vagy felvizsgálatást adni megiltván a nemszemtelenség, csak a forditásokat említem meg, amelyeknek szerzői csupa nevekrol is elég esmereteseik, elég ajánlottak, mint p. o. La Boucle de cheveux enlevée, de Pope; Dié Grázien, von Wiedland; Le Temple de Cnide de Monsieur de Montesquieu; L' Aminta, Favola Boschereccia di Torquato Tasso; Der Frühling, von Kleist; Il pastor Fido, di Giambattista Guarini; s több eféle. — A kinyomtatáshoz való alkut, formát és gustust egészen az Úrra bízom, s egyebet a vélem való közlésénél nem kérek. Én júliusnak 2dik és 3dik hetét Patakon fogom az examen alkalmatosságával tölteni: és addig való választát az Úrnak óhajtván várom, tessék tiszteletes tudós philosophiae professor Rozgonyi úrhoz ugyancsak Sárospatakra adressirozni. — Igaz! a pénz felől majd el is felejték tudósítást tenni, — felét a nyomtatás árának előre, felét pedig az exemplárok leszállításával kész lesz azon uraság letenni. Már én az Úrnak jelentésére, s edes hazám s anyai nyelvem díszére és előmenetelére, amint tudtam s amint tudtam a ritkább régi, kevéssé gyakorlott, nyomtatásban eszméletlen, tartományos és mesterszavakból 2000 és egyháznáyat öszveszedtem, s mind ez ideig az Úrnak barátságos rendtételét vártam; és most is kész szívvel kívánom őket az Úrral közölni, mihelyt levélbe tett bizonyos akaratját megértem: sőt egyebben is, ami csekély elememtől, gyenge erőmtől, gyarló tapasztalásomtól s aprólék olvasásomtól kitélik, örömet kívánok ügyefogyott nemzetemnek, s özevgyesre jutott hazámnak, általjában pedig a tudományoknak szolgálni. Mert nemzetem javán dolgozni annyira óhajtok, amennyire örülök annak, hogy magyar-nak születtem: az értelemnek pedig és az izlésnek gyarapításán mind örülök én, mind munkálkodom, én — egy nádas házba szorult cosmopolita.

Edes barátom! távol vagyok mind a gazdagodás vízkórságától, mind attól, hogy fényes szerencsészt kívánjak játszani a világon; és csak munkácskáimnak ezt az egy kiadását (amelly mind hajdani vicikádozó plánumin által szerzett aprólékos adósságimra, mind írásimnak minden-napi elébb tovább hányattására nézve szükséges) végbe vihessem, nem fogja többé még csak munkámat is látni, ez az egy részről irigy, és szórszáhasogató s a mellett korhel időszakas! más részről a Helvetius baglyát realisál, obscurant és üldözni szerető világ. Ha írok is, aminthogy már én anélkül nem tarthatom fenn lételemet, írok a boldogabb maradéknak, írok a XXdik vagy XXIdik századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmisen.

Teszek úgy mint Bessenyei György, ama mind rendre mind érdem-re első magyar literatorunk, akiről a dolog eszmérol nem tudják meghatározni, akkor volt-é nagyobb mikor Bécsben a becsületnek, a hazafiúságnak a köz piacán tündökölt, vagy most, midőn Bakonyiszegen a mi horizonunk elsetétedését úgy nézi, mint a földünk golyóbissa alá fordult, de azért teremteni meg nem szünő nap. Ebből a resignatiómból, és az er-

re való tekintetből bátorokodom már az Urat arra is megkérni, hogy engemet afelől tudósítani ne sajnáljon, ha vette-é Görög úr az én még a télen küldött levelemet és ha választolt-é arra vagy nem? — Ugyanis engemet, mind professor Rozgonyi úr, akire volt a dolog Görög úrtól bízva, mind professor Kövy úr, és mások is requiráltak abba, hogy Görög úrhoz ajánljam magamat az újságok írására. Én ezeknek serkengetésére resolváltam is magamat, és írtam eránta Görög úrnak, amelybe az előadott conditiookra nézve azt feleltem, hogy én a deák, olasz francia és német nyelveket értem, a geographia és historico-politica tudományok egyedül való foglalatosságim, hazamat mind könyvekből, mind, sőt respektive hat esztendőig való útazásaimból, alkalmasint kívántam megismerni: csak azt kérem vala ki Görög úrtól, hogy mind kötelességim, mind fizetésem felől praecisíbb tudósítson, hogy bizonytal tudjam micsoda teherre, s micsoda commoditásra hagyom magamat megelégedett Sanssoucimból a bécsi lármas fényre kiléptetni. De választ sem Görög úrtól sem Czetter úrtól nem nyerhettem. — Talán az idevaló, egyébaránt is rendellen postázás az oka. — kérem az Urat, ne sajnálja gyanakodásomat megállítani, s egyszersmind megírni, mi az a bécsi magyar institutum, melynek az urat is tagjának lenni örvendem, s melyről mi isoloirosott dákusok itt még oly keveset tudunk. En az Úrnak ezt a literaria tudósítását máské- kal fogom megköszönni, t. i. ezen munkámmal: »Néhai Dr. Földi János-nak életének és munkáinak történetei, caractere, jelke és felvizsgálása, recenziója, egy barátja, társa és tisztelője által.« Megérdemli az a nagy lélek, kiről tulajdonképen el lehet mondani, hogy nemzete szerelme emészteite meg, megérdemli mondom, hogy minden hazafi sírja után is temjezzesse!!! — En pedig az Úrnak barátságát s erántam való bizodal-mát kikérvén, állandóul maradok

az Úrnak

kész köteles szolgálja
Csokonay Mihály¹⁷

Debrecen, mart. 19. 1801.

Most már két levelére is hiába várta a választ ügyének sorsáról. Ma már tudjuk, hogy Görög Demeter, Kerekes Sámuel halála után a Bécsben tartózkodó orvost, Sándorffy Józsefet (1767—1824) alkalmazta munkatárs-nak. De még 1800 őszén meghívta Munkácsról Kömlei Istvánt, ref. lel-késztt szerkesztőtársnak, aki az abban az időben igen kedvelt *Szüksé- gben segítő könyv* (Pest 1790) szerzője volt s tőle remelte a lap fellendíté- sét. Kömlei fel is ment Bécsbe, de hamarosan megbetegedett s vissza kel- lett mennie Munkácsra, ahol 1802-ben meg is halt. Távozásával, 1801 ja- nuárjától kezdve Görög, Lőcséről, Márton József tanárt hívta meg Bécsbe, kívül elsősorban a megyék térképeinek az ügyét szerette volna előbbre- vinni. Minderről Csokonainak nem lehetett tudomása, kivéve barátjának, Márton Józsefnek Bécsbe kerüléséről.

A Görög Demeternek és Márton Józsefnek írt levelére a Magyar Hir- mondó Írói aláírással Márton József, Görög tudtával választott Csokonai- nak jó későn, 1801. július 9-én, s a kedves hangú levél határozott elutasít- ás, de fájdalomdíj megindítják Csokonai címére a Magyar Hírmondó példányait ingyen. A levél így hangzik:

»Különös Erdemű Drága Úr
Tudós Hazafi!

Rosz neven ne vegye, kérjük, hogy hozzájmag utasítani méltóztatott igen betses levelére mind ez ideig nem válaszolhattunk. Igen igen bokro- sok a' mi foglalatosságaink, a' mellyekhez járultak azon nehézségek is, a'

melyeket előbb el kellett hárítani, minekelőtte egy igen Derék Hazafinak készséget el-fogadtunk volna, ugyanarra a' végre a' melyre Kedves Drága Úr is méltóztatott volt meg-kinálni bennünket a' Maga részéről. A' milyen örömmel 's háládatos szívvel fogadtuk mi akkor Kedves Drága Úrnak barátságos ajánlását, szinte olyan bizodalommal folyamodunk mostan hazafiúi szeretetéhez, a' mi köz hasznú igyekeztünkre nézve, a' mellyett, kérjük, ne sajnálja esmértes elméleti tehetségeivel, a' mikor foglalatosságai engedik, hathatósan előmozdítani. — Hogy kőz jóra telőző fáradozásainkat lassanként meg-esmerhesse bátorokdunk Hírmondónknak ingyen való jártatásával kedveskedni, addig is, míg jobb módunk 's alkalmatosságunk léssen annak meg-mutatására, hogy mindenkör leszünk Kedves Drága Úrnak

kész háládatos szolgálói
a' Magyar Hírmondó Írói.¹⁶

Bétsben. Júl. 9-én. 1801.

Csokonai a válasza váraokozva barátai látogatására ment Ongára, s július 19-én még nem volt kezében ez a levél, mert anyjának említi, hogy »Prof. Rozgonyi úrhoz semmi levél nem jött.« Mire a szerkesztőség levele megérkezett Csokonai már Pesten volt. Oda küldték utána.

Közben azonban még júniusban pletykáir terjedt el arról, hogy Csokonai Görög Demeternek gorombán válaszolt. Erről éppen Puky István barátjához Ongára utazása közben értesült Hajdúböszörményben, s onnan írt Nagy Gábornak, aki jól ismerte válaszában pontos szöveget, s így illetékes volt a rosszhiszemű rágalmat megcáfolni: »Most, míg a hintók a vendégfogadóba étetnek, tiszteletére jöttem szívesen Diószegi úrnak, s nála írom ezt a levelemet. Ha erre jössz Patakra: járj utána, hogy ki beszéltte azt a bécsi dátumot, — az én Görög úrhoz való goromba válaszmom felől való dátumot, — mondd el, mi volt a válaszmom, sőt akár hozd el in copia, amely nálad van.«¹⁹

1801. szeptember 26-án Puky István barátjának írta Pestről: »A Hírmondók ismét hívják; vettem leveleket, itt Pesten per Debrecen: azalatt pedig Debrecenben 1-ső július ota igen járják újságokat és így még Pataki examen előtt elkezdtek. Ma írok nekik is.«²⁰

Sajnos ez a levél nem maradt fenn, sem a válasz, pedig ettől kezdve haláláig munkáinak kiadása ügyében állandó levelezésben volt Márton Józseffel. Csokonai csak az 1802. március 2-án írt Márton-levélből értesül, hogy a Magyar Hírmondónak megvan az új szerkesztője, aki nem más, mint osztálytársa, Császár József,²¹ aki Mártonnak ehhez a levélhez nagyon baráti és kedves hangú levelet csatolt.

Márton József leveléből értesülünk arról, hogy Csokonai bizonyos kérésekkel fordult hozzá. Egyik ilyen utalás arra mutat, hogy Csokonai Márton József által kérte Pánczél Dánieltől, a Bétsi Merkurius szerkesztőjétől a lap azon példányát, amelyben a Szilágyi Ferenc által most felfedezett *Egy szerentszlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* (eredeti címe: *Az én életem volt*) megjelent.²²

Márton leveleiben ez áll: »Pántzél Barátomnál kikerestem, ha meg lesz, a' tudvalévő *Elégia*val ékeskedő *Merkürt*, de ő igen gondatlan, abban hogy maga sem tartotta meg azon Munkáját!«²³

Csokonai Mártonnak írt levele mellékleteként *Tudósítást* is küldött a Magyar Hírmondónak az általa fordított *Kleist Tavasz*-ának megjelenéséről. Erről Márton így ír: »A *Tudósítást* a' mai Újságba betenni

teljesen lehetetlen volt. Bé tétetem a' jövőben 's a' Kurirba is.«²⁴ Meg is jelent a Hírmondó 1802. március 5-i számában.

Csokonai Mártonnak küldött levelében egy költeményt is, amelyre így ad választ: »A Kerekesre írt verseket ki nem adjuk, foglaljon helyet inkább másutt mint a' Hírmondóba.«²⁵

Görög Demeter a maga és szerkesztőtársa dicséretét zengő közléseknek közreadásától mindig tartózkodott, s a Csokonai által küldött vers az 1802-ben írt *Görög úrhoz* címen fentmaradt költemény volt:

Meghoit egy haza embere,
Megholt, és idegen por fedí Bécs alatt
A fáradt Kerekest: jövel
Gyászos Melpomene! s éjjeli sípomon
Jajdits bánatos éneket.
A buzgó hazafit zengeni szent irány.
Ah jó szíve, magyar tüze
Köz jóéért pihegő lelke, serény esze,
Ah érette esenkedő
Népünk, mind kicsinyek voltak az ég előtt.
Megholt! s jókori fatuma
Minden jámborokat búba merite bé,
S főként tégedet, oh Görög!
Oh bajtársa, s igaz Damona öneki
Új sírjára hazámfia!
S gyászolván keseregő tiszta barádatod.
En, mert szívbeli bánatod
Megnémit, ki fogom zengni siralmatod.²⁶

Ez a költemény is mutatja, hogy nem maradt Csokonaiában semmi szemrehányás Görög Demeter iránt, s Görög Demeter is sok elfoglaltsága mellett mindig szeretettel köszöntötte Márton József leveleiben. Ebben a már elemzett levélben is van erre bizonyíték: »Görög Úr szívesen tisztelt Barátom Uramat s arra kéri, hogy ha jó kedve lesz egyszer fordítsa le ezt az ide zárt igen excellens Dallot. Ezt a Svajtzerek szokták énekelni (azért kezdődik így: Falle immer arme) mikor szabadság fájának fenyőszálat vágtnak ki, 's azután szokták maga a' szabadság fája körül is énekelni. Kotzube igen felséges Munkát írt illy tízím alatt. Das merkwürdigste Jahr meines Lebens, Ezen munkából mi egy extractust készítettünk, s kiadjuk a' Magyar Hírmondó mellett. Ebben fordít elő ez a' dal is, és nem szeretnénk elhagyni belőle. Milyel lefordítja B(arátom) Uram küldje fel hozzám.«²⁷

Csokonai le is fordította *A szabadságfához* (Schwizer nóta) címmel, de a cenzor nem engedte megjelentetni.

Görög Demeter tehát megbízatással is kedveskedik Csokonainak, s kapcsolatuk zavartalan maradt továbbra is.

Márton Józseftől tudja meg Csokonai a Magyar Hírmondó szerkesztőjére vonatkozó örömhírt is 1802. november 26-án írt leveléből: »fontos Újságért akarék ma írni Kedves Görög Barátunkat Ó Felsége a' Korona Örökös Herczeg *Fő Nevelőjének* méltóztatott nevezni, és már holnap vagy holnap után be is megy az Udvarhoz. Ez igen igen fontos Újság. És még tudom nem tudja senki. Megy a' Postára a' követ. Eljen szerencsésen Edes Lelkem tökéletes szívű barátja
Márton.«²⁸

Görög Demeter kinevezését csak jó két hónap múlva tették közzé, a Magyar Hírmondó 1803. évi 13. számában, tehát valóban igen bizalmas közlés volt.

Csokonai még ebben az évben, 1802. december 26-án írt levelében így számolt be Kazinczy Ferencnek a Magyar Hírmondóval való kapcsolatáról: tudniillik a lap szerkesztői sürgették, hogy rajzoltassa vagy festesse le magát: »Ami a festőt illeti: a Tekintetes Úrnak rólam való gondoskodása meghaladja érdemet, akár a személyest, akár a közönséget illető. Részemről a hiúságot magam vadászni nem kívánom, de ha hiúsággal a mások hiúságának kedveskedhetem, miért volnék macakos és durcás? En ugyan Rousseau embere vagyok: de az öreg úrban is nem volt-é sok efféle, ami néki mégis illet, sőt characterének umbráztatja volt, vagy inkább fényezetje? Már a Bécsi Magyar Institutum a múlt tavasszal, hogy Pesten valék, megkért, hogy adjam által nékik és ők a derék Czetterrel²⁹ ingyen kimetszetik. Ráállottam kívánságokra, gondoltam, hadi bábozzanak velem. Van a barátságom, van a tudósi characternek, van a nemzetiségnek bábja; mi több? a vallás holmi báb nélkül hideg és sikertelen. — Ok énnekem, mivel, amint említém, akkor Pesten napoltam, egy budai rác ifjat³⁰ javallottak, aki 1/2 souverainórért fest és szerencsésen talál; Csuri barátom, aki a váci siketnémák percepora, ezzel festettette le azonegy papírosra *ad virum* tekintetes Domokos Lajos³¹ és tiszteletes Sinai Miklós³² urakat — szemközbe! Bécsi barátaim arra kértek, hogy ha több festéssel mehetnék fel magam, Czetter jobban dolgozhatna a rézre. Tavasszal különben is fel kell mennem.«³³

Bécsben Márton József és Császár József igen megörültek annak a hírnök, hogy Csokonai Bécsbe készül, s 1803. január 4-én így ír Márton József erről Csokonainak: »Jaj!! be örültem; be örültünk mikor olvastuk, hogy Sz(ent) György napra láthatjuk itt, 's karunk közé szoríthatjuk az Urat!! Hát az a' tiszta öröm megérdemelené, hogy tekintetbe vévén azt Barátom; annak idejében feljönne. Jöjjön az Egek áldák meg: Itt nálam szállása minden lessz. Tsak jöjjön.«³⁴

Ugyanebből a levélből értesülünk arról is, hogy Csokonai Földi János műveinek intézésére vállalkozott: »Földi Írásai küldődjenek fel most Nagy József Úr által pro Magyar Hírmondó, s izenje meg az özeget, hogy mit kér érte, Görög Barátom megadja, a' ki bár a' Korona Örökös H(erceg) nevelője is, de Ó Felseje megengedte, hogy a' mi Institutumunk Directora legyen ezután is.«³⁵

Sajnos Csokonai bécsi útja nem vált valóra, így Görög Demeterrel személyesen nem találkozhatott. Azonban bécsi barátai gondoskodtak Csokonai foglalkoztatásáról s 1803. január 7-én Márton József kéréssel fordult hozzá: »Barátom! Mélt/ó/s/á/gos Rhedey Lajos Úr az a' nemes lelkű Hazafi a' ki a' most kiadandó Lexiconra egynehány száz forintot ajánlott. — Kérünk tehát, hogy az ide zárt szép Deák verseket fordítsd le Magyarra; hogy mi azokat a' deákkal együtt kiadhassuk az Újság mellett. Már ezt megengedi a Mélt/ó/s/á/gos Censor Úr, nem úgy mint a' Svajtzeri Szabadságfáról szölvő eneket. — (Azza (!) a' fordítással megelégedett Görög Úr, de meg is lehetett.) Azonban tsak ugyan azt monda, hogy Originálisnak sokkal jobb a Te eszed Barátom!«³⁶

Csokonai le is fordította Sommsich Lázár Deák ódját Rhedey Lajoshoz s az a Magyar Hírmondó utolsó számának toldalékaként jelent meg 1803-ban.

Erről a munkájáról Vay Miklós bárónak 1803. május 28-án így írt: »Mihelyt Consiliarius Sommsich Lázár úrnak, hazánknak ama jeles poetájának, méltóságos királyi kamarás úr Rhedey Lajos ó nagyságára, a Nemzeti Hadi oskoláról frott ódája a pozsonyi országgyűléskor kijött, mindjárt leküldötték hozzám egy exemplárját bécsi barátim, Görög és Márton urak, kérvén, hogy azt magyarra fordítanám le. Az volt benne egyik céljok, hogy mivel a méltóságos kamarás úr a tőlük kiadandó magyar és német Lexiconra egynehány száz forintot adni méltóztatott, ez eránt való hálaldátosságból a Sommsich úr ódjáját és az én fordításomat újságlevelekben a nemzetel közöljék. Én, mind a camerarius úr eránt viseltető tiszteletemből, mind édes hazám s nemes nemzetem, mind említett barátim eránt való kötelességemből a munkát lefordítottam; ők pedig azt a deákkal együtt kiadták Hírmondójoknak utolsó árkusa mellett.«³⁷

Csokonai és Görög Demeter kapcsolatának zavartalan voltát bizonyítja az is, hogy amikor Komáromban megjelent Kleist Tavaszi című művének fordítása, abból tiszteletpéldányt küldött Görög Demeternek. Erről szintén Márton József leveléből (1803. febr. 15.) értsülünk: »Méltóságos Görög Úrnak kéntelen voltam megmondani, hogy jött számára könyv, hanem kótettem. Ugyanakkor megmondtam azt is, mi-ért hogy kötetlen jöttek.«³⁸

Ugyanekkor Eszterházy Pál hercegnek, Görög neveltjének is tiszteletpéldánnyal kedveskedett, amelyet Márton József személyesen adott át neki.³⁹

Mivel Csokonai és Görög Demeter kapcsolatának ismertetése volt a célunk, nem térhetünk ki Márton József és Csokonai baráti szövetségének ismertetésére, mert ő lett Csokonai irodalmi munkáinak első összefoglaló kiadója (1813), de mint hálás tanítvány, munkatárs és barát ő állított emléket Görög Demeternek is⁴⁰ a halála utáni esztendőben epigrammával is tisztelegve emléke előtt:

Eltűnt egy fénylett csillag tudományos egünkről
Elhűnt a nevelők s egy haza dísze: Görög!

J E G Y Z E T E K

1. Dankó Imre: *Görög Demeterre emlékezik Hajdúdorog*. Hajdú-Bihari Napló XXX. évf. 1973. 232—233. (október 3—4.).
2. A Hadi és Más Nevezetes Történetek létrejöttéről leghitelesebben Márton József számol be Görög Demeter életrajzában (1834).
3. Im. 9. 21.
4. Herceg Eszterházy Pál (1786—1866), londoni és párizsi nagykövet, 1848-ban az első felelős magyar minisztérium tagja. Hajnal István: *Görög Demeter az Eszterházyknál*. Itk 37. (1927) 115—118. és Márton: *Görög Demeter* 21.
5. Nevelte a későbbi királyt V. Ferdinándot, József főherceget (†1807) és Ferenc Károly főherceget, I. Ferenc József apját.
6. Kerekes Sámuel, kiváló újságíró, születési évét nem ismerjük, Márton József szerint debreceni tógatus diák korában Miskolczi néven szerepelt, Bécsben a Dobozy fiúk nevelője volt, majd a Terézianum tanára, Bécsben halt meg 1800. augusztus 27-én.

7. A lap előbb kéthetenként, majd hetenként, sőt volt idő, amikor hetenként kétszer jelent meg, általában egy év terjedelemben. 1789. július elejétől kezdve 1791. december végéig. Az öt szakaszban (kötet) ismert lapozó névmutató is mellékeltek s színes rézmetszetekkel díszítették.
8. A Magyar Hirmondó a Hadi és Más Nevezetes Történetek folytatásaként 1792. januárjával indult Bécsben s 1803. május 27-én szűnt meg, amikor Görög Demeter a királyfiak nevelése miatt nem ért rá vele foglalkozni.
9. Csokonai Vitéz Mihály Minden munkája Budapest 1973. (Magyar Rémeirők). Sajtó alá rendezte Vargha Balázs, I. kötet.
10. Im. II. kötet 786—787.
11. Im. II. 1055.
12. Benedek Mihály (1748—1821) Debrecenben végezte a református teológiát, s 1777-től debreceni lelkész, 1806-tól a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke volt.
13. A Benedek Mihályhoz írt levelet a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárából közölte Révész Imre az Abafi-féle Figyelőben (1877. II. évf. 237—238.). I. még Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960. 561.
14. Rozgonyi József (1756—1823) 1798-tól a sárospataki főiskolában a filozófia professzora. Külföldi egyetemet végzett s a berlini egyetemről híret hallva a wittenbergi egyetem magyar nyelvű könyvtárának, arról azonnali cikket írt, Görög Demeter lapja a Hadi és Más Nevezetes Történetek fontossága miatt azonnal közzé is tette 1790-ben. (III. szakasz 1—8.)
15. Kövy Sándor (1763—1829) a híres pataki jogtudós Csokonai tanára volt. Csokonai egyik csurgói tanítványát, Veres Andrászt levéiben ajánlotta pártfogásába. (Csokonai Minden Munkája II. 852.)
16. Ezt a levélfogalmazványt a Harsányi—Gulyás-féle Csokonai-kiadás még helytelenül, az 1796-ban írt levelek közé sorolta be. Vargha Balázs az új Csokonai-kiadásban megfelelő helyére állította. (II. 863—866.)
17. Im. II. 866—869.
18. Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Bp. 1960. 94.
19. Csokonai Minden Munkája II. 874.
20. U. o. 886.
21. Császár József 1802. január 1-től 1803. május 27-ig volt a Magyar Hirmondó szerkesztőségének tagja. Görög Göttingából, ahol 1791 óta tanult, hívta meg erre az állásra. A lap megszűnté után elhagyta Bécsét s 1804-től a Debreceni Kollégiumban magyar és francia nyelvet tanított.
22. Kortárs 1973/11. 1707—1711.
23. Csokonai emlékek 104.
24. U. o. 104.
25. U. o. 105.
26. Csokonai Minden Munkája I.
27. Csokonai emlékek 105.
28. Csokonai emlékek 125.
29. Czetter Sámuel (1770—1820 körül) Orosházán született s a Bécsben tanuló művészönvendéket tanulmányában Görög Demeter támogatta. Friedrich John és David Weis-től tanulta meg a rézmetszést s kora egyik kiváló mestere lett. Görög lapjában 1789-től jelentek meg gra-

fikai munkái, s vele metszette ki a magyar vármegyéket ábrázoló térképek java részét is. Csokonainak Kazinczy is ajánlotta, hogy vele messzeze rézbe arcképet. Czetter 1809-ben Moszkvába költözött s ott Sándor cár udvarában mint neves művész működött. Karacs Ferencet tanulmányai közben ő támogatta. (Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. Budapest 1951. 38., 53., 93., 98.)

30. Theodorovits Arzén (1768—1826) szerb festő, Bécsben tanult s Budán is működött. Több délvidéki ortodox templom oltárképét festette, de arcképfestéssel is foglalkozott.
31. Domokos Lajos (1728—1803) Habsburg-ellenes debreceni főbíró, a felvilágosodás híve és Sinai Miklós ellenfele.
32. Sinai Miklós (1730—1808) debreceni kollégiumi professzor, Habsburg-párti magatartása és egyházjogi kérdésekben elfoglalt álláspontja miatt Domokos Lajos ellenfele.
33. Csokonai Minden Munkája II. 925—926.
34. Csokonai emlékek 129.
35. Görög, mint udvari nevelő még egy fél évig megtartotta a Magyar Hirmondót. Az állás nélkül maradt Császár visszatért Debrecenbe, Márton Józsefet pedig Görög segítségével megbízták a bécsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanításával.
36. Csokonai emlékek 134.
37. Csokonai Minden Munkája II. 938—959.
38. Csokonai emlékek 134.
39. U. o. 134.
40. Márton József munkájának teljes címe: Görög Demeter ts. k. udvari főnevelő, aranykultusos és udvari tanácsos hazánkfiának, sz. István apost. magyar királyi rendje közép kereszt vitézének, több külföldi és magyar tudós társaság tiszteletbeli tagjának életleírása és a magyar irodalom előmozdítása által valamint a nevelés pályáján szerzett érdemei. Bétsben 1834.

A MOSZKVAI FILMMŰZEUM ELŐADÁSSOROZATA

A moszkvai filmmúzeum a szovjet főváros egyik legnagyobb film-színházában, az Illúzió Filmszínházban régi szovjet filmekkel illusztrált előadássorozatokat indított. Az előadássorozat címe: *A színész és a film*. Az előadássorozat zárt körű, filmesek, színészek és leendő színészek, a színművészeti főiskolai hallgatók számára szól. Az előadássorozat a szovjet filmművészet nagy alkotóinak, *Pudovkinnak, Eisenstejnek, Rommnak* eszméit, elméleti és gyakorlati tudását kívánja ösztönző erővel továbbadni.

ELKÉSZÜLT ÉS NYOMDÁBA KERÜLT HAJDÚSZOBOSZLÓ MONOGRÁFIÁJA

A neves hajdúváros monográfiája, mely a tényleges monográfia igényével készült, a szükséges eljárások megdöntésének elvégzése után az Alföldi Nyomdába került. A nagynevű nyomda a kiadványt saját felszabadulási és pártkongresszusi felajánlásának is tekinti és 1975. októberére elkészíti.

A paraszti tudat átalakulásának problémái*

KATONA IMRE

A felszabadulás után parasztságunk életében döntőbb változások zajlottak le, mint a korábbi évszázadokban bármikor. Különösen két fordulópont emelkedik ki: az 1945-ös földosztás és az 1960-as években bekövetkezett szövetkezetesítés. Mindkét nagy történelmi fordulópont a parasztság egyes csoportjainak, ill. osztályainak megfelelően más és más formában zajlott le, részben más és más eredményt is hozott, így a régóta nem egységes parasztság, s ennek megfelelően a paraszti lét és tudat kérdéseit is helyesebb a megfelelő »bontás«-ban tárgyalnunk.

A kapitalista fejlődés során az agrárproletariátus egyes csoportjai más-más távolságra jutottak el a bérmunkássá válás útján: a parasztság és az ipari munkásság között számtalan átmeneti réteg, foglalkozási csoport rekedt meg, amelyek közös jellemzői a parasztság sorából való kilépés a földtől való elszakadás nélkül. A mezőgazdasági és építőipari munkák zöme gépesítés híján nem vált iparivá, továbbá az ipar felszívó erejének gyengesége miatt nagy, népes csoportok nem léptek rá a fejlődés egyenes útjára, legjobban esetben is kényszerűen meg kellett elégedniük a különböző közvetítő iparágakkal. Pedig e tömegeknek az ipari munkássá válás éppen nem deklasszálódást, hanem társadalmi felemelkedést jelentett. Ez az átmeneti, kétlaki munkásság a konjunktúrák és dekonjunktúrák hullámain hanyódtott a parasztság és az ipari munkásság között, tartósan nem tudott életformát váltani, *tudata pedig többnyire közbülső fokon rekedt meg.* (Kubikosok, erdei és fatelepi munkások, téglagyári és építőipari munkások, aratók, cséplők, summások stb.)

Az 1945-ös átalakulás e felemás társadalmi képlet számára is választóvíz volt: a mezőgazdaságtól teljesen el nem szakadt csoportok (summások, mezőgazdasági munkások, a kubikosok egy része) bizonyos hányada földhöz jutott és gazdálkodni kezdett, létében kistulajdonos paraszttá vált. Így 1948-tól kezdve egyszerűen megszűnt a *summásság*, de átalakult a mezőgazdasági bérmunka (aratás, cséplés) is, amely a különböző kistulajdonosoknak, és az ipari munkásoknak keresetkiegészítést jelentett csupán. A volt munkások nem mind kaptak helyben földet, az ő soraikból került ki a legtöbb telepes, különösen a dunántúli uradalmakba, a kitelepített németek helyére költöztek át nagyobb számban. Ezek a kategóriák legtöbb helyen erjesztő kovászaivá váltak a nagyüzemi gazdálkodásnak, a szövetkezeteken belül vezető pozíciókba kerültek. Szervezettségük magasabb fokú, termelési tapasztalataik azonban kisebbek voltak, mint a volt birtokos parasztságé.

Az átmeneti kategóriák birtokjuttatás nélkül maradt része most vált hivatásos munkássá, tehát lezáródott az a folyamat, amely megfelelő feltételek híján nem fejeződött be korábban. A kubikosok pl. szétszóródtak az egész országban, számukra a felszabadulás utáni időszak hallatlan konjunktúrát jelentett, s ezt ők maximálisan ki is használták. Jó ideig megtartották hagyományos munkaszervezeteiket és eszközeiket, később mind közelebb kerültek a géphez; átalakult és specializálódott egész mun-

* E közlés 1965-ben íródott, közzétételét stílárius változtatással, ma is időszerűnek véljük.

Lilla papagályal. Biedermeier festmény. A komáromi Kalisza családtól vásárolta a Csokonai kör. A Déri Múzeum tulajdona.

kájuk. A fiatalok többsége már építőipari, vagy egyéb szakmukás. E munkakategóriák tudata jobban reagált az új jelenségekre: keresetüket kezdettől fogva sokkal inkább létfenntartási és kulturális—szociális célokra fordították, mint a tsz-parasztok, de sok esetben éppúgy felélték, mint a múltban, holott már a létbizonytalanság tényezői is kiküszöbölődtek. Megmaradt kissé már célszerűtlenné tűnő külszervezettségük is, minden jó és visszahúzó vonásával együtt: így pl. kulturális megmozdulásaik sem egyéniek, ill. spontán jellegűek, hanem szervezett formát öltek meg akkor is, ha erre semmi szükség nem volt — pl. könyvvásárlás, stb. Egyébként gyorsan és élénken tájékozódnak a világ eseményeiben, ők az úttörői vidéken a politikai, gazdasági, kulturális forradalomnak. Nagy érdeklődéssel vesznek részt a közéletben, részesülnek a hatalomból. A volt birtokos parasztsággal szemben lassan múlt el a verziójuk, a tsz-szervezés során sok baloldali túlzó került ki közülük. Egyébként ők voltak a tsz-mozgalmak úttörői, sokszor külön »kubikos« tsz-t alapítottak, amelyben minden újítást iránt fogékonyan dolgoznak; nagy fegyelmekkel, de a volt gazdáknál jóval kisebb termelési tapasztalattal. Gyorsan specializálódnak, gyermekeiket majdnem mind tovább taníttatják. *Ezek már mind igazi munkások.*

A volt uradalmi cselédek a magyar termőföldet majdnem felét művelték, de egyetlen barázdáját sem mondhatták magukénak. Többségük kint élt a pusztákon társadalom alatti, szinte középkori életet. Általában a létminimum alatt tengődtek, miközben a magyar mezőgazdaság legnagyobb és legmodernebb termelőapparátusnak, a nagybirtoknak a terhért hordozták vállukon. A felszabadulás után úgyszólván minden cseléd földet kapott és kisparasztta vált, belekóstolt az önálló gazdálkodásba. Cseppet sem véletlen azonban, hogy a gazdasági nehézségeken kívül az önállóság szokatlansága volt az egyik tényező, amely miatt a közös gazdálkodás útjára az első között éppen ők léptek. Szerencsés körülmények között ők a legfegyelmezettebb munkások, velük lehetett legkönnyebben megvalósítani a mezőgazdaság korszerűsítését. *Tömegesen váltak mezőgazdasági szakmunkásokká.* A cselédek azonban még kísért tudatukban: nagyon is ráhagyatkoznak a vezetésre, kismértékű az öntevékenység. Ahol a »cselédgetőket« nem számolták fel, lakaskultúrájuk, s általában kultúráltságuk minimális, mihelyt azonban betelepülnek a faluba vagy más, nem cselédi közösségbe, azonnal idomulnak — jó értelemben is — kultúraltabb környezetükhöz. A birtokos parasztságnál és a vándormunkásságnál abszolút és viszonylagos számban is kevesebb volt cseléd hagyja ott a földet; a megmaradtak viszont a közös földtulajdonra, mint bázisra épülő kispolgári életformát próbálnak kiépíteni. Létük nem volt és nincs a tulajdon birtoklásához kötve, mégis nehezebben reagálnak az élet modern jelenségeire, mint az említett munkások.

A korábban alkalmi bérletet vagy bérmunkát vállalt földtelen szegények és kispolgári parasztok jelentős része is földhöz jutott, ill. egy-két holddal kiegészítette birtokát, tehát kisbirtokossá lett; ezzel egycsapásra megszűnt korábbi létbizonytalansága. Nagy áldozatok árán próbálták kis tulajdonaikat fejleszteni és megtartani, bár drágán és korszerűtlenül termeltek. A tsz-mozgalmak sok esetben épp náluk ütközött a legkomolyabb akadályokba; ugyanakkor azonban, ahol nem volt vándormunkásság és uradalmi cselédség, épp az ő kezdeményezésükre és vezetésükre volt a legnagyobb szükség. Ezek révén amolyan kis »kiváltságokat« szereztek maguknak a vezetésben a tsz-keretekben belül, bizonyos mértékig volt is

sűrűlőds a *mezitlábások, bakancsosok és nyakkendősök* között, ahogyan a tsz-tagságot vagyoni helyzete szerint egy ideig emlegették.

A volt szegényparasztok, kisbérők, mezőgazdasági napszamosok mondtak le talán a legnehezebben a földtulajdonról. A középparaszti megszabadult a nagybirtok nyomasztó versenyétől, tehát egy ideig szabadabban, bátrabban termelt piacra, a gazdag parasztot viszont kezdettől fogva komoly mértékben korlátozták. E három kategória — bár más-más mértékben — gazdasága fejlesztése során korlátokba ütközött, nem volt számára más választás, mint a korszerű nagyüzem. A volt birtokos parasztság azonban éppúgy csak kényszerűségből lépett erre az útra, mint annak idején a mezőgazdaságból iparba átkerülő dolgozók. A tsz-tagságnak a nagyüzem sok esetben az a bázisa, amelyre támaszkodva háztáji és egyéb mellékjövedelemről próbálja létét modern, polgári szintre emelni, ill. fenntartani. A legtöbb tsz ennek következtében jó ideig még felnagyított paraszti gazdaság csupán, amelyet tagjai sokszor állami uradalmi módjára kezeltek és annak is tekintettek. A szorgalom és leleménység inkább a háztáji korlátozódott. A volt birtokos parasztság tudata még a kistulajdon büvkörében él, ideáljuk a polgári jólét és ennek megfelelően számos kispolgári jelenség (villakások, magyarnóta kedvelése, lakásbelső és viselet stb.) országos méretekben való elterjedésének lehetünk szemtanúi. Az átmeneti nehézségek miatt fokozódott a faluról való elmenekülés: a mezőgazdaság »előföldesedik« és »előregszik«, a város és az ipar viszont »megfiatalodik«. A megmaradt tsz-tagok inkább számontartják és kiharcolják jogaikat, mintsem kötelességeiket tudatosítanák. A tsz-vezetés részben a korszerű technika hiánya, részben az elmaradt tudat miatt is sokszor választott felemás gazdasági megoldást: pl. saját földjét kis, egyéni bérletekbe adta ki, részesmunkát végeztetett, napszamosokat fogadott idénymunkára stb. *Elszaporodtak a régi parasztság felbomlásának tünetei; ezzel párhuzamosan egyre inkább mezőgazdasági szakmunkásokká váltak a volt parasztok.*

A földön maradt, csökkent létszámú parasztság tudata nagyon lassan alakult át; erre az osztályok a fokozatos (csoportonként, egyenként is külön-külön vett) fejlődési elve még inkább vonatkozik. Legkönnyebben talán a korszerű mezőgazdálkodás tudományos eredményeit ismerték el, ha még nem is teljes mértékben alkalmazták. Szinte túlfokozott igényt támasztanak máris a gépek, a kemizálás, a mezőgazdasági szakoktatás, szakemberek vezető szerepe stb. iránt. De megnövekedett minden más kulturális igényük is, és ezt lehetőleg ki is elégítik, hiszen földtulajdonra nem kell már kuporgatniok. A falu képe általában: a lakóházakról lassan-lassan leválnak a gazdasági melléképületek, növekszik a komfort, igényesség, modernség. A volt vagyoni—társadalmi különbségek minden téren kiegyenlítődnek, ugyanakkor befejeződik a feudális paraszti hagyományok (szokások, hiedelmek, díszítőművészet, viselet, költészet, stb.) elhagyása, korszerűbb műveltségi formákkal való felcserélése. Ország-szerte elterjedt az újságolvasás, rádióhallgatás és újabban a tv. Közlekedéstől elzárt falvak is könyvtárhoz, szórakozási és művelődési lehetőségekhez jutottak. Érdekes, hogy átmeneti ideig *izlésük olyan, mint a feltörekvő polgárságé* volt: kedvelik a klasszikus-népies költészetet, a romantikus-realista regényeket, a minél több szereplőt mozgó, színes, látványos és zenés színműveket, de csak lassan érnek el a szocialista realizmusig. Számukra az irodalom nemcsak szórakoztató, hanem nevelő is, a szépirodalmi és általában a művészeti alkotásokból tanulni is akarnak, éppen ezért kedvelik a nem róluk szóló, vagy a múltban és

idegenben játszódó darabokat. A tudományok közül első a mezőgazdaságtan, amelynek eredményei azonnal alkalmazhatók, a továbbiakban a természettudományok egyes ágai (pl. csillagászat, biológia stb.), majd a történelemtudomány és a földrajz kedveltek; ez utóbbinál is az útiélmények és beszámolók állnak első helyen. Ma már kiterjedtebbek egészségügyi ismereteik: az ingyenes orvosi kezelés bevezetése óta szinte túlzott mértékben is az orvosi beavatkozásra hagyatkoznak, még ma sem elégséges a megelőzés.

Megváltozott a parasztság családi élete is: a kisüzemben egy-egy kiscsalád alkotta a természetes és szerves munkaszervezeti egységet, amely önmaga ellátásáról és fenntartásáról gondoskodott. Most a felnőtt családtagok önálló keresők még akkor is, ha esetleg egy üzem keretében dolgoznak, de legtöbbször családtagonként más-más a munkahely. Ez az új rend a régi, labilis házasságok egy részének felbomlásával, a hagyományos erkölcsi magatartás gyors megváltozásával járt, különösen a fiatal korosztályok esetében. Mindezek következtében gyorsan befejeződik a nők társadalmi felszabadulása. Lassanként megszűnik mindenféle társadalmi, vallási és lokális endogámia, az összeházasodásnak sem a parasztság körén belül, sem azon kívül nincsen áthághatatlan akadályai.

A birtokos, ill. a jelenlegi tsz-parasztság idealista világnézete a kívánatosnál lassabban formálódik át. Annak idején bizonyos harmóniát érzett a magántulajdon, kistulajdon és a vallás különböző formái között, bár jelentős szektásodás tanúi lehettünk éppen a legszegényebbeknél. Az új, korszerű világnézet elterjedésének egyik akadályai volt az ateizmus túlhangsúlyozása, olyan természettudományok ismeretek »bevezetése«, amelyeknek nem voltak meg az alapjai. Sokat ártottak az egyházakkal kapcsolatos politika túlzásai, a felvilágosítás következetlenségei stb. is. Míg a régi, idealista világnézet bizonyos rendszert alkotott, a mai nem útvöződik még egységes egésszé. Gyorsabban folyt a romboló, mint az új világnézetet felépítő munka. Ennek ellenére paraszti tömegeinknél lassú vallási közömbösödést tapasztalunk, amely bizonyos lelki »senki földjét« eredményezett és ahova most már benyomulhatnak a gondosan, körültekintően eljáró tudományos előőrsek.

A kapitalizmus idején felbomlott parasztság mezőgazdasággal foglalkozó szakmunkássággá van átalakulóban, csödbe jutott életformáját polgári—városi szintre emelte fel. Tudata lassan követi létét. A háztáji gazdaság aprólékos, gondos megmunkálásával bizonyos mértékig még a magántulajdon illúzióiban ringatja magát. A volt birtokos parasztság, de főként a fiatalság az átmenetekkel »előrehozott« nagyüzemi fejlődés vajúdsáit nem tudja kivárni, inkább elmenekül a faluból; a városban olyan munkássá válik, aki egyénileg újra kezdi életét, végighalad a munkássá válás minden fázisán; izlése és törekvései lényegében már és még polgáriak. A »maradék«-parasztság minden szempontból nivellálódik, városiasodik, szakmunkássá válik. Ennek ellenére jelen életformáját nem tekint véglegesnek: a fiatalabbja talán előre néz, de a középkorúak és az idősebbek a magántulajdonot sajnálják ma is. De minden paraszti réteg és »osztály« műveltebb ma már; öntudatosabb; így vagy úgy el tud tájékozódni a természet és a társadalom dolgaiban, gondolkodása átalakult. A tudat formálásának a jelenleg lelassult gazdasági fejlődésünk miatt is fokozottabb a jelentősége: művelt és haladó gondolkodású mezőgazdasági népességet kell kiformalnunk. Mivel parasztságunk ma jobban él, mint történelme során bármikor, a tudat átalakításának objektív akadályai jórészt elhárultak.

A magyar társadalomtudomány nagy évfordulójáról

DANKÓ IMRE

Ebben a hónapban számos helyen megemlékeztek a hetvenöt évvel ezelőtt megindult *Huszadik Század* jubileumáról. Ez a folyóirat mindazokat a baloldali, radikális irányzatokat és személyeket egyesítette, akiket *Illyés Gyula* megfogalmazása szerint »a haza és a haladás« szolgálatának közös eszméje lelkesített. A *Huszadik Század* eszmei alapját a természettudományok fejlődése, a társadalom életének és minden életmegtérültségének tudományos vizsgálata, a radikális politikai törekvések adták. Mindenben hasonlatos volt a *Nyugathoz*, amely irodalmi, illetőleg általános művészeti vonatkozásban tette azt, amit a társadalomtudomány területén a *Huszadik század*. A már tavaly megjelent, a nagyműltű folyóirat cikkeiből összeállított antológia (*A szociológia első magyar műhelye*. Gondolat, Bp. 1973.) Bőségesen tájékoztat arról, hogy hogyan próbálta a társadalom vizsgálatán keresztül egyesíteni a progresszív tudományos irányzatokat, tudósokat a polgári liberálisoktól, a szociáldemokratákon, szindikalistákon át az anarchistákig. A *Huszadik Század* valóban az »önálló tudományként elismert szociológia első magyar műhelye« volt, s mint ilyen, tevékenységében szorosan együttműködött a munkásmozgalommal. Lapjain jelentek meg *Bolgyár Elek*, *Földessy Gyula*, *Kóhalmi Béla*, *Jászi Oszkár*, *Kunfi Zsigmond*, *Lánczi Jenő*, *Lukács György*, *Madzsar József*, *Polányi Károly*, *Somló Bódog*, *Szende Pál*, *Varga Jenő*, *Vámbery Rusztem* stb. írásai. Ezek a szerzők és még sokan mások ismertették meg a magyar közönséggel a marxizmus klasszikusait, *Engelst*, *Marxot* stb., a társadalomtudomány úttörőit *Frazert*, *Morgant*, *Careyt* stb., a modern, társadalomtudományi szemléletű természettudomány nagyjait, Darwint, Kropotkint stb.

A *Huszadik Század* múzeumi vonatkozásban is híd volt. A figyelmet a társadalom szervezetre, fejlődésére, objektív- és szubjektív összevetőire irányítva új megvilágításba helyezte például a régészetet, a néprajzot, a művészettörténetet; általában az emberi művelődéstörténet egészét. Szándékosan említettünk »emberi«-t és nem magyart, mert a *Huszadik Század* egyik legfontosabb tevékenysége éppen az volt, hogy az élet jelenségeit, folyamatait nem elszigetelten, országok, népek, népcsoportok szerinti elkülönítésben, egymástól függetlenül vizsgálta, hanem társadalmi, illetve társadalomtudományi összefüggéseikben.

Valójában műhely volt. Olyan értelemben is, hogy eszmei és személyi eszközöket »állított elő« más, újabb, nagyobb intenzitású műhelyek létesítése, működése számára.

Öreg préház az Újkertben

SÁPI LAJOS

Hosszú évszázadokon keresztül Debrecen lakosságának legfőbb megélhetési forrása a mezőgazdaság és az állattenyésztés volt. A föld szeretete vele született az itt élő emberrel, amely részére az életet, a függetlenséget, a szabadságot jelentette. Ugyanaz a föld nemcsak a mindennapi kenyeret adta számára, hanem biztosította az állatai legetetését, amelyen keresztül a ruházatát, lábbelijét és egyéb fontos használati eszközeit nyerte. De a mindennapi kívül megtermelt e földön a vasárnapi, az ünnepnap ebédhez, összejövetelekhez az elmaradhatatlan jó karcsos homoki bor és valamennyi lakóház körül állandóan virított a kellemesen illatozó, szebbnél szebb virág is.

A debreceni kollégium külföldi egyetemeken tanuló diákjai hazajövet mindig hoztak magukkal a tudást, a haladást biztosító könyvek mellett néhány nemesebb szőlőoltványt, gyümölcs- és virágmagot is, hogy gyarapítsák, fejlesszék azokkal a szépen virágzó hazai állományt. Így már a XVI—XVII. században megtalálhatjuk a debreceni kertekben a nyugati államok legszebb virágait, gyümölcseit, szőlőfajtáit.

Zoltai Lajos, a debreceni történelem nagy kutatója »A debreceni kertések múltja« című munkájában megemlíti, hogy »A kertészet — a népek műveltségének hőmérője — Magyarországon virágzását éri el a XVI. században, mikor is még királyi és császári kertekbe is tőlünk visznek nemes csemetéket és oltóágakat.«¹ Így érthető, hogy már a XVI. századból ránk maradt házeladási vagy hagyatékoszási iratokból egyre több adat tanúsodik a város belterületén lévő szőlős- és gyümölcsösök kert virágzásáról. A hosszán benyúló telkek hátsó részén — túl a gazdasági udvaron —, ahol épület már nem állott, dúsán termő szőlős- és gyümölcsösök kertek terültek el. Az 1578-ból származó egykori feljegyzés szerint a Csapó utcai kolostor telke és kertje szorosan egymás mellett állott és szemben, a Csapó utca elején pedig a régi földesúri kastély helyének egy része 1590-ben már szőlővel volt beültetve. De megtaláljuk a szőlőskerteket a Hatvan utcán, Piac és Várad utcán a XVII. században felvett házeladási jegyzőkönyvekben is. Az egykori feljegyzések megemlíti azt is, hogy egyes civisek a szőlőtőkét lugasra nevelik a kertjükben. Így a Piac utcai Bika ház 1636 évi elidegenítésének feljegyzésében szőlőlugások megosztásáról gondoskodnak.

Ezek a viruló kertek azonban a lakosság szaporodásával egyre kisebb területre szorultak össze. Az újabb és újabb lakóházak elhelyezésére a mélyen benyúló telkek lábában új utcákat nyitottak — mint azt a Nagy Új utca és Kis Új utca kialakításánál látjuk —, s így a régi kertek lassan elpusztultak és beépültek. A lakosság szaporodása és a kertek területének következetes csökkenése arra kényszerítette a város vezetőségét, hogy a zárt határok között élő város népe megélhetésének a biztosítására a vá-

ros árkan kívül létesítsen megfelelő szőlő- és veteményeskert területet. Így alakultak ki a város lakott területén kívül létesített szőlőskertek már a középkorban. 1566-ban a városi jegyzőkönyvekben már megemlíkeznek a Tócsoketről, amely a Tócsó-folyás mellett terült el. Természetesen ezek a külső kertek a város nyugati részén alakultak ki legelőbb, ahol a sárgahomok már agyagos altalajjal keveredett és növénytermesztésre a legalkalmasabbnak bizonyult.

A Debrecen környékét is feltűntető legrégebb térképen, amely az 1763—1787 években végzett katonai felmérések alapján készült², a város régi, zárt határára kívül — annak közvetlen közelében —, már 14 különálló szőlő és gyümölcsös, illetve veteményeskert van feltüntetve. Ezek közül — ha a Péterfia-Piac utca nyomvonalát tekintjük a város lakott területét felező észak—déli tengelyének, akkor ettől — nyugatra 12, míg keletre csak 2 kert fekszik; a Csapó- és Homokkert... A nyugatra fekvő kertek sorrendje északról kiindulva a következő: Újkert, Vénkert (Csemetei Vénkert), Libakert, Csige kert, Köntöskert, Túraskert (Disznótúraskert, vagy Kis Hatvan utcai kert), Hatvan utcai kert, Zsidókert (később az 1870-es években a Német utca nevének Széchenyi utcára történt változtatásával a Széchenyi kert nevet kapta), Tócsokert, Postakert, Vargakert, Boldogfalvai kert, amelynek déli részén létesült később a kisebb területű Eprékert, és végül a Tégláskert. Ezek a kertek közel összefüggő egységet képezve öveztek körül a város lakott területét, helyenként egészen a város árkaig nyúlva és csak a városból kiinduló és a Tócsó-folyáson létesített átkelőhelyek, gátakhoz vezető utak — sokszor kanyargós, a vízállásos helyeket kerülgető —, nyomvonala szakította meg egységüket. Valamennyi kertben termeltek szőlőt, gyümölcsöt és egyéb konyhai veteményt is. A város lakóterületéhez hasonlóan a kerteket körül árkolták és a földhányáson liciumbokrot, gliediciást ültettek a tolvajok és más illetéktelen, nem kívánatos egyének lehetőségeit távol tartására végett. Ezek a védelem céljából létesített árkok azonban csak arra szolgáltak, hogy nagyobb tömegben esetleg szekerekkel beállva ne tudják illetéktelenek a termést megdézsmálni. Szőlő- és gyümölcsösök idején az állandó csöszök mellett legtöbbször a gazdák is kint éjszákáltak, hogy a nagyobb károsodást elkerülhessék. Ezek a kertek a gondjaikkal a debreceni ember mindennapi tevékenységévé, szinte az életszükségletévé váltak.

A kertek keletkezésének pontos idejét ma már nem lehet megállapítani. Zoltai Lajos kutatásai alapján tudjuk, hogy 1575-ben Kiss György özvegye, Katalin asszony 46 forintért adott el egy szőlőt Szabó Györgynek a Tócsó folyó mellett kertben, amelyről már 1566-ban is történt említés. Bizonyára a kert keletkezése jóval előbbre tehető. A Tócsokertet az egyre növekvő igényeknek megfelelően 1720-ban már újabb területekkel bővítették.

A Postakertet előbb a Szent Miklós utca végén fekvő szőlőskertnek tüntetik fel az egykori írások, majd Patikáskertnek, míg 1774 után már a jelenlegi Postakert elnevezés válik használatossá. Itt adja el 1573-ban Méliusz Péter özvegye, Erzsébet asszony 100 forintért szőlőjét. A kert nevének pontos eredetét már nem tudjuk megállapítani.

A Széchenyi kertet az 1500-as években mint a Német utca végén lévő kertet emlegetik az okiratok Tolnay István és Ilosvay Ilona 1668-ban a Német utcai kisajtonál lévő szőlőskertjét véggel a Tócsóra, ebben a kertben adja el Fényes István notáriusnak 200 forintért és egy kívül-belül aranyos virágos fedeles serlegért. Mint említésre méltó adásvételi szerződést jegyezte fel Zoltai Lajos a már ismertetett munkájában, hogy

»Tóth Jánostól az Új utcán kívül fekvő szőlőjét Pap István négy ökörért, két tinóért, egy tehénért, székerekékért, ekeszarváért, szántóvasért és egyéb szántóeszközökért veszi meg.« A XVIII. században Koskertnek, majd a XIX. században Zsidókertnek írják az egykori térképeken.

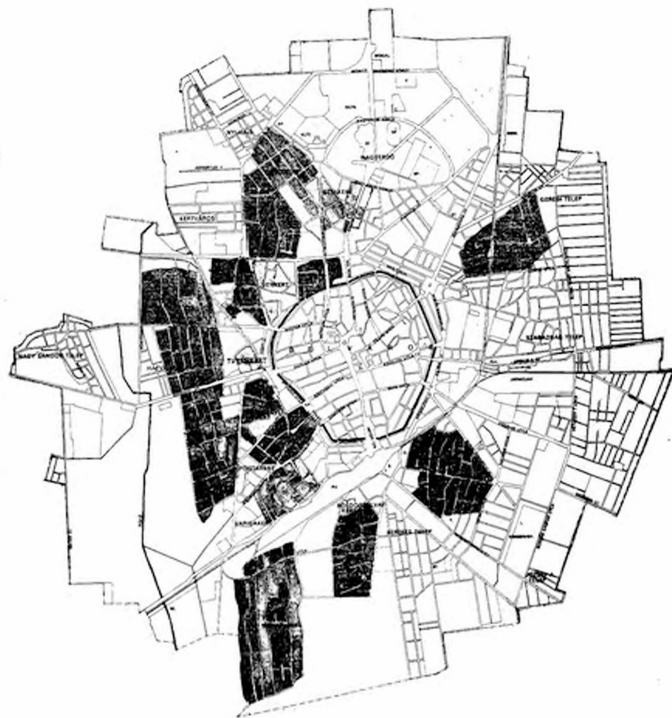
Mint fentebb láttuk a kertek elnevezése legtöbbször a hozzá legközelebb fekvő nagyobb utcák nevéhez fűződik. Így nyerte el nevét a Boldogfalvai kert is, amely a várostól délre, a régi boldogfalvai részekhez felelt legközelebb s bizonyára az első felosztásánál az itt lakó háztulajdonosok szereztek itt birtoklási jogot. Később az adásvételek következtében a tulajdonosok illetékességei keveredtek. E kertről 1615-ben már történik említés, mint »Boldogfalvai öregkert«. Keletkezése bizonyára lényegesen korábbi időre tehető. De hasonlóan jegyzik fel a »Hafvan utcai öregkeretet« is 1666-ban.

Későbbi időben, de feltehetően még a XVII. században keletkezett a Köntöskert és a Csígekert, neve után ítélve a várostól északra a legrégebb keletű a Vénkert, amelyet korábban Csemetei Vénkert néven is emlegetnek. E kertek területén váltakozó meghatározásokkal adásvételi szerződéseket az 1600-as évektől jegyeztek fel. A déli részekben a várostól távolabb fekvő Vargakert és Tégláskert felosztását szintén a XVII. század elején találjuk. Így már az 1600-as években a város határán kívül lényegesen nagyobb területet használtak szőlős- és veteményeskertnek mint az árok-kal körülhatárolt, teljes lakott terület. Ezzel pótolták a város belső részében korábban kerített művelt, majd a lakosság szaporodásával lakóépületekkel beépült és felszámolt termőterületeket.

Debrecen fejlődésével új lakóházak és új családok születtek és természetesen ezzel együtt gyarapodott a kert iránti igény is, így a XVII. század második felében a korábban mellőzött, kisebb termékenységű, dímbes-dombos homokos területeken a várostól délre fekvő Homokkerten és a nyugatra lévő Csapókerten osztottak ki méltányos fizetés mellett, illetve térítésmentesen újabb területeket, hogy ott szőlőt telepítsenek. Ezeket a kerteket is, mint a korábban kiosztott részeket, idővel újabb területekkel bővítették ki a feltörő igényeknek megfelelően.

Aránylag új keletűek, de így is több mint 100 éves múltra tekinthetnek vissza a várostól északra fekvő, a Nagyerdő alatt elterülő részekben telepített szőlőskertek. Így az Újkert tulajdonosai már 1752-ben szerepelnek az ingatlanok bevallási jegyzőkönyvében, a Sestakert pedig 1814—1815-ben került felosztásra, ahol a tulajdonosok nyilasonként előbb 20 forintot fizettek megváltás címén, majd a város közigazgatása felett ellenőrzést gyakorló királyi biztos tiltakozása miatt hozott kormányutasításra még további újabb 20 forintot szedett be a város vezetősége az új tulajdonosoktól nyilasonként. A város tulajdonában lévő területen utolsónak a Simonyi út két oldalán osztottak ki szőlőföldeket, a Sétakerten 1844-ben. Ezzel a kert létesítésével, — figyelembe véve a közbe fekvő temetőterületeket — a városmagot egy évszázadokon keresztül kialakult szőlő- és gyümölcsös kert gyűrű vette körül. (1. kép.) Ez a zöldövezet a város levegőjének tisztaságára igen kedvezően hatott. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Debrecen háztulajdonosainak több mint a fele kerttulajdonos is volt, akik a szőlő és gyümölcsös megmunkálására, ápolására gyakran kijártak a kertekbe, majd a szüret befejezése után és a különböző termények betakarítását követően a kertekben épített préházakba az új bor gondozására, hol a szomszédokkal összegyűlve elborozgattak, — a város lakosságának — egy egészséges üdülő rendszereként is működ-

tek ezek a kertek. Minthogy a kertekben szigorúan tilos volt lakóházak építése, így valamennyi tehetősebb gazda igyekezett a kertjében olyan préházat építeni, amely a legszükségesebb szerszámok és gazdasági eszközök elraktározása mellett nemcsak az eső és rossz idő ellen nyújtson enyhélt, hanem az vendéglátás idején megfelelő fogadást és kiszolgálást is biztosítson. Így létesültek szebbnél-szebb és néha naív egyszerűséggel díszített kert házak mellett komoly szerkezettel megépített udvarház jellegű préházak, amelyek gyakorlati jelentőségük mellett hivatva voltak tanúskodni a tulajdonos anyagi erejéről és jó ízléséről.

SZŐLŐKERTEK JUBARKERTEN A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

Minden kertben volt egyszerűbb, de díszesebb, nagyobb méretű préház is. Így a Boldogfalvai kertben állott az 1920-as években a város különböző területein létesített munkásokterek központjának helyét adó egyik legszebb klasszicista stílusú, nagyméretű préház, amely külső formáját itélve, a bejáró részen elhelyezett tympanonnal lezárt, négyoszlopos csarnokával a XIX. század elején épült kúriákra, udvarházakra emlékeztetett. Ezt az épületet, mivel a második világháború során komoly sérüléseket szenvedett, a Boldogfalvai kert északi részének beépítése alkalmával lebontották. A régi szőlőskert helyén itt most kis családiházak állanak. Jellegzetes kerti ház volt a Hatvan utcai kert déli oldalán, a jelenlegi Diófa utca sarkán álló ambitusos épület is, amelynek kellemes ritmusú oszlopközeit időközben már befalazták, az épületet átalakították és csak a figyelmes szemlélőben ébred fel még annak egykori kellemes megjelenése.

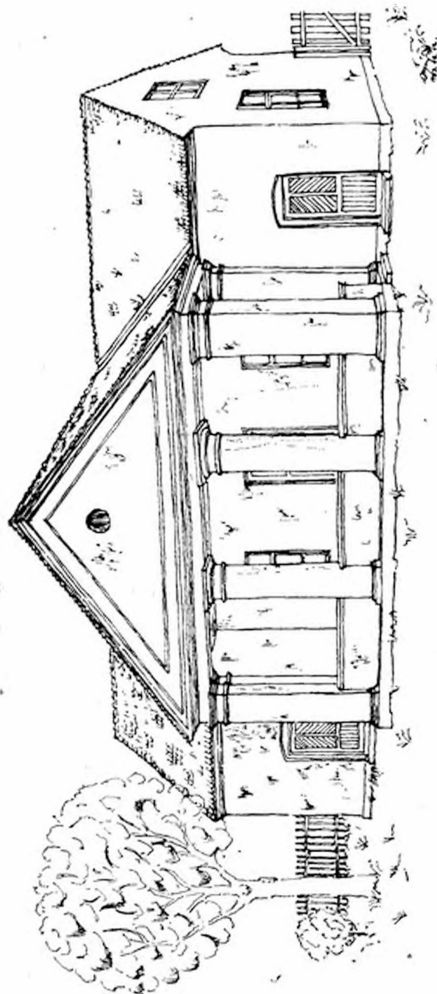
Elhagyatva, magányosan áll az Újkertben, a Jerikó utca 34. szám alatt a XIX. század közepén klasszicista stílusban épült mintegy 14 méter hosszú préház gondozás nélkül küzdve már évtizedek óta a környéken pusztulással. Szőlőskert már alig van mellette, mert lakóházak és kisebb iparüzemek veszik körül. A kertre néző oldalon, az épület közepén mélyen beülő nyitott terasz helyezkedik el, amelynek homlokzati részét tympanonnal lezárt négy oszlop élénkíti. Igen kellemesen hat a terasz oszlopainak a ritmikus elosztása, a két sarkon elhelyezett négyzetes és a közepén két körkeresztmetszetű oszloppal. Elhanyagolt állapota ellenére még megtalálhatók rajta az eredeti párkánykiképzések, díszítések formai kialakításai. (2. számú kép.)

Mint hogy az 1890-es évek végén a Homokkerti tulajdonosok a város vezetőségének határozott tiltakozása ellenére miniszteri engedélyt nyertek a kertekben lakóházak építésére, előbb itt, majd a többi területen is megindult a régi szőlős- és gyümölcsöskertek benépesedése és mind több családi lakóház létesült ezeken a területeken. Az 1930-ban készült városrendezési tervben pedig már valamennyi belső kert mint családi lakóházak telepítésére kijelölt terület szerepel egy nagyobb méretű városias fejlődés biztosítása céljából.

A második világháború után megindult nagyarányú lakóházépítés során — mint a legkedvezőbb szanalást igénylő területek —, ezek a kertsek kerültek előtérbe, s így elsőnek a Libakert épült be lakóházakkal és köztintzményekkel. De hasonló beépítés előtt áll a Vénkert, Sestakert, Sétakert és Újkert is a közeljövőben. Így a Jerikó utca 34. számú préház is lebontásra vár.

Mint hogy a régi kertek beépítése a város egészséges és gazdaságos fejlődése érdekében természetes követelmény, így azoknak a szanalása mindenben indokolt. Célzerű lenne azonban a régi szőlőskertek utolsó tanújaként a Jerikó utca 34. szám alatti préházat megtartani és megfelelő helyreállításal beilleszteni a most készülő rendezési tervbe. Meggyőződésem, hogy ez az épület, mint borkóstoló, vagy más alkalmas célra szolgáló helyiség beillesztést nyerhetne egy kialakításra kerülő üzletcsoporthoz egységbe. Itt lehetne bemutatni a régi debreceni szőlőkultúra emlékeit őrző különböző berendezéseket és felszerelési tárgyakat is.

Megtartásával nemcsak idegenforgalmi és muzeális szempontokat szolgálunk, hanem korhű emléket állítanánk a debreceni ember évszázados küzdelmes múltjának.

Jerikó utca 34. szám. Préház.

1. Dr. Zoltai Lajos: A debreceni kertsekégek múltja. Debrecen 1934. Magyar Nemzeti Könyv és Lapkiadó Vállalat RT.
2. Déri Múzeum: Debrecen az I. katonai felmérés szerint (1763—1787) Térképtár.

A MODERN TECHNIKA ALKALMAZÁSA A MOSZKVAI LENIN KÖNYVTÁRBAN

A moszkvai Lenin Könyvtár a világ egyik legnagyobb könyvtára. Most, hogy a mintegy 27 millió kötet még jobban, gyorsabban állhasson az olvasók, kutatók rendelkezésére, elektromos katalógust létesítettek. A kompjuteres katalogizálás lehetővé teszi a kiszolgálási idő kilenczettel résszel való csökkentését. Hihetetlen nagy időnyereség ez, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a könyvtár olvasóinak száma évente két és félmillió körül van, akik mintegy 30—35 millió kötet könyvet használnak.

NAGY JELENTŐSÉGŰ FELAJÁNLÁSOK A DERI MÚZEUMBAN HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK 30. ÉVFORDULÓJÁRA ÉS A XI. PÁRTKONGRESSZUSRA

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet több más felszabadulási és pártkongresszusi felajánlása közül ki kell emelnünk a magyar múzeumok felszabadulás utáni peridikáiban megjelent közlemények bibliográfiájának elkészítését (*Dankó Imre, Héthy Zoltán, Ormosi László, Tóth Jánosné*). A mintegy 12 000 tételt tartalmazó bibliográfiát a Múzeumi Restaurátor- és Módszertani Központ jelenteti. Egy másik bibliográfia is készül felajánlásban. Ez a múzeumi szervezet jelenlegi munkatársainak irodalmi munkásságát tartalmazza. Készítik: *Ditrói Béláné, Módy György, Tóth Jánosné*.

MEGNYÍLT A SZENTENDREI SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM ELSŐ EGYSÉGE

Május 31-én nyitotta meg *Ortutay Gyula* a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum első egységének — Felső-Tiszavidék — kiállítását.

Téli — nyári kisbírák

PAPP JÓZSEF

A Tanácstörvény megjelenéséig, 1950-ig, a választott bírák és esküdtek a falu igazgatásával járó — főként az igazságszolgáltatás, adóbehatás, a közvagyonnal való gazdálkodás vonatkozásaiban mutatkozó — feladatokat látták el. A falu igazgatásáról, a választott tanácsok szerepéről több történeti és főként jogi vonatkozású tanulmány készült. E művekben azonban csak nagy ritkán esik szó a kisbírákról. A falvaknak e jellegzetes, néprajzilag is érdekes képviselői — akik a tanács mellett »mindig olyan küddki-hajcsdbe emberek vótak« — úgy látszik elkerülték a kutatók figyelmét. Ennek a kis írásnak nem a hiánypótlás a célja. Csúppán a figyelmet szándékozik felhívni rájuk, és, minthogy adataim csak egyetlen községre, Tiszacsegére vonatkoznak, a témához adalékul kíván szolgálni.

A falu legrégibb, 1749-től 1860-ig vezetett, most a Debreceni Állami Levéltárban őrzött jegyzőkönyvében lapozgatva bukkantam rá néhány adatra, amelyek alapján a következőket állapíthattam meg:

A falusi tisztségviselők megválasztásának napja »régii időktől fogva Szent András Havának első napja«, azaz november elseje volt. A katonai esztendő is november 1-én kezdődött. Ez a dátum tulajdonképpen a gazdálkodási év befejezését is jelzi. Az előjárók választásának napját 1843-ban november első vasárnapjára helyezték át. Tulajdonképpen csak a főbíró választották ezen a napon, aki aztán köteles volt maga mellé tanácsnokokat (esküdteket), kisbírákat és a falu éjjeli biztonságára vigyázó ármásokat választani. Ezek mind tisztségviselő emberek voltak, akiknek megbízataása egy évre szólt. A kisbírák határozatlan idejű alkalmazására falunkban csak a közigazgatás rendezését célzó 1871: XVIII. t. c. hatályba lépése után került sor.

A feudális korban köztisztséget csak a telekkel rendelkező jobbágyok viselhettek. Kezdetben, de még a XIX. század első negyedében is az olyan alacsonyabb tisztségekre mint a kisbíró, egyházi és ármás a telekkel rendelkezők közül választottak. E tisztségekre megválasztott telkes gazdák többnyire fiaikat, vagy cselédjeiket küldték el maguk helyett szolgálni. Czégény János és Veres Mihály 1763-ban, Újvári János 1826-ban, mint fiatal gazda a kisbírói teendőket maga látta el, 1826-ban ifjabbik Szemán István, ifj. Szemán János és Soltész István, mint negyedtelkes gazdák fiai, már apjuk helyett szolgáltak. A féltelkes Czégény Péter ifjú korában 1835-ben szintén kisbíró volt, majd kilenc évvel később őt választották a falu főbírájának, idősebb korában pedig a kuratóri tiszet látta el. Hasonló példákat lehetne még felsorolni, de gondolom, ez is elegendő annak bizonyítására, hogy a kisbírói tisztségviselés kezdetben a szavazatra jogosult telkes gazdák kötelezettsége volt. Az említett alacsonyabb tisztségekre a múlt század első évtizedétől kezdenek a zsellérek

soraiból is választani. Ennek okait írás nem rögzítette, de valószínűleg a köztisztviselés terheinek megosztásáról van itt szó, mert ebben az időben a tisztviselés inkább teher, mint kitüntetés. E kérdésben azonban határozott állásfoglalást csak később, egy 1839-ben kiadott statutumban találunk, amely kimondta, hogy »ezután a téli napokban a földteleknek hat hónapig, nyári napokban a földes gazdák tselgöygei hat hónapig, összesen nyolc személyek ingyen tartoznak szolgálni és helyt állni.« (Csegei jegyzőkönyv 336. old.)

A kisbírák feladatát, teendőit az 1800-as évek elején a falu jegyzőkönyvébe rögzített esküszövegéből tudhatjuk meg, mely szerint »kisbírói Hivatalomban ez Hellynek megmaradását, Ecclesiának tisztességét, előltem lévő Biráimmal együtt fenn tartani igyekezem; Ez Hellynek közönseges dolgainak folytatásában valamelyeket Biráim reám bíznak és a közigazgatásban előmben parantsolatképpen adnak, mind azokban híven és igazán eljárók. Szálló és Quartély tartást, Szekér, Levél, Sör-járást személyválasztás nélkül minden tekintetben igazságosan folytatom. Az Helység ügyes bajos dolgai között Biráimmal soha semminemű szorongatásban el nem állók. Birámat és a Betsületes Tanátsot illendőképben megbécsülöm, a Betsületes Tanács között törvényesen folyó és folytató dolgokat haszontalan helyen ki nem beszéllem.« A szövegben foglaltakat megmagyarázni nem szükséges. Ennek kapcsán azonban azt megjegyezzük, hogy a dobolás akkor még nem volt szokásban falunkban. A közhírétevésnek ismert formája a feljárás, továbbá, hogy vasárnapokon a templom előtt közlik a tudnivalókat. Fontosabb események kihirdetése — pl. földbirtokos-változás — a faluháza előtt a falu lakóinak kötelező jelenlétében történt. A dobolás tehát csak később, az 1870-es évektől lett bevezetett szokás falunkban.

A kisbírák fizetése esztendőre szólóan egy pár csizmából állott, hogy ne a magát koptassa, továbbá az 1763-ban kelt statutum szerint, ha a hétfőn tartott törvényt napra »valakit Vasárnap este kell citálni, a Kis Biró Salláriuma Három Pénz legyen« (Csj. 259. old.)

A kisbírák száma a XVIII. század végéig csak két főből állott. A század végére azonban a lakosság elérte a kétezer főt, s így a kisbírói teendők ellátása két emberrel nem volt megoldható. Ezért a tanács 1802-ben úgy határozott, hogy a kisbírák számát négy főre emeli. Intézkedést továbbá arról is, hogy a kisbírák ezentúl felváltva csak egy félévet szolgáljanak. A félévenként egymást váltogató, így a november 1-től Szentgyörgynapig szolgálókat téli, az április 24-től Mindenszentekig szolgálókat pedig nyári kisbíráknak nevezték el. A féléves beosztás kétségtelenül könnyített az érintettek terhén, de különösen a mezei munkák idején még így is adódhat problémák. Ezzel magyarázható, hogy később a kisbírák számát ismét emelik, 1813-tól 8, majd 1854-től pedig 12 főben állapították meg. Ezek fele arányban téli, fele arányban pedig nyári időben szolgáltak.

Járandóságukat is újra rendezik. »Meghatározottat az Érdemes elül Járó Uraimék által az 1816-ik Esztendőben az, hogy ezen túl a Kiss Birákk mivel csak Fél Esztendőt szolgálnak, mind egyik fizetése azon időre nem egy pár tsizma mint ez előtt fog lenni, hanem kinek kinek a fél Esztendei szolgáltyára az egész Esztendőre reá Háramló Feó Portiója fog el engedődni, egyéb vagyonjaiból pedig adót fizetni tartozik.« (Csj. 324. old.) Mint az előbb idézetekből 1839-ben kiadott statutumból láthatunk,

később a kiválasztott személyek, (a zsellérek, vagy a telkesek cselédjei) már ingyen tartoztak szolgálni. Ha valaki a kisbírói kötelezettségének nem tudott, vagy nem kívánt eleget tenni, mert jobb keresettől esett volna el, az maga helyett más személyt is állíthatott. Pl. 1843-ban Sűcs András helyett Fonó Mihály szolgált. (Csj. 55. old.)

A jobbágyfelszabadítást követően a nyári időszakban a helybeli kereskedőket is kötelezték a kisbírói szolgálatra. Az 1856—58-as években Einsitz Iszák, Rubinstein Ignác, Deutsch Mózes és a későbbi földberlő Glauber Ferenc nevével találkozhatunk a kisbírák között.

Kíváncsi voltam, hogy a téli-nyári kisbíráskodás emléke él-e még a faluban. Lévy Zsigmond nyugodias kisbírói kérézgettem, akinek apja is kisbíró volt, és így emlékezete két emberöltőnyire nyúlik vissza. Tőle a következőket tudtam meg:

Szolgálatát 1928-ban kezdte. Apja protezsálta, de a főjegyző választotta ki több jelölt közül. Egy esküd is támogatta. Ekkor csak négy kisbíró alkalmaztak havi fizetés ellenében, amely 30 pengőt tett ki. Ehhez járult a dobpénz, az uradalnak természetbeni ajándékai (tengeriföld, kasszáló, tüzelő). Kétévenként kaptak egy téli meg egy nyári öltönyt is. A falu három kisbíró között volt szétosztva, ugyanis a negyedik volt a tanyasi kézbesítő. »Két kisbírónak ott kellett hálai a község házában, mert északi ügyelet vót. Ezek egyike aki az nap szolgálatban vót a vónapos vót, a másik a lesznapos este jött be. A vónapos kapott félnap pihenőt. Így váltakoztak.«

Aratásra kaptak 21 nap szabadságot, hogy a kenyérnek valót megkeressék. »Erre az időre gyerekek vótak beállítva. Mindenki maga keresett ilyen helyettest. Ezeknek a fizetésünk fele járt. Ezek vótak a nyári kisbírók.« Az elnevezés itt nyilvánvalóan más értelmezést takar, mint a hajdani. A téli kisbírói fogalom teljesen ismeretlen ma már a faluban.

NEGYEDSZÁZADOS A SZOVJET ÖSSZSZÖVETSÉGI KÉPZŐMŰVÉSZETI AKADEMIA

Az Orosz Képzőművészeti Akadémia javaslatára 1949-ben megalakult intézmény azzal ünnepli 25 éves fennállását, hogy a moszkvai központi kiállítási csarnokban nagyszabású jubileumi kiállítást rendez. A kiállításon 15 szovjet köztársaság 650 neves képzőművésze szerepel alkotásaival.

FELSZABADULÁSI EMLÉKIÁLLÍTÁSUNK

Nagy érdeklődés mellett október 17-én, Debrecen felszabadulásának napján, nyílt meg a csapókerti Horváth Árpád Művelődési Házban a Déri Múzeum Felszabadulási Emlékiállítás. A kiállítás a debreceni bemutatón után vándorkiállításaként a megye több helyén bemutatásra kerül.

ELHUNYT RADOCY DÉNES

December 5-én, 57. életében elhunyt Dr. Radocsy Dénes, a művészettörténeti tudományok doktora, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója. Halálával a magyar tudományos életet, és a művelődést nagy veszteség érte.

Az 825^{ki} Esztdői Diaetára felküldött

Követekre tett Jegyzések

— KÉZIRATOS PASQUILLUS A HAJDÚSÁGI MÚZEUMBAN —

NYAKAS MIKLÓS

A Hajdúsági Múzeum Történeti Adattárában található korabeli verses kézirat létezése nem ismeretlen a tudományos irodalomban, említi azt ugyanis *Mihály Imre*: Történeti pasquillusok a debreceni református kollégium könyvtár kéziratárában (Debrecen, 1936) c. műve 17—18. oldalán. Teljes közlésre azonban csak most kerül sor.

Az újabb példány felbukkanása bizonyítja a pasquillus korabeli nagy népszerűségének, s a hajdúböszörményi kézirat egyben azt is jelzi, hogy a »versezet« a kollégium szellemi befolyása alatt álló területeken, a partikulákban is terjedt. A mű ugyan kétségtelen a protestáns szellemű, Csokonai radikalizmusát tisztelő kollégiumi fiatalság alkotása.

A pasquillus sorra veszi az 1825—27-es országgyűlésen szereplő követeket, s azokat az elismerés, az elégedetlenség vagy a maró gúny hangján méltatja, attól függően, hogy az illető hogyan viszonyult a kor nagy kérdéseire. A vers ily módon rendkívül fontos történeti adalék is a közvélemény tanulmányozásához a reformkor előestéjén.

Rendkívül szép dicséretet kap Felsőbüki Nagy Pál (Sopron) és Platthy (Bars), de az elismerés hangján emlékeznek meg Vay és Ragályi (Borsod), Somsich (Somogy), Balogh János (Bars), gróf Andrássy (Tolna), gróf Csáky (Szepes), Babóthy (Nyitra), B. Stojka (Máramaros), Ursóvich (Nyitra) és Deák (Zala).

Nincs megelégedve a pasquillus szerzője Szinnyeivel (Sáros), Zsmeskállal (Arva), de a következő követekről is a gúny hangján emlékezik meg: Németszeghy (Moson), Máriássy (Gömör), Borsitzky (Trencsén), Perényi (Bereg), Császár (Temes), Desewffy (Szabolcs), Marczibányi (Torontál), Ragályi Ábrahám (Borsod), Almássy (Szepes), Jakabffy (Krassó), Miskóczy (Bihar), Kajdácsy (Baranya), Bezeredy és Rohontzy (Veszprém), Vitéz (Abauj), Schmideg (Zemlén), Kubinyi (Liptó), Péchy (Bihar). Szigorú kritikát kapnak a papság és a városok követői is.

Nézzük ezután magát a pasquillust:

Nagy Pál

Ugy ragyogki, mint a küzdőhely homoka
Közt a' győzedelmes virtus szent oszlopa.

Vay Ábrahám

Tsak sast nemzenek a' sasok
S nem szül gyáva nyulat Nubia Párdutza.

Ragályi Tamás

Édes Hazám! minden tagomba
Halált okádjon a' gyilkos bomba
Ha meg hidegszik bennem a le tett
Hittel petsélt forró szeretet.

Máriássy István

Midőnn a sors tsapkod ijjeszt
A' gyáva ész és szívet vesz.

Somsich Pongráz

De az erős tőr 's megáll
Az a' sorssal szembe száll

Balogh János

Boldog kinek rut önn haszon 's vádtól szabad
lelke tisztán
— emelkedik fel.

Borsitzky István

Esküszöm, hogy én is leszek Quinte
Curti! olyan jó Hazafi mint Te.

B. Perényi Zsigmond

Ez az arany kereszt előtt rogyik el
Idétlen Lélekkel

Császár Sándor

— — E' meg — — —
Szemét az értz Csillagok fényekkel
Kápráztatva vakítja meg.

G. Andrássy György

— — Hősök magva neved tiszteli a' Magyar

G. Dezseffy József

Ne hidj a' mézes beszédnek.
— — — — —
Ritka az a' minek látszik
Tsak szembekötődött jádszik.

Martzbányi János

Mit ér a' szép gyümölcs maga
Bár kedves a' színe szaga
Ha jó izzel nints tele.

Ragályi Ábrahám

Vigyázz ha a' hízlekedő
Rád mosolyog ollytűkő ő
Kit mindég készen találsz.
Színét lefestve láthatod.
Saját rózsás ábrázatot
De tsak míg előtte álsz

G. Csáky Sándor

Zöldellő borostyán ágot
Terem a' Tátra foka
Látván hogy az igazságot
Miként viszi bajnoka.

Szinnyei László

A' Ló tsak Ló marad arany patkóval is
A' bolond tsak bolond arany ruhával is.

Almássy Lajos

Nem kis dolog valakinek
Zsákba matskát árujni

S rihesedett véreinek
Aklát el nem árulni

Jakabfy Simon

Hát Magyar az a' kit czéegérez a here
Honntság? a' hiu Dáma
Csalfa malasztjának ásvány Czimere
A' porba mászás napszáma.

Babóthy Imre

Tudja hogy többet ér a Haza áldása
Mint az érdem jelek' muló villogása

Miskóltzy István

Ha érdem van Német adta
Ertz bélyegednek alatta
Nem jó érdem bélyeg ez
Mert — — — nem Hazafit
— — — — — bélyegez.

B. Stojka Imre

Hazájához így köti le
A' hív szeretet kötele
A' rendíthetetlen hit
Reménnye; a' Hazafit.

Komáromy István

— — Kinek köszönhetik
Hazánk szent hármass halmát
Körülvevő határaink
Országunk hív oltalmát.

Kajdácsy Antal

— — ne gondolj holmi kis
Ebbel a' hamis kenyéren
Bár mint veszekedjen is.

Bezeredy György és Rohonczy János

— — Nagy dolog! be
Esztelen ki edgy szekerbe
Szamarat 's lovat fog.

Ursovich János

A' ki bátor artzal a'
Vad kény adók fergetege
Ellen ditsön hartzola

Zsmeskaill József

Ah vesszen el a' néhai
Druszájaként ez a' mai
Arvai Herostratus.

Vitéz János

Tsak szájjal beszéll nem ésszel
'S haszontalan fetsegéssel
El rontja az egészet.

G. Smidegh Ferencz

Jól tudja, hogy merről jön a'
Szél 's merről kell tartani
Töle, 's tudja a' szürt mind két
Oldalra fordítani.

Kubinyi Gáspár

Tsak tsupa szájj, tsupa szél
tsupa láрма a' hol pedig ész kell
Szöllani neki be kár, mert tsupa
Szélmalom ott.

Deák Antal

Ésszel szívvel hartzolni
Háborgattott Hunnia
Mellett bátran tudott ő.

Platthy Mihály

Honnyod iránt mutatott szeretet
Készite borostyánágot
Zöld koszorut számodra nevet
Már tisztel Pannon.

Péchy Imre

Ha ordít az ég mikor rut
Pompával az eretnek
Ördög köt tövis koszorut
A' Haza szeretetnek.

Németszeghy István

— — — — a' Konrád
Mennydörgős poklának német
Mennyköve rohanjon rád.

A Papság

Aegyptus áldott földé kérkedett
Az Ész legelső virággal
De ott fakadnak egyszer' s mind azokkal
A' hit vakítók szentelt maszlagi
Melyek korunkig hintik mérgeket.

A' Városok Követei

Illyen sok Kolop Szénár
Két syllabáját ámbátor
Rághatná a' nevének.

MEGJELENT POLGÁR TÖRTÉNETE

Az Egri Nyomda előállításában, közel 600 oldalon megjelent Polgár története. A helytörténeti monográfiát *Bencsik János* szerkesztette, munkatársai voltak: *Bacsikai István, Balogh István, Kozma Bertalan, Messterházy Károly, N. Nepper Ibolya, Mody György, Nyakas Miklós, Sugár István.* Ezzel a kiadvánnyal Vámospercs kivételével mind a hét »reg hajdúváros« monográfiája elkészült.

Citeraárosok a „debreceni zsidogón”

SZATHMÁRI IBOLYA

Az országaszerte híres »debreceni zsidogó« változatlanul kínálja a legkülönbözőbb portékákat az arra vetődő kíváncsiskodóknak. Egy-egy vásári napon — szerdán és szombaton — kisebb-nagyobb batyúkkal özönlenek az emberek a Vágóhid utcai piac felé.

»Kapható itt édes málé
rózsaszínű limonádé,
sóspercc és forró tormás
debreceni páros-kolbász...
rossz bicikli-fűjtató,
használt selyembugyogó,
gyertyatartó, törött sámfá,
rég kiégett villanylámpa,
vakki tükör ráma nélkül,
ki belenéz, mind megszépül, —
cúgos cipő, vasfazék,
ócska Ferencz Jóska kép,
öreg dáma menyegzőre
kapott gyöngyház legyezője
s urak által levetett
alsó-felső viselet...«

(Tóth Endre: A debreceni zsidogó.)

Tóth Endre verse az 1958 előtti zsidovásárról ad élethű helyzetrajzot. Napjainkban mindezen »használt« áruk mellett egyre több új portékát kínál a vásári sátorral is bővült a zsidovásár. De a régi, nagy vásárok hangulata ma sem hiányzik. A monoton zsidovásárt itt-ott érces hangú vásári kikiáltó szakítja meg, máshol élénk alkudozás, egy újabb helyen pedig *citeraszóra* lesz figyelmes a zsidogó látogatója. Könnyű megtalálni a zenei hangforrást, mert az érdeklődők egyre nagyobb gyűrűje veszi körül az alkalmi citerázót. Alkalmi, mert minden érdeklődő kipróbálhatja a hangszeret. Némelyik keze alól pattogó ritmusú csárdás dallama születik, majdnem táncrea perdíti a kíváncsiskodókat. Mások játékból nehéz felismerni a dallamot, meg is kapják a »közönségtől«, de főleg a citera gazdájától az elmarasztaló szavakat. A játékos ilyenkor jobbnak látja a citerát dicsérő szavak közepette abbahagyni a »muzsikálást«. A citeraárosok közül kevesen tudnak jól játszani. Aki tud valamicskét, azért nem játszik, mert nem szereti, ha a hallgatóság elzárja a kilátást az esetleges vevő elől.

A *citera* legelterjedtebb népi hangszerünk. Húros, pengetős hangszer. Fából készült rezonáló teste lapos vagy oszlopos hasáb alakú.

Citerák a zsidogóban 1974. márc. 2.

Hátlapján leggyakrabban nyitott, ilyenkor a citera az asztalra helyezve képez rezonáló szekrényt. Baloldali részét, az ún. *fejrészt* sokszor csigavagy löfejfaragások díszítik. A fejrészekben vannak a húrok hangolását szolgáló csavarok. Némely citerában ezek a fejrészek lépcsőszerűen tagoltak, s így a hozzájuk tartozó húrok rövidebbek. A dallamjátszó húrok (=kótahúrok) alatt a fogólap (=kótafa) harántrovátkákkal (=kóták) van beosztva. Az egyszerűbb (*diatonikus*) citerák *dallamjátszó húrjár* a héthangú skála hangjaira osztják be, »szó« alaphangra épülő, ún. mixolid hangolásúak. A bonyolultabb, ún. *kromatikus* citerák fogólapja kétféle beosztású dallamhúrt tartalmaz. Egyrészt az egyszerűbb citera hétfokú hangsoros húrjait mixolid hangolásban, másrészt ezek mellett két-három húr van beépítve a félhangokhoz vagy »félkóták«-nak. Ezek együtt adják egy oktávon belül a teljes kromatikát, vagyis az oktáv 12 félhangját. Az ilyen kromatikus citerák hangterjedelme három oktávnyi is lehet.

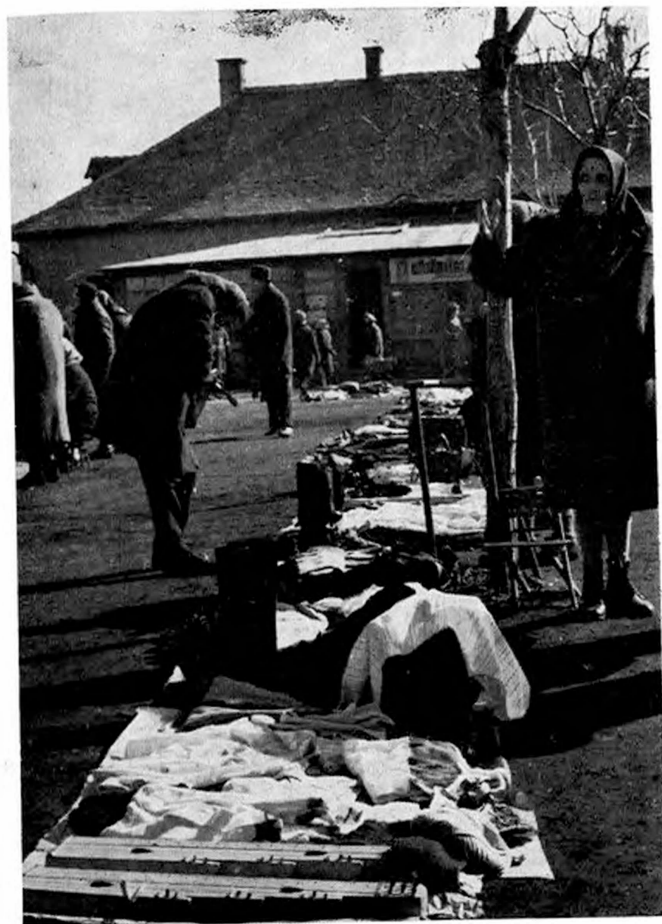
A *dallamhúrok* (4–7) azonos magasságra vannak hangolva, általában az egyvonalas *d* hang körül. A *kísérőhúrok* hangolása többféle lehet. Az egyszerűbb — diatonikus hangolású — citerán rendszerint a dallamhúr alaphangjánál mélyebb és vele azonos hangolású »vendég-húrt« találunk. A bonyolultabb — kromatikus hangolású — citerák kísérőhúrjainak hangolása összefügg a fejek helyzetével. A dallamhúr alaphangjánál két és egy oktávval mélyebb, valamint vele azonos hangmagasságú húrok mellett a »vendég-húrok« között az alaphanghoz képest kvinttel mélyebb, kvarttal és oktávval magasabb hangolású húrokat is találunk. A kísérőhúroknak kevés akkordikus jelentősége van. Általában már a készítésnél rendszertelenül és következtelenül hangolják be azokat. Ez tehető azért is, mert a játékosok nem törekszenek a dallamhoz illő kísérőhangok bejátszására. Nagyon tehetséges az a játékos, amelyik ezt meg tudja csinálni. Legtöbbször a kísérőhúrok a vezető dallam mellett csak egy állandó hangzást adnak, mintegy a bögő, vagy a dudu állóhangjait pótolva.

A húrok játék közbeni lenyomásának három fajtáját különböztetjük meg: — hüvelykujjal,
— valamilyen segédeszközzel,
— a kettő együttes használatával.

A csupán hüvelykujjal való húr lenyomása ma is elég gyakori. A segédeszköz, ami az ujjat helyettesíti lehet egy laposra vágott fadarab, lúdtoll, újabban műanyag. A két nyomástechnikát együtt is lehet alkalmazni. Általában a »félkótát« csak ujjal nyomják le, míg a »kótahúrokat« inkább segédeszközzel.

A *pengetés eszköze* többféle lehet. Erre a célra általában lúdtollat, újabban pedig rugalmas műanyag lemezt használnak. A *pengetés technikája* is variálható. Általában a zene ritmusát pengetik a játékosok negyedes, nyolcados értékben. Ebben az esetben lehetőség van az alaprítmus kontrájának pengetésére is. Ügyesebb játékos a másik alapvető technikát, az ún. tremolós megoldást is választhatja. Még nagyobb hozzértséget igényel a két technika játék közbeni keverése.

A citera a régi hangszereink közé tartozik. Már ott találjuk a Biblia *őszöretségi* hangszereinek között: »És hallék szózatot az égből mint sok vizek zúgását és mint nagy meny-dörgés szavát; és a szózat, a melyet hallék, oly mint a cziparások szava, kik cziparáznak az ó cziparájokon.« (Káldi: Bibl. Apoc. 14. 2.)

Citeraáros a zsigóiban 1974. márc. 2.

A Bibliai lexikon (Bp. 1931. 447.) szerint az itt többször előforduló »cítara« nem azonos a mai citerával. Ez egy tömlőszerű rezonáló szekerény lehetett. Húrjai (3–12) egyik oldalról nyílt keretre keresztbe voltak kifeszítve. De kétségtelen, hogy a pengetős hangszereink egyikét jelölte: »Vedd a citarát, járd körül a várost... Pengesd szépen, énekelj sokat.« (Oszövetség 111. Izaiás jóvendőlése 81. 1.)

Zenetudósaink a citera ősenek a görög *monochordot* tekintik. (Darvas Gábor: Évezredek hangszerei 14–17. l. Bp. 1961.) Ide valószínűleg Kis-ázsiaiából kerülhetett. A görög *Kithara* szó eredete ismeretlen, ennek átvétele viszont a latin *cithara*, amelyet sokáig megőrzött a magyar nyelv is, míg végül a *citra*, és *citera* magyarsodott alakváltozatok ki nem alakultak.

Darvas Gábor Évezredek hangszerei c. művében a kitharát a líra mellett a hellen zenekultúra központi hangszereként említi. Az énekét citerával kísérő dálnok nevét, a kitharadoszt a görög nyelv megkülönbözteti a szülő citerarajátékos nevetől, a kitharisztól. Ott találjuk ezt a hangszert az Iliászban, amint a dálnokokat és az ifjú táncosokat kíséri. De jelen vannak a mitológiai világban is, mint »az apollói eszme; a bölcs mértékletesség és kiegyensúlyozott lélek« jelképe. (Darvas Gábor: Évezredek hangszerei 157. l.)

Nem ismeretlen a citera Ázsiában és Afrikában sem. Feltehetően az ősi kínai kultúra is büszkélkedhetett ezzel a pengetős hangszerral. Amennyiben a fordítás hűen követi az eredeti szöveget, egy az i. e. 1100-ból származó költeményben ezt olvashatjuk: »A szerény, szemérmes, erőnyes leányt — üdvözöljük hát kisebb-nagyobb citarák szavával.« Hogy mennyire a kedves, meghitt hangszer szerepét töltötte be ez a citeraszerű hangszer, bizonyítja egy másik vers is: »A családi szeretet, feleség és gyermek — Olyan, mint kisebb-nagyobb citera zenéje.« (Darvas Gábor: Évezredek hangszerei, 34. l.)

Mi valószínűleg európai hatásra vettük át ezt a hangszert. Anonymus *Kithara* néven tesz említést róla. A középkor a szolidabb, pengetős hangszereket inkább megtúrta, mint a »zajos pogány sipokat és dobokat.« (Darvas Gábor: Évezredek hangszerei 133. l.) Részben ennek köszönhető fennmaradása. A Középkori latinság szótára a *cithara*-nak öröm, gyönyörűség jelentését tünteti fel, míg a *citharida* lantos értelemben volt használatos. (Magyarországi Középkori latinság szótára, 130. l.)

A reneszánsz korában a pengetős hangszereknek még nagyobb volt a szerepe, mint a vonósoknak. Így a citera is a 15–16–17. században élte nyugat-európai fénykorát, elsősorban, mint népi hangszer. A 16–17. századi magyar nyelvemlékek a latinból átvett *cithara* szót említik, ami a tényleges citera mellett a magyar hegedűt is jelölte. (Zenei lexikon I. 384. l.)

Darvas Gábor a citera sorsának további alakulásáról megjegyzi, hogy »technikailag átalakulva vagy beolvadt a hárfák és a lantok családjába, vagy népi hangszerként él tovább.« (Darvas Gábor: Évezredek hangszerei 156. l.) Hogy mennyire nem tartották egyenrangúnak az olyan hangszerekkel, mint a hegedű vagy a zongora, mi sem bizonyítja jobban, minthogy évszázadokon át kívül rekedt a szinfonikus zenekarok keretéből, mellőzték műveikben a komoly zene szerzőit.

Annál inkább kedveltebb és elterjedtebb hangszer volt a nép körében. A századfordulótól kezdve inkább csak a szegényebb paraszti réteg hangszerévé vált. Elmaradhatatlan volt a közös munkaalkalmokról, vásár- és ünnepnap, valamint családi összejövetelekről. A résztvevők

felváltva játszottak a különösebb zenei ismeretel nem igénylő hangszereken. Ekkor még csaknem minden házban megtalálható volt a citera. Mivel a készítése sem igényel különleges tehetséget, kiemelkedő képességet és zenei adottságot, bárki megcsinálhatta azt. A házakban megtalálható volt a citerakészítéshez szükséges összes alapanyag. Gyakori »házi« készítési módja volt a szitakéregből való előállítás. A szitakéreg kívül drótra, kisebb-nagyobb szekre, valamint finomra csiszolt lécre volt még szükség. A lécet a kották vagy érintők alá helyezték, mert a puhább szitakéregben azok nem álltak volna meg. Nem okozott nehézséget a »kották« lerakása sem. Előre lerajzolt minta segítette ezt a műveletet. A dallamhúrok hangolásához pedig elegendő volt a készítő »jóhallása«.

A citerakészítés magasabb foka csak Bécsben és Münchenben alakult ki a XIX. század közepén. Itt a citera egy tökéletesebb gyári változáttal találkozunk. Nálunk is voltak neves citerakészítők, akik egy-egy környéket elláttak áruikkal. Mellettük fővárosi hangszerkereskedők jutatták el vidékre hangszereiket azokhoz, akik »házilag« nem tudták elkészíteni azt.

Miután megszűntek a közös munkaalkalmak, elmaradtak a vásár- és ünnepnap összejövetelek, a citera egyre inkább háttérbe szorult. Hozzásegített ehhez a tömegkommunikációs eszközök — rádió és tv —, valamint az új szórakozási lehetőségek pl. az eszpresszó széleskörű elterjedése a falvakban is. A nép kedvelt hangszerei — a citera, duda, furulya, tekerő stb. — kezdtek kikopni a mindennapos használatból, csak egy-egy népiegyüttes vagy műkedvelő csoport tartotta fenn azokat. A néhány éve megindult »Röpülj páva« népzenei mozgalom hatására ezen együttesek száma örömdeten megnövekedett. Részben a mozgalom eredményének tudható be az is, hogy a már-már csaknem elfelejtett népi hangszereink ismét »divatosak« lettek. E hangszerek újraéledésének oka másrészt az a nagyarányú érdeklődés, ami napjainkban a régiségek iránt megmutatkozik. Egyre többen foglalkoznak pl. citerakészítéssel. Hangszereiket legtöbbször a vásárokon adják el. Bár nem újdonság a citeraárus a vásáron; ott találjuk őket a korábbi hidvárosok és a zsigókon is, de 1968–69 óta a megszokott kéti, esetleg három citeraárus helyett öt-hat kínálja a hangszert.

A citerát saját maguk készítik és árulják. Ki csupán »hobbiból«, ki »egy kis nyugdíj- vagy fizetéskiegészítésként«. Néhány éve kezdtek el a citerát készíteni, mert »divatosak, keresetté vált«. A *citerakészítők* legtöbbször azok közül kerül ki, akik szülőktől, nagyszülőktől látták korábban a citerakészítés műveletét. De találunk olyannal is, aki a szomszédtól leste el a citerakészítés fortélyait. Van, aki csak az egyszerűbb *egyfejes* (kontra) citera készítésére vállalkozik, míg mások a megrendelő igényeinek megfelelően készítik citeráikat. Így találunk itt az elsősorban Dunántúltra jellemző *hasas* és a meglehetősen munkaigényes *lófejes* citerával is.

A *vásárlók* a legkülönbözőbb korosztályból kerülnek ki. Sok közöttük a fiatal, de gyakori vevők a faluról bejövő idősebb emberek, akik az elkallódott saját citerájukat akarják pótolni, esetleg azért, hogy unokájukat megtanítsák rajta játszani, vagy csupán azért, hogy a citera mellett felidézzeik fiataalkori emlékeiket. Az a kettős mozgatórugó, ami néhány éve a citerakészítést megindította volt — vagyis a »pavakori mozgalom« és a régiségek iránti nagyarányú érdeklődés — a vásárlóknál is megfigyelhető. Az igényesebb vásárlók azzal a céllal veszik meg a citerát, hogy meg is tanuljanak rajta játszani. Nem egy példa volt

már arra a zsibvésáron, hogy a vásárló visszatért az áruhoz beszámolni arról, »hogy megy neki a citeraias«. Mások viszont a citerában nem elsősorban a hangszert, hanem a »divatos régiséget« nézik. Csak azért veszik meg, mert jól mutat a modern lakásban. Ezek a kevésbé igényes vevők —, akik között sok a külföldi — a »minél cifrább, minél diszebb« hangszert keresik. Az árusnak pedig az ő igényeiket is ki kell elégíteni, mert csak akkor jó a piac. Így kerülnek a citerákra élénk piros, zöld, kék, sárga stilizált virágmotívumok és hangjegyek. Alig találnak minden festés, máz és díszítés nélküli citerákat, ezeket ugyanis kevesebben keresik.

Problémát jelent a citerakészítőknek a megfelelő alapanyag beszerzése. A régi »házi« készítési mód ma már nem követhető. Legtöbbször fenyőfából faragják ki kézzel, esetleg fűrészgéppel, míg mások bükkfát használnak. A legmegfelelőbb nyár- vagy hársfát nem tudják beszerezni. Van, aki anyag híján furnérlemezből faragja ki a citerát, ami azonban nem ad jó hangzást.

A citerakészítők munkáinak jelentőségét elsősorban egy zenei hagyomány újraélesztésében kell látnunk. Nagymértékben hozzájárultak egy ősi hangszereink feledésbe merülésének megakadályozásához. A könyvnyelven előállítható, kevés zenei előképzettséget kívánó hangszer újabb és újabb pávakörök, népdalkörök, éneklő csoportok, családi, ünnepi összejövetelek hangszere kisérőként szolgálja. Bár a citera egyre szélesebb körben lesz használatos, a modern hangszerek, valamint a magnetofon, lemezjátszó térhódításával már sohasem fog versenyezni.

BIBLIOGRÁFIA

- Sárosi Bálint: Népi hangszereink. NPI 1973. 39—45.
 Darvas Gábor: Hangszereink VIII. Muzsika V. évf. 1962. XII. 12. 14—17.
 Darvas Gábor: Évezredek hangszerei. Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1961. 11, 22, 34, 133, 156.
 Réthei Prikkel Marian: A magyarság táncai. Budapest, 1924. 46—47.
 Zenei lexikon: Budapest, 1. 384.
 Magyarság néprajza 11. 438.
 Magyar nyelvtörténeti szótár: Budapest, 1890. 1. 362.
 Révai nagy lexikona: Budapest, 1912. IV. 535.
 Pecz M.: Ókori lexikon. Budapest, 1904. 1. 127.
 Bibliai lexikon: Budapest, 1931. 1. 441.
 A magyar nyelv történeti, etimológiai szótára. Budapest, 1967. 1. 451.
 A magyar nyelv szótára. Budapest, 1862. 1151.

ADATKÖZLŐK

- Farkas Istvánné Debrecen, Fillér u. 70.
 Mezei Dezső Debrecen, Teleki u. 46.
 Fazekas István Debrecen, Honvéd temető u. 1.
 Kanczel János Debrecen, Kandia u. 13. III. e. 12.

Botsy István polgári ispán javainak leírása 1828-ban

BENCSIK JÁNOS

Az egri káptalan gazdálkodásában fontos szerepet kapott Polgár, ahol az egyik urasági tisztartó lakott, s innen irányította a környéken folyó gazdálkodást. Vezetésével különböző rendű és rangú gazdasági alkalmazottak dolgoztak, kik közül az egyik legmegbecsültebb, legrangsabb posztot az ispánok töltötték be. Egy-egy körzet munkájáért voltak felelősök, tekintélyes jövedelmet húztak az uraságtól. Botsy István polgári ispán 1828-ban váratlanul elhunyt, nőlen lévően, ingóságait összeírták, hogy elszámolhassanak családjának. A leírásból kitűnik, hogy eszközkészlete, szerszámai jobbára átmenetet képeztek a paraszti és a nemesi udvarházak eszközkészlete között. Felbecsülhető belőle a nevezett ispán vagyoni állapota is.

„Boldogult Botsy István Polgári Ispány Ur javainak leírása

- Egy funirozott pulpitus
 Egy pulituros nyoszolya
 Egy kihuzós kemélya asztal
 Egy író asztal gatterral
 Egy kis kassa 3 fiókkal
 Egy asztali óra fedeles
 Egy kiss pisztoly
 Egy hosszú ócska puszka
 Egy vas kard
 Egy szögletbe való pohár szék
 Egy vasas bőrös koffer
 Egy másik nagy koffer
 Egy könyvtartó almárium
 Ebben találtatt 86 darab könyv
 Két réz gyertya tartó s egy koppantó
 Három itzés butellia
 öt pohár
 Két rossz fodzsa
 Egy rossz ibrik
 Egy törött nád pácza
 Egy pipa tartó
 Egy réz buzogány
 Egy ezüstös tajték pipa
 Egy cseréppipa szárral együtt
 Fekete márványból kalamáris, egy linia
 Egy papiros nyíró olló
 Egy cserép porzó tartó kalamáris
 ? rézből kettő

4 pár kés villástul
 Egy evő cin kalán
 4 karszék sárga posztóval
 Két cin kávés kalán
 Két fa karszék kemény fából
 9 falra való kép
 Egy kis asztal márvány kövel
 Másik kis asztal barkócza fából
 Egy üres barometrum
 Egy nagy bőrös karszék, rossz
 Egy tölgyfa nyoszolya
 Kassai fehér edény no 1.
 Leveses tál 2, csúszásnak való tál 9 tányér és 1
 mártásos csésze
 4 vánkusz zöld tafota pántlikával, kék tarka perkállal
 behúzva
 Egy nadrág ló szőrrel
 Egy paplan, közepe veres selyem
 Egy karton ágy takaró ócska
 Egy mosogató abronccsal két vas
 Egy hasadt drótos Lavur
 Egy konyha asztal
 27 darab cserép edény fazék és bögre per 2 krj
 öt ócska lapos tál
 2 sárga cserép tál
 3 vasnyárs
 Egy ócska vas serpenyő
 2 vas matska a konyhába
 Egy réz katlan
 Két trájfusz
 Egy bádóg kalán tartó
 Egy bádóg gyertya tartó
 Egy vas lapoczká, egy bögre vas
 Egy tűz fogó, mind ócska
 2 tál sárga
 Egy palatsinta sütő rossz
 Egy nyújtó tábla, hozzá sikkáló
 Egy juh fejő veder
 Egy zsetár
 Egy köpülő
 Egy kis Trancsirozó tál
 Egy fenyőfa asztal
 Egy pohárszék almárium
 Egy fenyőfa nyoszolya
 Egy nagy fejsze
 Egy kis gyuró teknő
 Egy hasadt nagy teknő
 2 etzetes üveg
 Egy nagy láda fenyőfából
 Egy hosszú élés láda
 Kis rezes pinczetek 4 palaczkal
 Egy kis gyuró teknő
 Egy ótska szuszék

Káposzta gyalló
 Egy fa abrantsos ócska tonna
 Egy 3 akós hordó 4 vas abrantsos
 Egy 3 akós hordó 2 vas abrantsos
 Egy rossz 6 akós hordó 2 vasabrantsos
 Gazos rostallya Buza 6 véka
 Egy kis deszka ferslóg
 Egy szappan tonna
 Két kisdéd ferslóg
 Egy fenyő deszka hordó
 Egy fa mozsár törővel
 Egy ócska sóőrő ajjával
 CC egy bál dohány
 Egy nyereg vánkussal, takaróval, trenslivel, a nyereg
 össze van törve, ócska
 Egy fogas vas fogakkal
 Egy fennálló almárium
 Egy ócska puttony
 Az uraság négy hordója
 Egy feslett nyoszolya
 3 darab 3 akós hordó, 11 vas abrantsos
 2 dézsa fa abronccsal
 2 ferslóg
 Egy kocsi echóval
 Egy boglya széna a szín mellett
 Másik boglya által ellenben 25 (ft)
 Egy boglya fekete széna 8
 Egy boglya sarju 15
 Egy rakás fa
 826-i tavasz szalma 4 1/2 öl
 Őszi szalma 2 1/2 öl
 Egy ölnyi ki hagyatott fűteni
 Egy paraszt szekér
 Egy pej kancza ló 30
 Egy pej herélt ló 30
 Egy herélt fekete ló 30
 Három lóra való hárm
 Gyepelő, kantár, nyakló, ócska
 Egy derék kötő láncz
 Egy vas villa
 2 vendég oldal
 Egy ló kefe lóvakaró
 2 3dfü ökör tinó 50
 2 1 fű ökör tinó 16
 Egy meddő tehén tavalyi ökör bornyával
 Egy csákó öreg tehén 20
 Egy nyári üsző borjú 4
 Egy tavalyi bika 10
 A nyiregyházi gulyán van egy tehén és egy tavalyi üsző 20
 Egy tehén 30
 Három hizó 60
 8 tavalyi malatz 11 30
 3 darab sertés 20

33 darab juh (közötte egy öreg) párja 23 6 ft
 bárány 10 párja 11 30
 2 köből köles
 8 kas méh Margitán 48
 A Deli Háznál 1 boglya sás 10
 25 köből alá való vetés
 2 szekér széna deputátus
 Egy bélyegző vas,
 Egy bélyegző vas kisebb
 Egy török cseresznye pipaszár
 Egy puska poros tüllök
 Egy író tábla rámástul
 Egy rossz sapka
 3 ócska vánkus
 3 olajos bontellia
 Egy osztó ón kalán
 Egy pintze tok boutelliával
 Egy pár sámfa
 Egy kis uborkás tonna
 január 12. 1828."

Heves Megyei Állami Levéltár, nagyprépostsági iratok, XII. 2/c. Div.
 P. F. 5. fs. 6. N. 332.

ÉRTÉKES KIÁLLÍTÁSOK DEBRECENBEN

Ezúttal három értékes debreceni kiállításról emlékezünk meg. Az első április 30-án nyílt meg az Egyetemi Könyvtár kiállítótermében *A debreceni trónfosztás 125. és Táncsics Mihály születésének 175. évfordulójára*. A második megnyitására június 4-én került sor a Tóth Árpád Gimnáziumban. Az itt létesített *Képzőművészeti Galéria* célse-rűbb megoldásig állandó kiállításként fogja szolgálni Debrecen művészi életét. A harmadik kiállítást a Népművészeti- és Házipari Szövetkezeti Vállalat rendezte a Vasutas Művelődési Házban *Az Alföld népművészete és művészi háziipara* címmel. Augusztus 9-én nyílt meg.

MEGJELENT A DÉRI MÚZEUM 1972. ÉVI ÉVKÖNYVE

December közepén elhagyta a sajtót a Déri Múzeum 1972. évi évkönyve. A 664 oldalas kiadvány 27 forrásértékű helytörténeti, honismereti érdekű közleményt tartalmaz.

Adalék Medgyessy Ferenc Déri Múzeum előtti szobraihoz

SZAMOSÚJVÁRI SÁNDOR

Medgyessy Ferenc (1881—1958) neve és művészete a szülővárosán Debrecenen belül összeforrott a Déri Múzeummal.

A huszadik század legnagyobb szobrásza legismertebb és legsikerültebb alkotásai közé tartozik a Déri téren levő szobrai. A monumentális négy alkotás a Régészet, Tudomány, Művészet és Néprajz utal a múzeum négy gyűjteményi ágára. 1929-ben kapja e szobrokra a megbízatást, s rendkívül gyors idő alatt elkészül vele. A következő évben megalkotja őket, városunk egyik legszebb kikkézésű, zárt, belső terénél nyert elhelyezést, majd hét év múlva a párizsi vilákiállításán Maillol és Despiou e szobrokat Grand Prix díjjal jutalmazza.

Tekintsünk végig e négy szobron, és nézzük meg, hogy a szép elhelyezéstől függetlenül, és építészeti háttér nélkül miért volt a szobroknak sikere Párizsban, ahol ez alkotások révén a hazai szobrászat európai rangra emelkedett.

A támaszkodó, lassan emelkedő testű alakok sugarasan nyertek elhelyezést a félkörívesen elhelyezett lépcsőfeljárattól jobbra és balra. A múzeum felé közeledő látogatót szinte megfogja, megállítja és gondolkodásra késztetik a szobrok. Ami a múzeum és a szobrok kapcsolatát illeti, szinte művészeti eszközzel való előkészítője a múzeumlátogatásnak, s ünneplésszerű teszi a belépés előtti hangulatot.

A Régészet szobra egy női akt, — s mint mindegyik szobrának feje, gondolkodva néz. A szobor feje művészeti írók megállapítása szerint a legszebb fej a négy közül. A portré, testvéréről Medgyessy Ilonáról készült. Özvegy Szentgyörgyi Lajosné, született Medgyessy Iona így emlékszik vissza a mintázásra. — A portré még fiatal leánykoromban készült. Körülbelül 16 éves lehettem akkor. Féri akkortájt végezte az orvosi egyetemet, de nagyon szeretett rajzolni és mintázni. Amikor hazajárt a pesti egyetemről, a Fűvészkert utca 16. szám alatti lakásunkban nem pihenéssel töltötte az idejét, hanem kedvtelésének élt. Maga írja a mester levelében: »...egy Közönséges doktor bármikor kitelik belőlem, de mikor többre, sokkal többre vágyom. Igaz, hogy ezzel a szüleimet, keresztszüleimet csapom be, akik költöztek értem, de én mindezek dacára sem tudok mást tenni. Így nem lehet doktornak lenni; két urat nem szolgálhatok, a félmunka a legrosszabb munka, ha veszni kell az egyiknek, ne az vesszen, amelyikkel a kedv, a lélek van vele.«

Bár a hűga vonásait igen jól ismerte, mégis körülbelül egy hétig tartott a mintázás. Naponta pár órát kellett ülni a modellnek, mert az akkori orvosdoktor nemcsak kedvvel és lélekkel, de rendkívül nagy művészi komolysággal vette a feladatot. E szép női portré elkészült, s majd 1930-ban ezt használta fel Medgyessy Ferenc a Régészet című szobrához.

A mester a jóval korábban megmintázott női fejhez jól illeszti hozzá az elomló női testet, és annak anyagszerűségét nagyszerűen valószínűsíti meg. A figura a bal kezére támaszkodik, és jobb kezét a teste elé tartva, egy kőbaltát fog, amellyel a régészeti gyűjteményére utal.

A mellékelt kép hűgát, a mintázás idejében ábrázolja. Hasonló egyszerű eszközzel utal a mester a múzeum többi ágára is, a Tudomány szobránál a könyvvel, a Művészetnél a kézbe tartott kis szobrocskával, és a Néprajznál a pásztorkürttel.

Mi adja ez egyszerre modern és archaikus vonásokat is őrző szobrok szépségét, hazai és nemzetközi sikerét?

Medgyessy Ferenc kiváló ismerője és elemzője László Gyula így ír erről: »Ha most azt kérdezzük, mi az ami a négy szoborban annyira megigézte Maillott és Despiat-t, hogy lelkesedéssel ítélték Medgyessynek a

Ö. Szentgyörgyi Lajosné sz. Medgyessy Ilona (A kép Szamosújvári Sándor tulajdona)

Grand Prix díjat, csak a következőkben sejtethetjük az okot. A félig fekvő alak régi, sokszor ismételt tárgya az európai szobrászatnak, és éppen Maillot is küzdött vele Cézanne — emlékművében...

E szobrokon a XX. század formáin keresztül az őskor komolysága és csodálkozása öltött testet. A görög hagyományokban naggyá nőtt európai műveltség ősi, barbár szépségek újjáéledése igézte meg a nagy franciákat, s hozta meg a magyar művészetnek ezt a dicsőséget.

S tegyük hozzá, a magyar művészetben belül Debrecen is osztozott e dicsőségből, s a Déri Múzeum és a Déri tér képe Medgyessy Ferenc e négy híres szobrával összenőtt. Ahogy emeli a négy külföldön is jól ismert szobor a Déri Múzeum hírét, olyan szeretettel őrizi a múzeum is, a magát mindig debreceninek valló Medgyessy Ferenc művészi hagyatékát, és emlékét.

Irodalom: A képzőművészetek Debrecenben. 1961.

László Gyula: Medgyessy Ferenc

Medgyessy Ferenc: Életemről, művészetéről

Özv. Szentgyörgyi Lajosné: sz. Medgyessy Ilona visszaemlékezése.

A NEMZETKÖZI AMERIKANOLÓGUS KONGRESSZUS AKTÁIBÓL ÉS EMLÉKEIBŐL

A XXXIX. Nemzetközi Amerikanológus Kongresszus 1970. aug. 2—9 között ülésezett Limában, Peru fővárosában. A kongresszuson elhangzott előadásokat, hozzászólásokat és a kongresszus útmutatásai alapján készült tanulmányokat sorra kiadják. Így került kiadásra a Perui Nemzeti Múzeum kiadásában a kongresszus legjelentősebb anyaga, a régészeti, a *Revista del Museo Nacional* XXXVII. kötetében (Lima, 1971. 309. p.). Itt találjuk Benavides, Mario nagy tanulmányát az ayacuchoi Huarpa kerámiajának elemzéséről. A tanulmány a perui Andok egy részének prehistorikus és inka kerámiaművességéről szól. A nagy mennyiségű ásatási anyag alapján elemzés különböző kultúrrejtegeket különböztet meg, népeket és népcsoportokat határoz meg.

A flamingó (*Phoenicopterus ruber roseus* Pall.) második hazai előfordulása

FINTHA ISTVÁN

Az elmúlt év végén hazánk ornithológiájára nézve igen jelentős faunisztikai esemény történt megyénkben: 1969. december 4-én Derecske határában flamingót (*Phoenicopterus ruber roseus* Pall.) ejtettek el.

A szemelláthatólag fáradt madarat a község szélén vették észre, s látván szokatlan formáját, az egyik helybéli vadász lövésével ott is marasztotta.

Az ismeretlen madarat elejtője a Debrecenben lakó Kincses Gyula tanárhoz juttatta el, ki gondos munkával kitömté. A szép megtartású preparátum az Agrártudományi Főiskola Állattani Tanszékének gyűjteményében nyert állandó helyet.

E, hazánkban igen ritka faj véletlenül előforduló egyede egy kissé szürkés tollazatú, fiatal példány, szárnyaszegélyén keskeny rózsaszín sávval.

Magyarországon eddig hat esetben figyeltek meg flamingót, — (1860 — Nagykanizsa; 1910 — Hódmezővásárhely; 1922 VIII. — Duna-földvár; 1923 VIII. 13. — Bánk; 1944 nyara — Németboly; 1955 V. 26. — Dunaföldvár) s e mostani pedig a második kézrekerült példány. Az elsőt 1953. VII. 24-én, Tápiószecső mellett ejtették el, jelenleg a Madártani Intézet gyűjteményében található.)

Noha vonuló madár, mégis szokatlan távolságra jutott el, hisz a faj költőterülete a +24° C-os izotermától délre fekszik, nagyobb telepei hazánkhoz legközelebb Ny-Európában (Rhone-delta) találhatók.

A derecskei példány elejtésének dátuma is figyelemreméltó, ugyanis e melegebb éghajlathoz szokott faj többi előfordulásai május, július és augusztus hónapokra esnek.

SZEMÉLYI VÁLTOZÁSOK A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MŰZEUMI SZERVEZETNEL

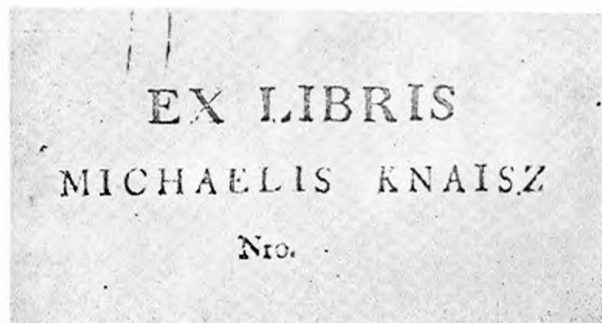
Fekete Antalné gazdasági igazgató április 16-i hatállyal a hajdú-böszörményi Hajdúsági Múzeumba került adminisztrátornak. Helyére Király Ilona kapott gazdasági igazgatói kinevezést. Szeptember 1-én el-távozott a Déri Múzeum kötelekéből Papp Imre legújabbkoros múzeológus. Héthy Zoltán, a Déri Múzeum könyvtárosa, október 1-i hatállyal múzeológusi besorolást kapott és a berettyóújfalui Bihari Múzeum vezetője lett. Helyére könyvtárosnak Tóth Jánosné adminisztratív előadót soroltuk át. A Balmazújvárosi Múzeum vezetésével előbb Bárdi Ida ötöd-éves egyetemi hallgatót, majd egyhónapi munkássága, illetve távozása után Vajda Mária ugyancsak ötödéves egyetemi hallgatót bíztuk meg.

Magyar vonatkozások egy lengyel kiadványban

BERTÓK LAJOS

CHWALEWIK Edward lengyel kutatónak a Wrocławban, 1955-ben megjelent »Exlibrisy polskie szesnastego i siedamnastego wieku« c. könyvében három olyan exlibris-tulajdonosra találtam, akiket SZINYEI élettrajzi lexikonában magyar íróknak tekint. A háromból két személy magyarországi születésű, sőt ezek egyike egy rövid időszakot leszámítva, egész életét itt élte le, a másik pedig 23 éves korában hagyta el az országot, a harmadik sziléziai származású ugyan, de élete utolsó évtizedében hazánkban munkálkodott, s adta ki könyveit.

1. KNAISZ Mihály, aki SZINYEI adatai szerint (6. köt. 604—605. h.) a vasmegeyi Ikerváron született 1735. június 2-án és Miskolcon halt meg 1824. április 14-én, nem azonos a majdnem két évszázaddal előbb élt lengyel névrokonával, akit CHWALEWIK könyve 121. lapján tárgyal, s akinek a superexlibrise egy 1576-os Augustinus-kötet bekötési táblájára 1582-ben rákerült. A könyv 42-es táblamellékletén látható exlibriskép hű mása annak az exlibrisnek, amelyet a mi *Knáiszunk* készített a XVIII. század második felében valamelyik magyar nyomdában. Ezen állításomnak az igazolására szolgáljon a Debreceni Egyetemi Könyvtárnak egyik, 702 839. raktári szám alatt őrzött könyve (POTHORANSKY György: *Philosophia... Cassovia, 1665.* Türsch.=Szabó RMK. II. 1046.), amelynek a bekötési táblájába ragasztva ugyanazt az exlibrist láthatjuk. E régi magyar könyvben található bejegyzés szerint 1727-től a kassai jezsuita kollegium könyvtáraé volt a könyv, valószínűleg a jezsuita-rend 1773-ban bekövetkezett feloszlásáig. A Budára szállított és részben elárverezett könyvanyagból jutott a KNAISZ tulajdonába,

INCLITE REPUBLICÆ
THORVNIENSIS
BIBLIOTHECÆ PVBLICÆ,

SCIENTIARVM SACRARIQ.
DISCIPLINARVM SVLTANQ.
MAIORVM INSIGNI MVNIFICENTIA
ESTRVCVA.
DOMESTICORVM PARTIBVS AC EXTERORVM SVTDIO
ADIVCTA.
PORROQVE AT OMNIBVS QVI SVNT PARS PVBLICÆ
EDVCAVS MDQ.
FRVSTINOQVE SPLENDORI POSTLIMINIO
ASSERENDÆ.
PEREGRINVS BOO.
CVI VIGILANTVDIO PORTVNE NIHIL PVS CONTVLT.
QVAM BENEMERENDI VOLVNTATEM.
SCIENTIBVS AD GVBERNACVLA VRBIS

VIRIS
MAGNIFICIS, NOBILISSIMIS, AMPLISSIMIS,
DN. JOHANNES Ruffner / PRÆSIDE & PROCONSVL.
DN. GEORGIO Höfner / PROCONSVL &
PROFESSOR SCHOLARCHA.
DN. GEORGIO Schmid / PROCONSVL.
DN. LYDOLICO Puff / CONSVL SENIOR.
DN. JOHANNES Ruffner / CONSVL SENIOR & CAMERARIO.
DN. JACOBUS Gering / CONSVL & SENIOR.
DN. CASPARO Gering / CONSVL & IVDICE PALÆOPOLITANO.
DN. VINCENTIO Durrer / CONSVL.
DN. JOHANNES Gammacher / CONSVL.
DN. SIMONE Durrer / CONSVL & IVDICE NEAPOLITANO.
DN. SIMONE Gering / CONSVL & SCHOLARCHA.
DN. JACOBUS Ruffner / CONSVL & PRÆTOR.
DN. HENRICO Durrer / CONSVL.
DN. SALOMONE Ruffner / CONSVL & VICE CAMERARIO.

P. P. 165

PATRIÆ PATRIBVS OPTIMIS,
PROMOTORIBVS MAXIMIS.

QVICQVE MVIVS EST LIBRI
MEMORIE & GRATI ANIMI SACRO

D. D. D.

PAVLVS PATER,
NYNCGARVS,
CVMNASII THORVNI PRÆF. PVBL.

ANNO M DC XXXIX

Wielkoc. naturalna 137 × 275 mm

akitől (Miskolcon halt meg mint minorita-rendi egyházi tanácsos) a rendházi szokások alapján egyéb könyveivel együtt a minorita szerzetesek birtokába jutott, ahonnan 1950 körül a Népkönyvtári Központ budapesti raktárába szállították, s onnan 1961-ben került a mostani őrzési helyére. Emlékezetem szerint több könyvben találkoztam ezzel

a Knaisz-exlibriszel. Nyilvánvaló, hogy az 1582-es superexlibris készítője nem azonosítható a 42. táblán közölt könyvjegy tulajdonosával. (1. sz. kép.)

2. A másik exlibris-tulajdonos, PATER Pál, szepességi származású (Menyhártfalva, 1656.) evangélikus teológus, fizikus, akit az ellenreformáció száműzetésbe kényszerít. 1680-ban már a jénai egyetemen találjuk. 1689-től 1705-ig a thoruni gimnázium rektora, majd a danzigi akadémiai gimnázium matematika-tanára, s megalapítója a danzigi első technikai iskolának (Ld.: SCHWARZ, F.: Paul Pater der Gründer der ersten technischen Schule in Danzig 1707.—Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins, Jg. 27, 1928.). Ez utolsó állomáshelyén hal meg 1724. dec. 7-én. (SZINNYEI, 10. köt. 503–504. h.) Az 50. táblán (2. kép) bemutatott emlékexlibrisen (1689) peregrinusnak és Hungarusnak vallja magát. Szabó Károly RMK-ja harmadik kötetében mintegy hetven dolgozatát említi.

3. Harmadik személyünk (SZINNYEI, 10. köt. 520—522. h.) TRANOSCIOUS (TRANOWSKI) György evangélikus lelkész Teschenben szül. 1951. ápr. 9-én. Iskoláit szülővárosában, majd Guben és Kolberg városokban járta, az egyetemet Wittenbergben végezte. 1612-ben Prágában segédtanító. Morvaországban iskolaigazgató (Helleszova), 1616-tól lelkész Mezericben. A háború miatt 1621-ben elmenekült, 1623-ban fogásba kerül, 1625-ben számkivetésbe megy. Sziléziában, Breliczen lesz lelkész. De onnan is elűzik. Magyarországon talál megnyugvásra. 1637-ben evangélikus lelkészként hal meg. Munkáiból a legnagyobb sikert a *Cithera Sanctorum* c. énekeskönyve jelentette. Mintegy 80—90 kiadást ért el csak Magyarországon. Sok külföldi kiadása is ismert. Az első magyarországi kiadás 1636-ban jelent meg, de könyvtárainkban csak a 4. kiadasként jelzett 1684-es kiadás található meg legrégibb felmutatható példányként. (Szabó Károly szerint.) A ma is használatban lévő énekeskönyv már sok későbbi írt énekkel bővült formában jelenik meg. — (CHWALEWIK említése szerint a régibb kiadások is Löcsén jelentek meg.) — A CHWALEWIK könyvében a 60. táblán között exlibris-facsimile (3. képünk) un. portrész exlibris: a keretes, szöveges nyomat közepén lévő kép kehely alatti részében Transcius arcképe látható és neve olvasható. —

NAGY ÉRDEKLŐDÉS MELLETT TARTOTTUK MEG A HAJDÚ-BIHARI MŰEMLEKI ÉS MŰZEUMI HÓNAP 1974-ET

A szokásos előkészítéssel megrendezett múzeumi hónapunk ezúttal is nagy érdeklődést váltott ki. A hagyományos múzeumi hónapi rendezvényeken kívül (az álmódi csata évfordulójáról való megemlékezés, a Múzeumbaráti Kör közgyűlése stb.) most is több új rendezvényünk, kezdeményezésünk volt. A két legkimagaslóbb esemény a balmazújvárosi és a berettyóújfalui Bihari Múzeum megnyitása, felavatása volt. Idei múzeumi hónapunk központi tárgya hazánk felszabadulásának 30. évfordulója volt. Az ebből az alkalomból készített vándorkiállításainkat az év végéig is több helyen bemutattuk. Eredményes volt együttműködésünk a Békés megyei Múzeumi Szervezettel. A kölcsönösen megrendezett tájékoztató tudományos beszámolók mindkét megyében a helytörténeti-, honismereti munka ösztönző alkalmi voltak.

Fazekas — Emlékpark Debrecenben

SZAMOSÚJVÁRI SÁNDOR

Fazekas Mihály költőnek, botanikusnak a felvilágosodás korabeli magyar irodalom egyik legkiválóbb képviselőjének a hagyományait, emlékeit mind városunk, és a Déri Múzeum is ápolja és gondozza.

A múzeum több Fazekas Mihállal és korával kapcsolatos írásos és tárgyi emléket őriz, s önálló kiállítás keretében is adózott az ő emlékének.

Városunk egy emlékére állított parkkal gyarapodott, amelyik kevésbé ismert a közönség előtt. A Vörös Hadsereg útja 58. sz. ház falán egy szép domborművekkel díszített emléktábla hirdeti, hogy itt állott az a ház, amelyben Fazekas Mihály, a Ludas Matyi hírneves szerzője élt, munkálkodott és meghalt. Az emléktábla a legrégebbi debreceni emléktáblák közül való, s a Csokonai Kör 1898. év április 20-án helyezte el. Az emléktábla és a domborművek elkészítésével Tóth András debreceni szobrászt bízták meg, aki Tóth Árpád költő apja.

A mai 58. sz. épület helyén állt a költő háza s a telke. A telek végén volt a híres kertje, amelyiknek területén sikerült kialakítani a Fazekas Emlékkertet.

Itt élt és munkálkodott a napóleoni háborúból leszerelt főhadnagy Fazekas, s fáradozott a Debreceni Kör tagjaival a magyar és a természettudományok fellendítésén.

Diákkorában a Református Kollégiumban ugyan csak közepes eredményt tudott elérni, de az irodalomban, és botanikában már ott is ki-tűnt. Tanárai közt találjuk a természettudóst, Hatvani Istvánt és a »mesterkedő« költőt, Varjas Jánost. Mély hatással volt rá a nála tíz évvel idősebb Földi János, akit Fazekas mind a költészetben, mind a botanikában mesterének vallott. Csokonaihoz és Földi Jánoshoz meghitt barátság fűzte, s házában, s annak kertjében gyakran találkoztak, és barátkozás mellett itt cserélték ki irodalmi, társadalmi felfogásaikról vallott gondolataikat. Sógorával, Diószegi Sámuellel közösen alkoták meg az első magyar nyelvű tudományos növényrendszertant és növényhatározót, a Magyar Fűvészkönyvet (Debrecen, 1807.). E műben Linné rendszere alapján írják le a növényvilágot. Egész bizonyos hogy házában ritka szépen gondozott kertje nemcsak az irodalmi tanácskozá-sok helye volt, hanem a felvilágosodás debreceni központja is. Az is bizonyos, hogy e kert nemcsak a szorgalmas gazdának a tevékeny-ségi helye volt, nemcsak a tett és mozgásvágyának, a szép utáni vágyó-dásának a színhelyévé vált, hanem itt kezdte meg a gyakorlati fűvés-zkedését, s a botanika elméleti ismereteit itt bővítette.

Nemcsak lírája hirdeti a felvilágosodás gyakorlati bölcsességét, hanem abban a kertje által bezárt kis természeti környezetben élni is akarja azt. Páratlan realizmussal, a néppel, a természettel, a szerves

élet erőivel, kedvelt fáival, virágaival való kapcsolata az éltető ereje, talán tudományos munkásságának alapja és kiindulópontja.

A felvilágosodás küszöbén, a magyar hajnal hasadásának kezdetén így forr egybe nála az eszmény és földi realitás. Az ember szabadság utáni vágyódását és kapcsolatát a természettel, ő szépen gondozott kertjében találja meg.

Az nem lehet kétséges, hogy házának kertje sokkal többet jelentett számára, mint pihenő, és baráti találkozóhely. E kert feltétlenül nagy segítséget adott neki nemcsak a Fűvészkönyv szerkesztéséhez, hanem minden bizonnyal az általa elképzelt fűvészkert megtervezésében is. Fűvészkönyvének igazi érdeme az, hogy rendet teremtett a magyar növénynevek akkori zürzavarában, s Diószegi Sámuellel megalkotta a magyar fűvésztudomány műnyelvét. Ők vezettek be mintegy 350 új növénynevet — amelyek valóságos költői képek —, s ezek egy része ma is használatos.

A hajdani házának pontos telekhatárán, egy korábban teljesen elhanyagolt részen alakította ki a Városi Tanács Építési Osztálya a Fazekas Emlékkertet*. Nagy föld- és tereprendezési munka után alacsony terméskőfallal vették körül a kertet. A gondosan fűvesített parkban néhány fenyő, fa, bokor és évelő virág került kihelyezésre. Egy oldalt fekvő terméskőpárna rézlapján nemesen egyszerű vésésű bentűk hirdetik, hogy itt áll a Fazekas Emlékpark. A terv szerint az évekünk fejlesztéssel a park Debrecen egyik legszebb parkjává épül ki. Fazekas Mihálynak kedvelt fáit, virágait kerülnek kiültetésre, s a költőnek egy mellszobra is elhelyezésre kerülne.

A kert érdekessége és irodalmi vonatkozású értéke az, hogy a költő eredeti helyén létesült. Ezzel is adózik Debrecen és közönsége a fűvek—fák városában a magyar fűvésztudomány megteremtőjének és az irodalmi hagyományoknak.

* Hajek Ferenc főmérnök irányításával.

A KIRGIZ NÉPI DÍSZITŐMŰVÉSZET MONOGRAFIKUS FELDOLGOZÁSA

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája nagy gondot fordított mindig a Szovjetunió népei népművészetének feltáráására. A hatvanas években például a kirgiz népet tanulmányozására külön, jól felszerelt, kiváló szakemberekből álló expedíciót szerveztek. Ennek az expedíciónak a munkásságát sorra adják ki, önálló kötetekben. Az előttünk fekvő kötet (*A kirgiz archeológiai- és néprajzi expedíció kiadványai. V. kötet.*) a kirgiz népi díszítőművészettel foglalkozik monografikus módon, eredeti, az expedíció által gyűjtött anyag alapján (Sz. V. Ivanov—K. J. Antipina: Narodnoje dekorativno-prikladnoe iszkusztvo kirgizov. Akademia Nauk Sz. Sz. R. Moszkva, 1968. 147. p.+XII színes tábla). A kötet sorra ismerteti a kirgiz fa-, textil (általában szövés), bőrdíszítményeket, eljáráásokat. Különösen gondosak a technikai ismertetések, a sok szövegek között kép igen szemléletesen teszi ezt a nagyszerű népi művészetet.

Hanzó Lajos emlékezete halálának tizedik évfordulóján

DANKÓ IMRE

Amikor utoljára találkoztunk, egészségesnek látszott, csak fáradtságról panaszkodott. Ez érthető is volt, hiszen állandóan dolgozott, nem kímélte magát. Elkerülve Gyuláról, Békés megyéből, számontartottuk egymást továbbra is, hiszen a barátság nem szakadt ketté a váltság növekedésével. November elejéig leveleztünk. Ertesített arról, hogy kandidátusi disszertációját elkészítette és a Tudományos Minősítő Bizottsághoz benyújtotta. En pedig arra kértem, hogy elkészítendő kandidátusi disszertációm esetleges opponensül ajánlhassam. Legutolsó levelében betegségről panaszkodott, de úgy olvastam sorából, hogy sem ő, a levél írója, sem pedig én, az olvasója, nem gondolhatunk a halálra. Pedig akkor már ott leselkedett körülötte, erejét megtörte, alkalmas pillanatra várt, hogy lekaszálhassa. Ez hamarosan be is következett. Hanzó Lajos, a szarvasi Felsőfokú Óvónölképző Intézet tanára, 1964. november 20-án meghalt.

Nagyon nehéz barátról megemlékezést írni, nagyon nehéz olyan ember munkásságát ismertetni, aki munkatársa is volt. Mégsem ezek a körülmények mentenek fel most engem attól, hogy Hanzó Lajosról értékelő megemlékezést írjak, hanem az az óhaj, hogy Hanzó Lajos életét, munkásságát értékelje majd a későbbi utókor. Semmi aggodalomra nincsen ok az utókor ítéletét illetően, hiszen Hanzó Lajos életműve derékbatörve, befejezetlenül is hatalmas, értékes. Békés megye nagy helytörténészeinek útját járta és példáját követte. Magasabb szinten akarta tovább folytatni a Haán Lajos, a Karácsonyi János, a Veress Endre munkáját. A magasabb szintet két szempont és módszer kihangsúlyozásával, alkalmazásával kívánta biztosítani: eredeti levéltári kutatásokkal és a társadalmi szempontok elemző érvényrejtetésével. Ez a két szempont és módszer élvonalbeli történészeink közé emelte és kétségtelenül legértékesebb helytörténészünké minősítette.

De nemcsak történész volt, mert amit tudott, amit kutatásai során megismert, azt tovább akarta adni. Tanár volt, kiváló pedagógus, aki a nagy előd, Tessedik Sámuel példáján is lelkesülve tanított, nevelt. Tudományosan is foglalkozott pedagógiai kérdésekkel. Pedagógiatörténeti kutatásai külön csoportot alkotnak munkái között.

Mint embert, legkönnyebb éppen pedagógus mivolta felől megközelíteni. Nagyon igényes és rendkívül szerény volt. Talán éppen ezért szerették tanítványai és ragaszkodtak hozzá az iskolapadból kikerülve is. Elismerés és tisztelet övezte, mindenütt, ahol megfordult. Elsőrendben természetesen Szarvason, ebben az ősi iskolavároskában, ahol élt. Aztán Békés megyében, ahol szinte minden helyen megfordult, előadott, résztvett a különböző kulturális feladatok megoldásában. A tudományos körökben, ahol munkáját sokra értékelték, és egyes területekre nézve üttö-

röként tekintették. Az a terület, ahol úttörő kutatásokat és feldolgozó munkát végzett az a Békés megyei agrártörténet.

Hanzó Lajos 1915. december 7-én Nagybáhnegyesen született. Nagypapja vincellér-zsellér volt, az apja tanító. Elemi iskolai tanulmányait Nagybáhnegyesen, a középiskolaiakat Szarvason végezte. Erettségi után a szegedi egyetem bölcsészkarára ment, ahol történelem—földrajzszakos tanári oklevelet szerzett. Egyetemi tanulmányai után két esztendőig a szegedi egyetem Közép- és Újkori Történeti Intézetének gyakornoka volt. Ez idő alatt pedagógia—filozófiaszakos tanítóképző intézeti tanári oklevelet is szerzett és bölcsészeti doktorátust. Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása című disszertációja alapján. Az egyetemi hallgatónak, a gyakornoknak tanárai nagy jövőt jósoltak. Előző írásai a Történetírásban, a Nevelésügyi Szemleiben és a Gyakorlati Pedagógiában jelentek meg. 1941-ben Szarvasra került, a Vajda János evangélikus gimnáziumba. A gazdag iskolai könyvtár, a nagyhirű iskola hagyományai, a kisváros nyugalma serkentőleg hatottak a fiatal tanárra. Ahelyett, hogy elkedvetlenedett volna, számkivettségnek érezte volna állapotát, munkához látott. Egy más után írta kisebb-nagyobb tanulmányait, cikkeit, mind több és több időt töltött kutatómunkával. Mind több és több tanulmánya, könyvismertetése jelent meg. Iskolai munkája tudományos tevékenységével párhuzamosan mélyült el és terebélyesedett ki. Hamarosan felsorakozott a nagyhirű iskola nagynevű tanárai mellé és sokak számára Szarvas kezdett egyet jelenteni Tessedik Sámuel mellett Hanzó Lajossal is. Erdemei elismeréseként Kossuth-díjjal tüntették ki és több fontos, országos jellegű bizottságba választották be és bízták meg központi feladatok megoldásával. 1962-ben megvált a gimnáziumtól és átment a kevéssel azelőtt alakult Felsőfokú Óvónőképző Intézetbe tanítani.

Eletét és munkásságát legjobban munkáiból ismerhetjük meg. Szabad legyen ennek a megemlékezésnek befejezéséig felsorolni Hanzó Lajos műveit.

1. Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása. Szeged, 1941. Doktori disszertáció.
2. Tessedik Sámuel pedagógiai rendszere. Nevelésügyi Szemle, 1943.
3. Vajda Péter a magyar tudományos ismeretterjesztés úttörője. Élet és Tudomány, 1958.
4. Vajda Péter. Békéscsaba, 1958.
5. Békés megye mezőgazdasága a XVIII. és XIX. században. Bevezető tanulmány a Békés megye mezőgazdaságának fejlődése című kötetben. Budapest, é. n.
6. Az iparfejlődés néhány kérdése Békés megyében, a XIX. században. Körös Népe, 1957.
7. Feudalizmuskori árutertermelés és iparfejlődés Békés megyében. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 1959.
8. A délalföldi Károlyi uradalom gazdálkodása a XIX. század derekán. Az orosházi Kovács János Múzeum Evkönyve, 1960.
9. Tessedik Sámuel kisebb írásai. Szarvasi Füzetek, 1960.
10. Vajda Péter pedagógiai gondolatai. Tanítsunk, kutassunk, alkossunk, 1955.
11. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon, 1711—1790. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkaközösségében munkatársa volt a kötetnek. Budapest, 1952.
12. Néplélektan és népi művelődés. Gyakorlati Pedagógia, 1944.

13. A történelemtanítás problémái. Nevelésügyi Szemle, 1944.
14. Békés megye történetének levéltári forrásai. Viharsarki Élet, 1960.
15. A Békés megyei szegényparasztság települési mozgalma a XIX. század második felében. Neveljünk gyakorlati munkára, 1961.
16. Levéltár és iskola kapcsolata az NDK-ban. Levéltári Híradó, 1958.
17. Tessedik gazdaságtudományi nézeteinek forrásaihoz. Századok, 1963.
18. Újabb szempontok Tessedik pedagógiai rendszerének vizsgálatához. A szarvasi Felsőfokú Óvónőképző Intézet Evkönyve, 1961.
19. Tessedik és a filantropizmus. A szarvasi Felsőfokú Óvónőképző Intézet Evkönyve, 1962.
20. Peres Sándor pedagógiai törekvései. A magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei, 1963.
21. Tessedik néhány kiadatlan gazdasági írása. Agrártörténeti Szemle, 1961.
22. Tessedik és az európai gazdaságtudomány. Agrártörténeti Szemle, 1961.
23. Törekvések az oktatás gyakorlatiasabbá tételére, Tessedik korában. Tanulmányok a neveléstudományok köréből. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1963.
24. A földkérdés alakulása Békés megyében, a XIX. század második felében. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 1964.
25. A Barcaság betelepítése és a német lovagrend. Századok, kiszedve, korrektrázva megjelenés alatt.

Ezen 25 tétel minden gazdagsága ellenére sem mutatja Hanzó Lajos teljes életművét. Számos kiadatlan munkája maradt hátra és még többnek csak az anyagát gyűjtötte össze. Van néhány olyan is, amely a kiadás stádiumában van, mint például a legutolsó, a 25. tételünk is. De meg kell említenünk még benyújtott, de már meg nem védett kandidátusi disszertációját, amit talán Békés megye jóvoltából hamarosan kiadva is láthatunk. A Körösvidék agrárfejlődése a XVIII. században a címe. Hasonlóképpen valószínűleg hamarosan kézbe vehetjük a Tankönyvkiadó kiadásában megjelenő egyik Tessedik-fordítását is (Landsmann in Ungarn).

Természetesen sok kiadott írása, például a Századokban megjelent számos recenziója sem szerepel a fenti felsorolásban. A 25 fenti tétel, csak a leglényegesebb adatokat tartalmazza.

A Hanzó Lajos iránt érzett megbecsülés, szeretet nagyon szépen megnyilatkozott betegágynál, halálakor. Állandóan sokan vették körül, barátai, ismerősei, munkatársai közül, akik előtt még közvetlenül halála előtt is igen logikus és értelmes javaslatot mondott el az Alföld kulturális felémeléséről. Közben elvesztette az eszméletét s amikor pár perccel halála előtt magához tért, még azt mondta, hogy „ez volt életem utolsó, szerény javaslata.” Nagy kár, hogy az ottvoltak nem rögzítették ezeket a mondatokat, hogy Hanzó Lajos végrendeletéig végrehajthatnánk.

ÚJ MEGYEI MÚZEUMIGAZGATÓ SZABOLCS-SZATMÁR MEGYÉBEN

A mintegy másfél éve elfoglalt megyei múzeumigazgatói állásáról dr. Dienes István lemondott. Helyére a Szabolcs-Szatmár megyei tanács dr. Németh Péter régész-múzeológust nevezte ki megyei múzeumigazgatónak.

Balladák, virágénekek, népdalok festője:

Berecz András*

DIENES ISTVÁN

A művész, akinek kiállítását itt ma köszönteni összegyűltünk, rokon sorsot hordoz a magaméval, azért is vállaltam szívesen, hogy mostani bemutatkozását néhány gondolattal bevezessem. Berecz Andrással egyazon esztendőben születünk, 1929-ben Nyíregyházán. A fővárosban töltött évek után ő is hazatért, a nagy jövő ígéréteiből csak annyit kívánva magának, amennyi szűkebb hazája lehetőségeibe belefér. Európának és magyarnak vallva magát, vállalta a vidéki élet korlátozottabb feltételeit, amelyeket az alkotóművész még szorítóbbnak érez az átlagembernél. Berecz András nagyon fiatalon tökélt el magát arra, hogy gyökereit a sivő homokba vájva, a szabolsi talajon kívánjon csodákat teremni. Ez a kiállítás ma alkalom, hogy megköszönjük neki, amiért elhatározásához, másfél évtizedes alkotópályája során, hű maradt, holott ez az idő bizonyára nem volt letörések, buktatók, meghasonlások nélküli. Búszkán, elhatározottan, céltudatosan szabolsinak vallja magát mindig s valójában nemcsak Szabolcsnak, hanem Szabolcsról fest akkor is, ha felesége szülőföldjének csángó házát, vagy bősziroményi, vásárhelyi tartózkodásainak emlékeképpén az ott látott házakat, parasztbútorokat jeleníti meg vásznain. Ilyenformán jelképesnek érzem azt, hogy budapesti, vásárhelyi és más jelentős kiállításai után, most, szülővárosában épp ebben az inézményben kerül sor a közönséggel való szép találkozásra. Ez az intézet érdekes módon velünk egy időben született és célja az volt, hogy a sovány homokot nemesítse, szelidítse, javítsa, gazdagítsa. Homokjavító Kísérleti Gazdaság volt alapításakor a neve. Van e nemesebb célja a szellem munkásainak, a tudósnak és a művésznek, hogy ugyanennek a földnek a szellemi életét hasonlóképpen munkálja, javítsa, nemesítse, szelidítse, javítsa? Vestsik Vilmos szerény kezdeményezéséből virágzó, európai hírű, komoly kutató intézet lett, az eltelt 44 esztendő alatt. Nyilván hosszú út és küzdelmes munka vár a szellem munkásaira is.

Korunkban, amikor a festészet közérthetőségéről annyi vita zajlik, hosszú és bonyolult magyarázatokkal vezetik rá a tárlatlátogatót, hogy mit is kell látnia egy-egy képen. Berecz András művészete nem igényel ilyen bonyolult magyarázatot. Képei szuggesztivitásukkal, sugárzó gondolatairól tartalmaznak utat találnak minden művészettudóshoz. Alkotásaira nem a technikai bravúrok jellemzők, olyan értelemben nem, hogy pusztán egy új technikai megoldás csillogtatásáért sohasem fest képet. A mondanivaló uralja festményeit, szigorú, tárgyias, gondolati fegyellemmel, de

*Megnyitó beszédéeként elmondta Berecz András kiállításán, 1973. március 21-én, Nyíregyházán, a Nyírségi Mezőgazdasági Kísérleti Intézetben rendezett művész—közönség találkozón a Szabolcs—Szatmár megyei Múzeumok igazgatója, dr. Dienes István.

gondolatai kifejezéséhez mindenkor megszállott makacssággal keresi az egyedül megfelelő kifejezési formát.

Berecz András azok közül a művészek közül való, akik nem szólamokban, hanem alkotásaikban kötelezik el magukat a nép mellett, akik az egyszerű emberek világáról úgy tudnak szólni, ahogyan csak e világot belülről ismerők találnak hangot. Alkotói ihletének egyik fő forrása is a nép művészete és az alföldi festők iskolájával rokon abban a meggyőződésében, hogy — miként azt Kőlcseynek is felismerte —, nemzeti költészetünk legtisztábbban a parasztdalokban csendül fel. Berecz népdal-sorozatának hol játékosan egyszerű, hol súlyosan tömör vagy álomszerűen sejtelmes képei azt a bartóki törekvést szolgálják, hogy a képpé sűrített népdalok megidézésével a nemzetet önnön lelkeivel ismertessék meg. Ahogy Bartók és Kodály népzeneinkben lelta fel egy európai színvonalú zenekultúra alapjait, ugyanúgy bontották ki a nép művészetéből Európa számára is jelentős, mégis sajátosan magyar, a mi talajunkban gyökerező, mély emberi tartalmakat hordozó, érzelmektől fűtött művészetüket az alföldi festők, köztük Berecz András is. Bizom benne, hogy a kiállítást meglátogatók közt lesznek olyanok, akikben a képpé formált dallamok felcsendülnek, ahogyan nekünk is, e kiállítás képeit előzetesen átnézve, diákos örömmel támadt kedvünk egy-egy virágének, népdal eldudolására.

Egyik legkedvesebb népdalomat idéző kőpén, a „Csillagok, csillagok...” című, az imbolygó jegenyéken átívelő Tejút csillagai az embernek a végtelenség utáni vágját, a fák között kanyargó, elmosódó ösvény az ember tevedező útkeresését jeleníti meg, éppúgy, ahogy a népdalban sem csak a kedves házát, hanem ezzel együtt az élet értelmét kell megtalálnia az éjszakában bolyongó legénynek. A néphit szerint a csillagot követve az ember céljához talál.

Ezt kívánom én most Berecz Andrásnak, hogy vezesse őt választott csillaga biztos úton, egyenesen, megálmodott célja felé.

KIVÉTELEK A DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVEIBŐL

A következőkben is továbbfolytatjuk azt a jól bevált kiadási módot, hogy a Déri Múzeum nagy és költséges, könyvkereskedői forgalomba nem kerülő évkönyveiből az azonos tárgykörre vonatkozó közleményeket összegyűjtjük és kiemelve (címlappal, külső borítóval ellátva, újraperagráfizva) különnyomatként is megjelentetjük. Korábban már kedvező tapasztalatokra tettünk szert *A hajdúk a magyar történelemben* című kiadványsorozatunkkal. Most, az 1972. évi évkönyvünk anyagával kapcsolatosan egy új sorozatot indítunk *Bolgár tanulmányok* címen. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy esetenként az évkönyvekből kiemelt cikkek mellé új, sem az évkönyvekben, sem másutt közlésre nem került rövidebb dolgozatokat is besorolunk.

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1963. évi munkájáról szóló jelentésben *Dánielisz Endre*, a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum igazgatója egy érdekes adatközlést jelentetett meg. Az adatközlés *Kovács János* levelét közölte *Arany János*hoz, aki aztán geszti nevelő lett nem-sokára. A Jelentés eljutott *Dr. Andrásy Ernő*höz is, a romániai *Érmihályfalvára*. *Dr. Andrásy Ernő Kovács János* unokája. Ahogy elolvasta nagyapja közreadott levelét leült és levelet írt a gyulai múzeumnak. Tekintve, hogy levelében egy érdekes esetet mond el, teljes egészében közreadjuk.

Nagyapám: *Kovács János* (1816—1906) a debreceni kollégiumnak volt a tanára 1856 óta. Előzőleg, 1847-től fogva *Tisza Lajos* földbirtokos két fia mellett volt nevelő, házitartó Geszten. Ott laktak az uradalmi kastélyban. Egy évig *Arany János* is ott nevelősködött a *Tisza* fiúk mellett és így került jó barátságba nagyapámmal. Ez a barátság tartott *Arany* haláláig. Amikor nagyapám nyugdíjba ment és a felesége is meghalt, elköltözött szüleihez *Szalacs* községbe, ahol édesapám községi orvos volt. Nagyapámtól tanultam megismerni és megszeretni a természetet. Természetrájt tanár volt. Öt éves koromtól kezdve ismertette meg velem az *Ermelléken* található állatokat, madarakat, (amelyek még akkor töménytelen mennyiségben laktak az ősnádas közt.) *Bogarakat*, *lepkéket* is gyűjtetett velem. *Botanikai* gyűjtő-sétákra is kivitt az erdőbe, mezőre, nádasok szélére. De a növények nem érdekelték. Régi pénzék gyűjtésére buzdított. Néhány *köszerszámot* is megmutatott. Mindent, amit a földeken találtak, vagy megfogtak az emberek, behozták a „tanár úrhoz”. Így hívták a falusiak, szerették és szívesen tanultak tőle, főleg *gyümölcsfagonдозásra* tanította őket.

Téli esteken égett a tűz a kályhában. Nagyapám kinyitotta a kályhaajtót, egy karos székbe odaült és én nővéremmel együtt leültünk a szőnyegre. Csak a tűz világított. Kértük: meséljen valamit. És nagyapa elkezdett mesélni.

Minden nagy uradalomnál az volt a szokás, hogy az „illetékes” betyárnak és a bandájához tartozó embereknek rendszeren, negyedévenként konvenciót mértek, akárcsak a beszegődött cselédnek. Ezért a bérért a betyár vigyázott a legelő jószágára, hogy el ne lopja valaki. Így nem kellett olyan sok alkalmazottat tartani, hogy vigyázzanak a mensesre, csordára, csürhére, nyájra.

Geszt környékén *Rózsa Sándor* és emberei tanyáztak.

Egy borongós, őszi reggelen kiment a konyhába *Tiszáné* (gr. *Teleki Júlia*). Ugyanis ő maga szokta elkészíteni a tejskávét családja részére. Közben a cselédek elkezdtek mondani a nagy újságot: éjszaka a legelőről elhajtottak egy fejős tehenet. A számadó csordás jelentette. *Tiszánét*

meglepte a hír. Ilyesmire nem szokott előfordulni. Méltatlankodva megjegyezte: „Nem szép ettől a *Rózsa Sándortól*, hogy felveszi a konvenciót, mégis elkötötték egy tehenet”.

Az egyik cseléd lány nagykomolyan, szinte neheztelően rászól *Tiszáné*-ra: „Nem jól teszi a *Nemzetes Asszony*, hogy *Sándorral* ilyesmiket mond. Hátha nem ők csinálták. Ez még a *Sándor* fülebe juthat.”

Pár nap múlva ülnek a nagyszobában az asztal mellett, vacsoráztak; *Tisza*, a felesége, *Kálmán* az idősebb fia, *Domokos* és nagyapám. Ott volt a felfeljáró inas is. — Erélyes kopogtatás az ajtón. Nem is várja a kopogtatást, hogy belülről kiáltás: szabad! Már nyílt is az ajtó és belép egy szürben lévő, napbarnított paraszt ember. Megáll, szemét összehúzza, hunyorog, mert a mennyezetről lecsüngő nagy petróleumlámpa erős fénye bántotta a szemét. *Tiszáké* felé néznek rá, nem ismerték meg azonnal, pedig már látták néhányszor az előtt is. A darutollas kalapját tiszteletudóan levette fejéről. A vállán lévő szűrőn rándított egyet. Behajlított bal karján csüngő elültöltős egycsövű puskája odaverődött a csizmaszárához. A szűr alól kivillant a fehér, bő gatyva. *Rózsa Sándor* volt. Felismerték az asztal mellett ülők is. Es mintha kissé sápadtabb lett volna az arcuk. Erős hangon rájuk kösönt: *Jó estét, adjon Isten!* — A kösöntésre szinte egyszerre felelték: *Adjon Isten!* — A betyár odament *Tiszánéhoz*, megállt előtte, kezét csókolta neki és így szólt: „Rosszul esett, amit mondanai tetszett. Nem vagyok én olyan semmi ember. Ha kéne valami, kérnek. Utána jártunk a tehennek. A szomszéd faluból *Juhász Józsi* hajította el. Van hat gyereke, megdöglött a tehenre. Hát kellett neki a tej.” — Azzal odaint a fejével *Tiszának* és a felfeljáró inasnak. »Na! *Tessen* kijönni, oszt átvenni az embert, meg a tehenet. Elhoztuk.«

Kimentünk mind — mesélte tovább nagyapám. Elég sötét volt már. A széles tornác előtt három felnyergelt ló állt. Két lovon ült egy-egy lovas ember kezében volt egy kötél, ami rá volt kötve a ló mellett álló ember csuklójára. Ez a lent álló ember a szabad kezében egy tehenet vezetett. A tehennek a szarvára volt kötve a kötél vége. Az inas megfogta azt a kötelet, amelyik a tolvaj kezére volt kötve. *Rózsa Sándor* meg felugrott a lovára és „Na, *Istennek* ajánlom magukat!”-tal elindult emberrel együtt. Pár pillanat múlva elnyelte őket a sötétség.

Tisza jól megnézte a megijedt embert. Megcsóválta a fejét és rászólt az inasra: *Adjatok* neki egy pofont és engedjétek haza. A tehenet pedig kössétek be az ólba.

Eddig tart a történet. Érdekes és értékes, mert vidékünkhez kapcsolja a nagy betyár, a legendás hírű *Rózsa Sándor* alakját egy hiteles esettel.

A levlíró *dr. Andrásy Ernő* azután még arról tudósít, hogy a szamosújvári temetőben *Rózsa Sándor* sírját a lakosok szépen gondozzák, szinte naponta tesznek rá virágot.

MEGJELENT A SZATMÁR MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI ELSŐ SZÁMA

A sok viszontagság után az ebben az évben újjászerveződött mátészalkai *Szatmár Múzeum* kiadványszerozattal jelentkezett. Az első szám *Adatok Szatmár néprajzához* címmel három, korábban a Szabolcs—Szatmári Szemlében megjelent cikket tartalmaz.

Egy székely vadászdal kéziratosa variánsa a debreceni református kollégium kéziratárában

FÖLDESI BÉLA

A debreceni református kollégium könyvtárában más jellegű kutatómunkám során kellemes meglepetésemre egy a XIX. század elejére datált kéziratosa gyűjteményben felismerni véltem a Kriza János által nyomtatásban közölt Székely népköltési gyűjtemény egyik variánsát. Az összehasonlítás igazolta feltételezéseim helyességét.

Ismeretes, hogy Kriza János viszonylag rövid előkészület után 1863-ban Kolozsvárott adta ki — Erdélyi János 1846-ban megjelent *Népdalok és mondák* gyűjteménye és több inspiráció hatására — a *Vadrózsákat — Székely népköltési gyűjtemény* —, melynek tartalmát részben saját maga, részben felhívására mások gyűjtötték össze.

A Vadrózsák 255. oldalán a 498. sz. alatt közölt 6 — 4 soros — verszkből álló vadászdalat Kriza J. ismeretlen szerzőnek tulajdonítja. A vers a vadászélet szépségét mutatja be, melynek elemzése jelen esetben nem feladatunk. A nyomtatásban megjelent szöveg és a kézirat összevetése azonban szükségessé teszi mindkét szöveg bemutatását.

Kriza J. gyűjteményében a következő szöveggel szerepel a vadászdal:

A vadászok mind úgy szoktak,
Hogy ha egy vadat megfogtak,
Ha egy hus forráshoz jutnak,
Onnan könnyen el sem futnak.

Famuhából ágyat vetnek,
Rajta kényekre hevernek,
S a míg leesik a harmat,
Szunyadoznak édes álmat.

Álmaikból felszerkenvén,
Gyors kopóikra kürtölvén,
Sűrű berkebbe bocsátják,
S a vadak útját elállják.

Szalonnáznak ők kedvekre,
Jár a kulaes köztök rendre,
Egyszer hallszik surú: nyif, nyaf,
Ha jön a vad, lövik: piff, paff.

Erre a sok meglőtt vaddal,
Jönek a tanyára dallal,
Pipázgatnak ott kedvekre,
Házi gondjokat felejtve.

Innen kiki tudja immár,
Hogy így élni éppen nem kár.
Fé.re tehát, oh szerelem!
Mert kedvemet ebbe lelem.

A debreceni kollégium kéziratárában R. 2762 szám alatt jelzett kéziratot Stoll Béla ismerteti: A magyar kéziratosa énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1563—1840). Budapest, 1963. 277. oldal 546. sz. alatt. A kézirat zöld papírkötésű, gerincén *Világi énekek* címet visel, 14x21 cm formátumú és 97 lapot tartalmaz. Kettős oldalszámozása van. Felül tintával oldalanként, alul későbbi számozással és ceruzával laponként.

A kéziratban bejegyzett név és utaló évszám nem található, melyből következtetni lehetne a kézirat szerzőire, bejegyzőire. Tartalmából, írásmódjából és kifejezésformáiból arra következtethetünk, hogy 1820—30 között keletkezhetett.

Tartalmát tekintve igen vegyes. Egyházi énekek, halotti versek, névnap-i köszöntők, obszcn szövegek és szerelmi dalok minden rendszer nélkül követik egymást. Kétséget kizáróan több kéz munkája.

A kollégium könyvtárának jelenlegi munkatársai előtt még megközelítő tájékoztatással sem ismeretes a kézirat története. A kiforrott, szép írással íródott kézirat diákszerzőt, tanítót sejtet maga mögött. A kérdés az, miként került a Kriza J. által székelynek nevezett vadászdal ebbe a kéziratba? Erre a kérdésre — jelenlegi ismereteink alapján — felelni nem tudunk. Megkönnyitene helyzetünket, ha a vers-variáns más formáit más kéziratokban is megtalálnánk. A kézirat bejegyzője lehet bármelyik kollégium orszájáró diákja, tanítója, de lehet más területen tevékenykedő írástudó ember is. Annyi bizonyos, hogy ez a kézirat jóval megelőzi Kriza J. nyomtatott kiadását.

Összehasonlításként lássuk a kéziratosa szöveget:

130. Mad.
1. A vadászok mind úgy szoktak,
Ha valamit vadat fogtak,
Hogy ha jó csonyóra jutnak
Onnan könnyen el sem futnak.
2. Fa moha'but ayal vetnek
Ottan kedvekre hevernek.

Még le esik a' harmat,
 Szunyadoznak edes álmat.
 Az álombul fel serkenvén
 Gyors kopoikra kiértőlven
 Berkekben bé bocsájtják
 A' vadak úját elátyák.
 A' hol kedvekre pipálván
 Fris kopoikat biztatván
 Etzer hallják nyif nyaf
 It jön a' vad lövik pif paf.
 Meg terhelve sok vadakkal
 Mennek a' tanyára dallal,
 Szalonáznak kedvekre
 Jár a kulats kösznök kedvre.
 Innét látja kiki i már
 hogy itt mulatozni nem kár.
 Fére tehát szerelem
 Mert kedvemet ebben lelem.

Részlet a kéziratból.

- 10 A' Vadászok mind úgy szoktak,
 Ha valami vadat fogtak
 Hogy ha jó csorgóra jutnak
 Onnan könnyen el sem futnak.
- 20 Fa mohábul ágyat vetnek
 Azon kedvekre hevernek,
 Még le esik a' harmat,
 Szunyadoznak edes álmat.
3. Az álombul fel serkenvén
 Gyors kopoikra kiértőlven
 Berkekben bé bocsájtják
 A' vadak úját elátyák.
4. A' hol kedvekre pipálván
 Fris kopoikat biztatván
 Etzer hallják nyif nyaf
 It jön a' vad lövik pif paf.
5. Meg terhelve sok vadakkal
 Mennek a' tanyára dallal,
 Szalonáznak kedvekre
 Jár a kulats kösznök kedvre.
6. Innét látja kiki i már
 hogy itt mulatozni nem kár.
 Fére tehát szerelem
 Mert kedvemet ebben lelem.

A két vers minden kétséget kizáróan népköltési gyűjtemény, melynek keletkezése, elterjedése, fennmaradásának lehetősége megannyi szálon történhet. Az is világosan kitűnik belőle, hogy egy vers két variánsáról van szó, melyek a kifejezésformákban sem térnek el jelentősen egymástól, de bizonyosága a népköltészet területi korlátokat nem ismerő hatalmas erejének.

ŐSKORI SZÖVŐSZÉK MŰKÖDIK A LAPPOKNÁL

Egy kisalakú, két képpel illusztrált, mindössze négyoldalas füzetke arról értesít, hogy Norvégiában, Troms megyében, a Lyngenfjord tájékán letelepült lappoknál ma is használatos egyfajta (függőlegesen felállított) szövőszék, amelyeknek megfelelőit ősi korokból, Homeros idejéből ismeri az emberiség. Nyugaton ez a prehistorikus szövőszék már rég ismeretlen.

Hogyan lehet a „víznélküli város“ a vizek városa

PAPP FERENC

„Debrecennek van egy vize.....”

Igy él a népdalban, a köztudatban és kevesebben tudják, hogy nem így van, sőt így soha nem volt. Érdeklődésre tarthat számot, hogy mi a valóság, helyesebben, *hogyan befolyásolták Debrecen város fejlődését vizei, hogyan lett a hajdani vizek, mocsarak, városából egy száraz klímájú, víz nélküli város.* Ugyanakkor hogyan segítheti ma a város tágabb érjelmű fejlődését a többcélú vízgazdálkodás, amely kedvezően befolyásolná a mikroklímát, a biológiai folyamatokat és ezzel az emberi közérzetet.

Debrecennek ma nincs „egy vize” sem, illetve nincs vízfolyása, folyója. Ezt részben közigazgatási határai változásának, részben elvadult vízviszonyai rendezésének köszönheti. Mivel a Tisza-völgy ármentesítése a múlt század közepén kezdődött, Debrecen közigazgatási és vízviszonyait is ettől az időponttól vizsgáljuk.

Közigazgatási területének változásai

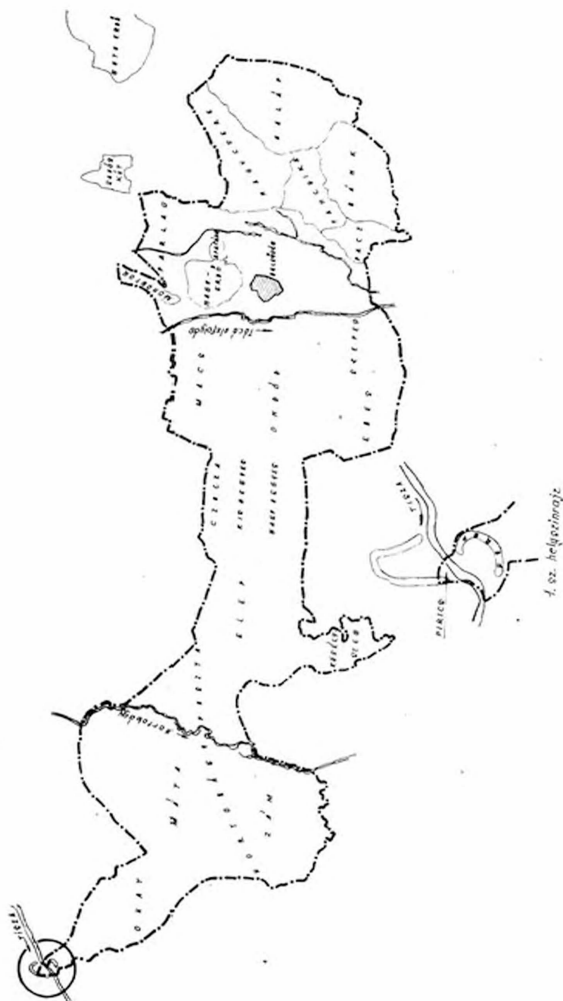
A nagy kiterjedésű város határa szabálytalan és sajátos volt. A Nagytemplomtól légvonalban mérve a keleti irányú kiterjedése 20 km, nyugati irányú pedig 60 km volt. 1880 körül — *területe ekkor volt a legnagyobb, nevezetesen 184,963 kh* — hozzátartozott a vele nem szorosan összefüggő Gut és Savós-kút is. (Lásd I. sz. helyszínrajz!)

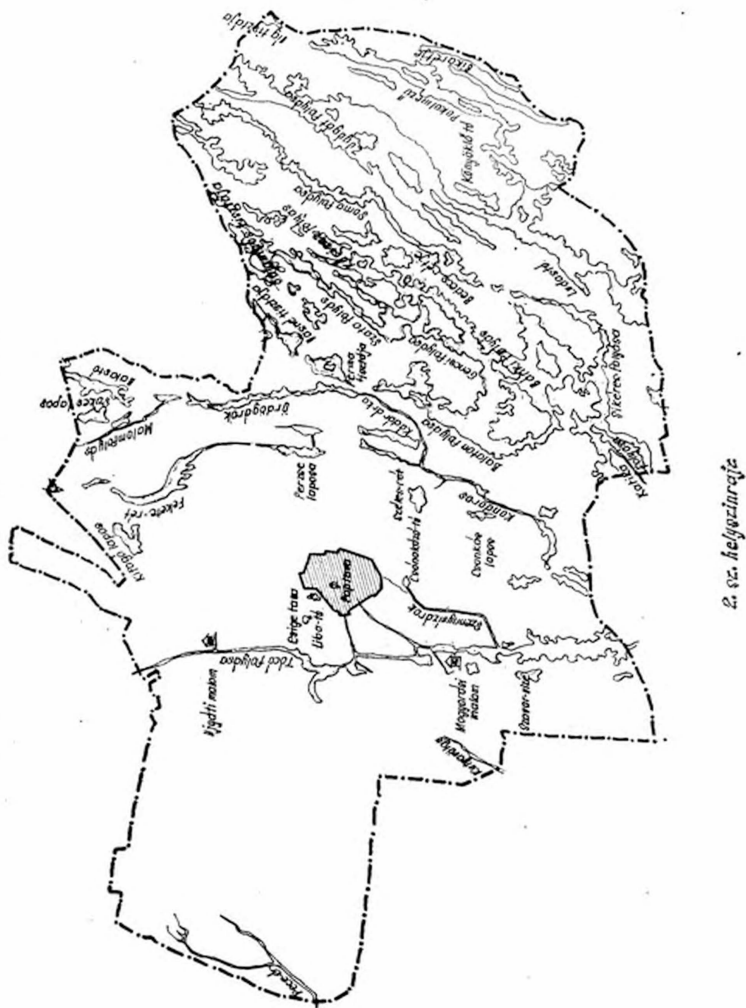
Közigazgatási területe 1953-tól több mint felére csökkent. Önálló községgé alakult Ebess, Nagyhegyes és Hortobágy. Területet csatoltak Egyekhez, Balmazújvárosához és Jósáshoz. *Jelenlegi területe 77 562 kh*, melyből belterület 7849 kh, (1872-ben csak 578 kh volt). (2. sz. helyszínrajz!)

A város határa nyugati irányban átnyúlt a Tisza jobb partjára is, a mai Dorogma-i területre. Az itt lévő cca. 20 kh nagyságú „Pircsi” terület Debrecen városé volt, Debrecennek tehát volt Tiszája. Igaz, hogy csak 650 m hosszúságban. Mai felfogásunk szerint nem is találjuk logikusnak — inkább rejtélyes —, mi lehetett az igazi oka annak, hogy a városközpontból 60 km távolságban, mintegy 20 kh területtel, átnyúlt a város határa a Tisza jobb partjára. Valószínű eredetileg a Tisza sodorvonala volt a város határa. A folyószabályozás eredményeként egyes mederszakaszok holt medrekké váltak, mint pl. a Herap-i holt ág, de a Tisza maga is változtatta medrét. A Tisza elmehetett, a szabad királyi város határa azonban nem változhatott. Valószínű így esett át Debrecen határából mintegy 20 kh terület a Tisza jobb partjára. Így lett Debrecennek Tiszája.

A Hortobágy jól ismert vízfolyás volt, amely 23,95 km hosszban Debrecen határán folyt keresztül. E folyón épült a város első — hitelesen igazolható — vízimalma 1743-ban. (Az, hogy a XVI. században már volt vízimalom a Tócnán, valószínűleg feltevés.)

Debrecen város határa, 1883.

2. sz. helyszínrajz

Debrecenről szóló leírásokban gyakran szerepel a Hortobágy folyó, a nagykiterjedésű puszta, mint az alföldi táj olyan képviselője, amely egyedülálló a maga természetes szépségeivel, növény- és állatvilágával.

A Tócsó kevésbé ismert vízfolyás volt, amely a Hajdúhátság löszháti területének vizét gyűjtötte össze. A ma élők nem is gondolnak a Tócsóra úgy, mint vízfolyásra, „A Tócsót számos tizenötödik századbeli oklevél nevezi fluviusnak, folyóvíznek. Igaz, akkor sem volt szabályosú, de medre bővízű és halászaton, marhairtáson kívül némi mesterséggel malom-hajtásra is alkalmas víz”¹

Az állandó vízhozamú folyó 19,56 km hosszban folydogált át a város közigazgatási területén. E folyón két vízimalom is volt, egyik a régebbi 1750 körül épült Basahalomtól délre, ezt „Mogyorósfolyási”-malomnak nevezték, a másik az „Újgáti”-malom, 1774-ben épült a mai Nyulason. Ma nehéz elképzelni a rendezetlen, kiszáradt Tócsó-völgyet, mint olyan vízfolyást, amely vízimalmokat hajtott.

Mint érdekes adatot megemlítem, hogy „A Városi Tanács 1846-ban még mind a három vízimalmot bérbeadta. De 1848-ban mind a három hirtelen megállott és nem is örült többé”². Jellemző a városi vezetés fondorlatosságára, amely valószínűleg felismerte az ármentesítés várható hatását (mely Tiszadobnál 1846. augusztus 27-én indult meg) és tudta, hogy építik az István gőzmalom, amely 1848 tavaszán indult be.

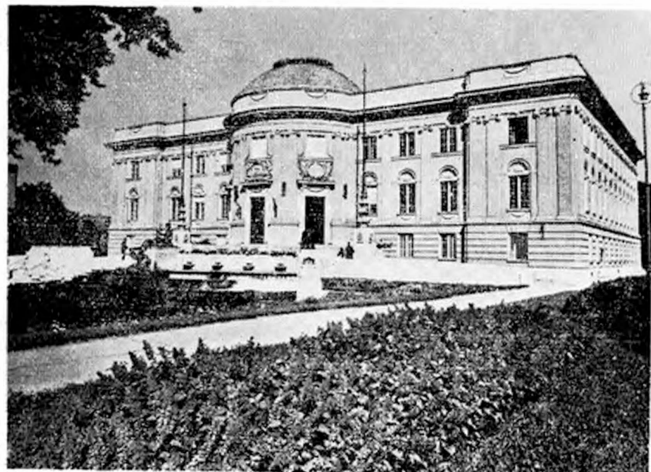
Az akkori vízviszonyokat, Dr. Zoltai Lajos foglalta össze. Szerinte a múlt században a nagyhatarú városban több mint 170 volt a száma azoknak a vízfolyásoknak, ereknek, tavaknak, mocsaraknak, völgyeleteknek, amelyek az év nagy részében vízzel voltak borítva. Ebből a mai közigazgatási területre mintegy 70 esett. (2. sz. helyszínrajz.)

A nép Nyír-tavaknak nevezte a vízzel borított völgyeket, amelyek nemcsak kitűnő halászati lehetőséget adtak, hanem megemelték a talajvízszintet is.

Ebben az időben még a város belterületén is voltak szabályozatlan vízfelületek. A Nagytemplom közvetlen szomszédságában a mai Déri Múzeum helyén volt a Pap-tava. Nem gondolja a múzeumlátogató, hogy mástel évszázaddal ezelőtt ezen a helyen még Debrecen város belvizeinek a befogadója volt. Majd ennek helyén alakították ki a híres régi szép debreceni fűvészkeretet, amely itt működött a múzeum építéséig. Ettől északra volt a Libakert-i tó, amelynek helyén ma a város egyik modern lakótelepe van. (1–2. sz. fénykép.)

Mivel a csatornák hiányában az összefolyt csapadékvizek nem voltak levezethetők, a területen tározódott a lehulló csapadék. Nagyobb része bekerülve a talajba, a jelenleginél 2–3 m-el magasabban tartotta a talajvízszintet, ezzel az erdő és növényzet számára kedvezőbb biológiai feltételeket teremtett, amely meghatározta az állatvilágot is. Bőven voltak vízi vadjai — a Hortobágyon vadliba — erdeiben főleg ruca, mely az erdőségek nádasáiban költött. 1880-ban a 28 000 kh-nyi erdőségben csak a guti erdőben volt 20-30 darabból álló őzállomány. Dúvadjai a róka és farkas, amelyből az utóbbi megfoghatkozott. Jellemző, hogy egy-egy hajtóvadászaton 40–60 db nyúl, 3-4 róka és 1-2 farkas esett áldozatul. (A vadásztársaság 69 fő volt.)

A XIX. században Debrecen inkább a vizek városa volt, sőt időnként a város vízbőség volt rá jellemző. Azért használtam a „káros vízbőség” kifejezést, mert a jó ivóvíz biztosítását évszázadokon keresztül nem tudták megoldani. A lakosság ivóvizét ásott kutakból nyerte. A nép „rossz

Déri Múzeum.

Libakerti lakótelep.

kutak«-nak nevezte a város nyugati részén agyagban ásványosított kutakat és »jó kutak«-nak a keleti homokos részen ásványosított kutakat. Ezekből hordták a civis házakhoz korsókban, hátton, vagy hordókban a vizet. »Főként a Nagyerdőn ásványosított mélykutak szolgáltatottak jóízű friss vizet. Ezekhez a kutakhoz alig lehetett férni, olyan szorgosak voltak. Innen főleg lakodalmaikra, dísznótáikra hordták hordókban a vizet. A víz olyan jó volt, hogy 1848 előtt a városi tanács komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy cserépsőveken a városháza elé vezetetti és szép szökőkutat is csináltat.« (112 évet váratott magára a szökőkútépítés, mert csak 1960. április 3-án készült el a város első szökőkútja a Kossuth téren, amelyet néhány év múlva, városrendezés miatt elbontottak.) (3. sz. fénykép)

Nagytemplom a szökőkúttal.

A talajvíz kutak mellett 1836-ban fúratták az első kutat a Kollégiumnál, amelynek jó minőségű vize volt. 1878-ban a mai Kossuth utcán kísérleteztek kútfúrással — eredménytelenül. Majd 1886—1896-ig fúrtak egy kutat a Nagytemplom és a Kereskedő Társulatok háza előtt (a mai Közgazdasági Szakközépiskola épülete), de vizét a lakosság nem szerette meg, ezért nem is használta.

A jó ivóvíz biztosítását 1912-ben oldotta meg a város a Nagyerdőn épült I. sz. vízművel, de azóta sem olyan mennyiségben, ahogy az igények növekedtek. (4. sz. fénykép) A város 175 000 fős lakosságának még ma is csak 55%-a részesül lakásába bevezetett vízellátásban. Ha 25 éves távlatban vizsgáljuk az igények növekedését és a kitermelhető rétegvíz-

Nagyerdei viztorony.

készletet, igen jelentős vízügyi műszaki beavatkozás nélkül, a helyzet egészen kritikus lehet.

Ugyanis 1912-ben a nyugalmi vízszint csak 2–3 m-rel volt a terepszinttől lejjebb, s 60 év alatt 30–32 m-re süllyedt. A süllyedés az utóbbi években meggyorsult, számítások szerint 1990-re megközelíti a 65–70 m-t. Mivel már most is lényegesen több vizet termelünk ki, mint a pótlódás, a vízkészletsökkenés és a vízszintsüllyedésből következtetve feltelezhető — elérkezünk abba a helyzetbe, hogy lehetetlenné válik a víztermelés. A meglevő készlettel — rossz szóhasználatlál élve — rablogazdálkodást folytatunk, de fokozzuk a tervszerűtlenséget azzal is, hogy ivóvíz minőségű vizet használunk ipari víznek, autómossásra, parköntözésre stb.

Számszerűen értékelve, 1972-ben a csúcsidényben kitermelt vízmennyiség 84 000 m³/nap. A pótlódó (dinamikus) vízkészlet pedig csak 30 000 m³/nap.

Számításaink szerint az ezredfordulón a vizigény 203 000 m³/nap lesz. Képletesen szólva, Debrecen már ma is »vizi nélküli város«, azaz további fejlődésében meghatározó a vízgazdálkodás.

(Későbbiekben rámutatok a lehetőségekre is!)

A Tisza vizének bevezetése

Annak ellenére, hogy a XIX. században a vízbőség — gyakran a káros vízbőség — volt a jellemző, már a XVIII. század elején szerették volna bevezetni Debrecenbe a Tisza vizét. A városi vezetés felismerte,

hogy víz nélkül (mai értelmezés szerint: vízgazdálkodás nélkül) nem város a város, és fejlődésének akadályává válhat a vízhiány, mint az ma már bebizonyosodott. Ezért a Tisza bevezetésének gondolata többször megismétlődött, más-más felfogásban, különböző műszaki megoldásokkal.

A Tisza bevezetésének gondolatát szó szerint idézem korabeli forrásokból, a patinás szép nyelvezet és az eredetiség visszaadása érdekében.

— Már III. Károly uralkodása alatt 1727-ben »az államhatalom és Debrecen város vezetősége egy árvízvezető és hajózható csatorna megépítését tervezte Tiszadob—Gyoma között; főként az akkor is már kereskedelmileg fontos Debrecennek víziút létesítése céljából«. A nagybányai Lippert Gábor földmérőt bízták meg, hogy előzetes tervet készítsen, melyben a csatorna Tiszadobnál kiindulva (ott, ahol 1846 augusztus 27-én megkezdtek a töltésépítést) a Méhes nevű mocsáron át Büdszentmihály, Tedej és Vörösnád felé tartana. »Debrecen nyugati szélén húzódó túl széles Tóócó folyót is fel lehet használni medernek. Szepesen át a Berettyóba, innen a Körösön át Csongrádnál húzódná a víz.«

»Érdekes, hogy a magyar királyi udvari kamara 1728 január 7-én kelt leiratában a csatornaépítést a körültekintő megyék és községek költségén, ingyen munkával akarja elvégeztetni.«⁶

— Péchy Mihály építész, a Városháza tervezője, 1804-ben így javasolta:

»...hasznosnak látnám, ha Nemes Város üdövel egy Canalist vonatna a Tiszától fogva Debrecenig, ottan ahhoz való nagy tót és Schleussent (zsilipet) készítettven«.

— Táncsics Mihály Debrecen keresztül tervezte Karcag irányába vezetni a Tisza vizét. »Tokajon alul, Löknel a Tiszából csatorna viszen át Nánáson, Bösözrményen keresztül Debrecenbe, innen pedig Szoboszlón át Kardszagnak«

— 1862-ben egy Felső-Tisza—Szamos—Érvölgy—Körös hajózható csatorna terve vetődött fel; »...és ebből egy oldalcsatorna ágazna ki Debrecen felé«.

— Sőregi János (1948) »Szinte beláthatatlan a város fejlődésének horizontja az idevezetett Tisza vizével felduzzasztott Tóócó-meder majdani megvalósításával. Ezt a csatornát még akkor is meg kellene csinálni, ha a természet nem nyújtana készen az ősi medret a száraz határu Debrecennek«³

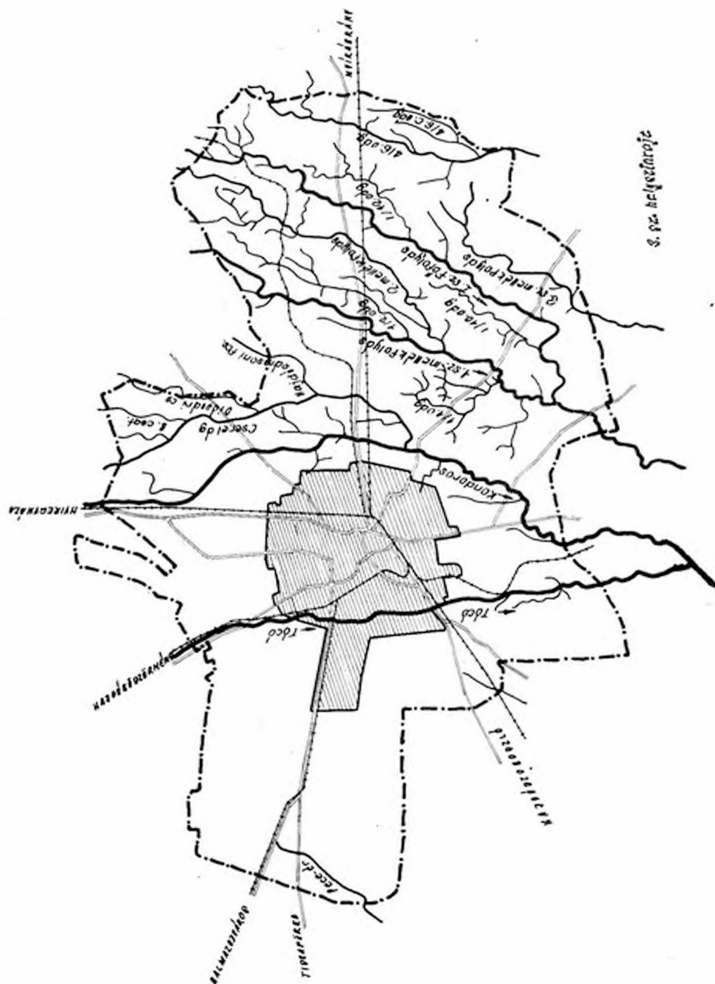
Ha mai szemlélettel értékeljük a város ragaszkodását és kötődését a vízhez — illetve a Tiszához —, arra a következtetésre jutunk, hogy lakói évszázadokkal ezelőtt felismerték a víznek mind a város általános fejlődésére, mind az éghajlati tényezőkre ható befolyását, s utóbbinak közvetett hatását a növény- és állatvilágra. Talán ezt a feltételt szerették volna állandósítani a Tisza vizével.

Debrecen évszázadok óta vár a Tisza vizére. A város vezetése jóindulatú igyekezetén s erkölcsi támogatásán kívül más egyébvel hozzájárulni nem volt képes. Így minden terv csak terv maradt.

Lecsapolás

A múlt század közepén megkezdett Tisza-völgyi ármentesítés hatással volt a Debrecen-térségi vizes területek lecsapolására. Az Alsónyírvíz Szabalyozó Társulat 1892-ben megkezdte a »Nyirtavak« (erek, mocsarak, völgyeletek) lecsapolását. E vízimunkálatokkal meg is nyerték a mező-

gazdászok számára a völgyfenekeket, az eredmény azonban kétes értékű, mert ugyanakkor a szakszerűtlen, egyoldalú vízvezetéssel lerontották a domboldalak vízgazdálkodását és annak termőképességét.

Az 550 km²-es vízgyűjtőn fokozatosan kiépítettek 460 km csatornahálózatot. (3. sz. helyszínrajz.) E csatornahálózzal nemcsak a káros vizektől szabadították meg e területet, hanem gyakran a hasznos vizektől is. Elvezetik a tavaszi belvizeket az átlagosan csapadékos vagy szárazabb időszakban is, és az egyoldalú vízvezetés, a hiányos vízgazdálkodás eredménye lett a talajvízszint süllyedése és a terület általános kiszáradása.

Az eredetiség visszaadása érdekében ismét idézek:

- Kaán Károly: „Nem volt a levegő addig annyira száraz, a fátlan Alföldön sem, amíg a folyók szabályozatlan állapotban, s egyben hosszabb vonalban is szeltek a vidéket.”⁴
- Márton Béla: »Amíg azonban a csatornázás nagy területeket ad a gazdálkodásnak, másrészt panaszra is bőven szolgáltat alkalmat. A Nyírség száraz klímája ezzel még szárazabbá vált, mert a vizek most gyorsan lefolyván, nem párolognak s a levegő szárazságát nem csökkentik. A párában szegény levegő a növényvilágra káros hatású s a homokképződést segíti elő, illetve a homok megkötését hátráltatja. E tapasztalatok miatt a szabályozásnak ellenségei vannak s még a csatornázás hívei is szívesen látnák, ha a mérnöki tudomány a szárazságot enyhítésének módját megtalálná.«⁵

Nem maradnék tárgyilagos, ha csatlakoznék azokhoz, akik csak rosszat látnak a múlt század lecsapolási munkáiban. Ugyanakkor ma kacsul sem védem az egyoldalú lecsapolások (belvízvezetések) mindenkori szükségességét és szakszerűségét. Kétség nem férhet ahhoz, hogy a Tisza-völgy ármentesítése, majd az azt követő lecsapolás a nemzet érdeke volt, nem véletlen nevezték második honfoglalásnak.

Az erdőterületek csökkenése

Nagy hiba volt, hogy a nagyarányú lecsapolással egyidőben csökkent az erdőterület. Figyelemre méltó annak a helyi klímát formáló negatív hatása is.

Kaán Károly figyelmeztetett az 1900-as évek elején: „hogy hazánkban az erdő további pusztulása a klímabeli ellentétek további romlására vezet”. Az erdő fontosságát a harmatképződés és a levegő páratartalmának növelése szempontjából is hangsúlyozta. Szerinte az erdő céljára igénybevett terület nem rövidítette meg a mezőgazdaságot, hanem fokozta annak termelőképességét. Már akkor felismerte (ami ma különösen időszerű), hogy legyen a településekhez közel annyi erdő, amennyi a lakosságnak az üdüléshez kívánatos.

Debrecen város környékén a XIX. században még tekintélyes kiterjedésű erdőségek állottak, főleg tölgyállománnyal. A város erdőterülete a múlt század közepén 26 000 ha volt, ma pedig kb. 14 000 ha. A megmaradt erdő értéke a rossz vízgazdálkodás, az alacsony talajvízszint miatt erősen leromlott, a tölgyet lassan kiszorítja a szárazságtűrő akác. (5—6. sz fénykép.)

Közben csökkentek a belterület kertségei és csökkent az utak menti fák száma is. A sorfák csökkenése az utóbbi években felgyorsult. 10 évvel ezelőtt a városban 65 000 sorfa volt, ma 45 000.

Erdőrészlet.

Csúcscsáradásos fa.

A Nagyerdő tölgyállománya nem menthető meg és fel sem újítható a vizgazdálkodás megjavítása nélkül. (7. számú fénykép.) Pedig az ezredfordulóra tervezett 300 000 lakosú városnak pihenő-, séta- és kiránduló-erő igénye cca. 16 000 ha — több, mint a jelenlegi — Debrecen-környéki erdők teljes területe. Az erdőterület növelésének újabb lehetősége van a rendezetlen Tóció- és Kondoros-völgyben (amelyek rendezésének ismeretására a terjedelem miatt nem térhetek ki. (4. számú helyszínrajz.) E területek, zöldfelületek és vízfelületek létesítésére kedvező költségkihatások mellett tehető alkalmassá. Debrecen-környéki erdőknek tehát elsődlegesen jóléti célokat kell szolgálni, amelynek faösszetételében nem kívánatos az akác. A jóléti erdők fejlesztése tehát önmagában is meghatározza a vizgazdálkodás megjavítását.

A természeti egyensúly felbomlása

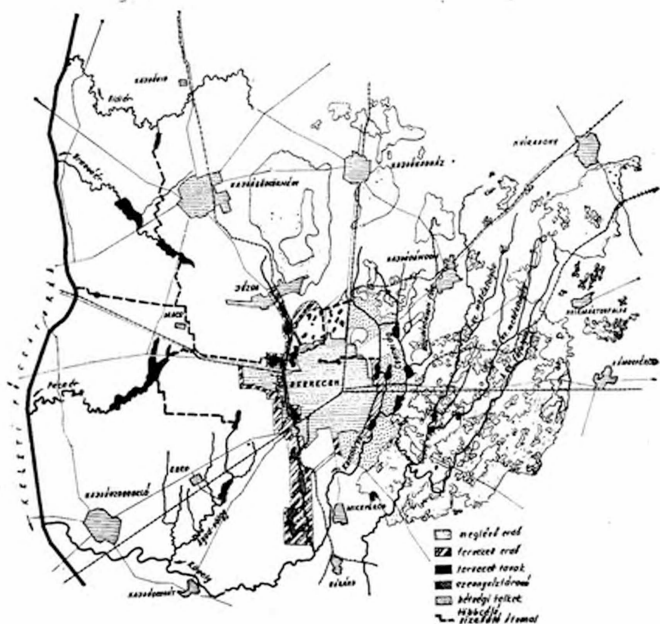
Ma már egyértelmű a felismerése annak, hogy az egyoldalú lecsapolás és az erdőterület-csökkenés együttes hatása eredményeként megváltozott néhány — közel állandó — éghajlati tényező, ennek eredményeként a terület bioszférája és felbomlott a természeti egyensúly.

Az érveket numerikusan is alátámasztja néhány éghajlati tényező változása. Mivel a Debrecen-pallagi állomás 1854 óta végez csapadékmérést, napjainkig háromszor 40 éves idősor állítható fel a csapadékoság értékelésére.

Erdőrészlet alátelépítéssel.

Debrecen és környéke vízrendészeti terve.

4. sz. négyzetrajz.

Debrecen csapadék átlagai havi bontásban:

Év	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1854—1893	38,3	26,1	44,6	41,4	60,5	80,5	79,5	57,7	40,7	54,3	52,7	43,5	619,8
1894—1933	32,4	31,2	37,0	47,0	61,3	69,8	59,9	58,3	50,9	54,6	46,1	45,0	593,5
1934—1973	34,3	36,5	29,1	40,9	59,7	77,4	59,4	66,9	37,7	40,3	54,2	42,9	579,3

A három idősor adataiból megállapítható, hogy éves átlagban egyértelműen csökkenő a csapadék mennyisége.

Az első 40 évben 620 mm, a második 40 évben 594 mm, a harmadikban 579 mm az éves átlag. Csökkenés állapítható meg a nyári félév csapadékosságára is.

Csak 1874-től van mért adat fenti észlelőállomáson hőmérsékletre és relatív páratartalomra. Hogy azonos időre eső 40 éves idősről legyen legáltalább az utóbbi 80 évre, ezért 20 évre és kétszer 40 évre dolgoztuk fel a léghőmérséklet és relatív páratartalom változását.

Debrecen léghőmérséklet átlagai havi bontásban:

Év	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	É. á.
1854—1893	-2,83	-1,25	3,83	10,94	15,86	19,87	21,69	20,58	16,54	11,00	3,89	-1,19	9,91
1894—1933	-1,78	-0,56	4,83	10,31	16,04	19,17	21,41	20,27	15,84	10,60	4,44	0,15	10,06
1934—1973	-2,92	-0,26	4,60	11,35	16,37	19,72	21,39	20,46	16,16	10,10	5,20	0,30	10,021

A levegő hőmérséklete tehát 9,91 °C-ról 10,21 °C-ra emelkedett. Ez önmagában nem nagy változás.

Csökkenett viszont a relatív páratartalom.

Debreceni relatív páratartalom havi átlagban:

Év	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Éves átl.
1874—1893	88,50	87,36	83,05	75,80	74,85	76,90	76,70	77,10	80,65	84,55	86,90	89,15	81,81
1894—1933	87,43	84,61	78,17	71,17	70,67	71,60	70,77	72,51	75,82	81,97	86,23	88,25	78,20
1933—1973	83,89	81,69	73,38	67,27	67,12	69,30	67,75	70,85	74,30	77,87	84,46	85,87	75,26

Határozottan csökkent az értéke havonként vizsgálva is. A nyári félév 77 százalékról 69,41 százalékra való csökkenése már figyelemre méltóbb.

Az abiotikus tényezők; csapadék, hőmérséklet, relatív páratartalom kedvezőtlen változásai szuperponálódnak és hatásukra növekszik a potenciális evapotranspiráció.

Debrecen potenciális evapotranspiráció adatai havi bontásban:

Év	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Éves átl.
1874—1893	14,80	16,58	30,90	56,44	85,04	98,88	113,92	105,98	71,06	43,12	24,98	16,02	677,72
1894—1933	17,72	19,84	39,70	64,77	98,06	110,68	132,82	120,03	81,40	49,26	26,98	18,64	779,65
1934—1973	19,89	23,31	44,49	76,54	108,50	121,35	143,60	126,04	87,44	54,79	30,60	21,97	858,53

A csapadéknak, a hőmérsékletnek és a relatív páratartalomnak a matematikai statisztika szerint még jelentősnek nem minősíthető csökkenő trendje (változása) a potenciális evapotranspirációra és a csapadékhiányra való hatásában már jelentősnek minősíthető változást okoz. A

csapadék, hőmérséklet és így a relatív páratartalom az eredetileg is arid állapotról kiindulva kedvezőtlen irányba tolódtak el, és így környezetünket még aridabbá tették. A változás matematikailag is lemérhető és megfelelő eredményt ad.

Az ariditási tényező változása:

1874—1894 évi adatok alapján	1,08
1894—1933 évi adatok alapján	1,37
1934—1973 évi adatok alapján	1,58

A talajvíz változására sajnos nincs mért adatunk. Néhány megfigyelésből viszont kétséget kizáró a talajvízszint 2—3 m-es csökkenése.

Csökken a vízáradó réteg nyugalmi szintje is. A 120—200 m mélységű rétegből üzemelő ivóvízvezeték nyugalmi vízszintje 1912-ben még csak 2—3 m volt a terepszint alatt, ma 30—32 m. Számításaink szerint 1990-re 65—70 m-re csökken.

Tehát a város ivó- és ipari vízellátásának megnyugtató megoldása sokáig nem tűr halasztást. (Ez önmagában nagy probléma, mellyel a terjedelem miatt nem foglalkozom.)

Az okokat az egyoldalú lecsapolásban, illetve a vízfelületek nagyarányú csökkenésében, a rétegvíz tervszerűtlen és túlzott kitermelésében és az erdőterületek csökkenésében kell keresni.

Sajátos a természeti egyensúly megbomlása és káros a hatása Debrecen térségében. *Nem robbanásszerű a változás, inkább lassú, folyamatos.* Egy ember életében kevésbé észrevehető. Száz éves látványt megdöbbentő és előremutató. (Analog mint a lappangó betegség, melynek felismerése nehezebb, de gyógyítása sürgető.)

Megváltozott műszaki adottság

Ha a vízimunkálatok végzése közben voltak is hibák, hiányosságok területünkön, van egy olyan alapvető változás, amely olyan adottság, amelynek segítségével megjavítható a térség vízgazdálkodása, sőt valóra válthatjuk az elődök tervét. A változás, az előrelépés — a Tiszalöki Öntözőrendszer megépítése, illetve ma már léte. Ha nem is vették be a Tisza vizét Debrecenbe, de légvonalban 20 km-re megközelítette a várost.

1954-ben a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa egyértelműen meghatározta, hogy „Debrecen város vízellátására felhasználandó 700 lit/sec. vízmennyiség” — a Tiszalöki Öntözőrendszer vizéből. Jövő évben üzembe lép a Keleti Főcsatorna partjára telepített felszíni vízmű, amely napi 20 000 köbméter vizet ad ivóvíz minőségben. Hasonló műszaki megoldással a Keleti Főcsatornából kell biztosítani a jövőben a város ivó- és ipari vízigényének nagy részét, amely mint korábban említettem, az ezredfordulóra 203 000 köbméter/nap lesz.

A megbomlott természeti egyensúly helyreállítása

A műszaki részletkérdések ismertetése nélkül helyszínrájsz segítségével mutatom be a vízgazdálkodás javításának lehetőségét, amely majd kedvezően hat a terület vízkészletének alakulására, a mikroklímára,

a biológiai feltételekre, növény- és állatvilágra, összességében a természeti környezetre.

Jelenleg az 550 négyzetkilométeres vízgyűjtőről átlagos években (őszi, tavasszal) elvezetünk 11 milliárd köbméter vizet, amely megfelel 20 mm/év csapadéknak.

Elvezetjük továbbá a fürdők használt vizét 1 milliárd köbméter nagyságrendben.

Ha szabályozzuk a lefolyást, javítjuk a vízgazdálkodást és a 12 milliárd köbméter (eddig nem hasznos) víz egy részét a helyszínrájsz elrendezés szerinti tározókba vezetjük, a leendő 16 000 ha erdőterületen belül 200 ha vízfelület is kialakítható. A víz frissítése és minőségének megőrzése céljából 3—4 milliárd köbméter vízmennyiséget biztosítunk a Hajdúhátsági Többszintű Vízgazdálkodási Rendszerből, amely távlati terveinkben szerepel. (4. számú helyszínrájsz.)

E vízfelületek nemcsak vízgazdálkodási szempontból hasznosak, hanem esztétikusak is lesznek és növelik a jóléti erők értékét. *Ugyanis a közjóléti erők értékét nem nagysága határozza meg, hanem a vízfolyások, tavak, pihenőhelyek, játékterek, parkok, ligetek és változatos zöldfelületek harmonikus összhangja.*

Ami a tározók vizéből a talajba beszívódik, az a talajszintet emeli, egyben növeli a felszín alatti vízkészletet. Ami elpárolog, az a mikroklímát javítja. Mindkettő hasznos. *Az eddig feleslegesen és hasznosítás nélkül elvezetett 12 milliárd köbméter vizből tehát hasznos víz lesz.* A kialakítható vízfelületek az erdővel együtt ideális tájformálóok lesznek és hatásukra fokozatosan, szabályozottan visszaáll majd magasabb szinten a természet egyensúlya.

Meg van tehát a feltétel ahhoz, hogy a víz nélküli városnak meg legyen a kielégítő ivó- és ipari víz, egyben nagyobb szabályozott — vízfelülete.

Debrecen vízgazdálkodási múltjának felvillantása nem adhat a részletekre kiterjedő értékelést. Egyre viszont határozottan figyelmeztet a bekövetkezett változás; egy térség társadalmi és gazdasági fejlődése változó és fokozott igényeket támaszt a vízgazdálkodással szemben, sőt megváltoztatja a víz társadalmi és közgazdasági értékét.

A századforduló 75 000 lakosú városának nem volt vízhiánya. Inkább vízbővsége volt. Felszín alatti vízkészlete szinte kimeríthetetlennek tűnt. *Abban az időben egy lakosra eső napi vízfogyasztás 10—15 liter, ma 150—200 liter, az ezredfordulóra 270—290 liter várható.*

A rétegvízből nyert ipari vízfogyasztás a századfordulóra még szinte nulla volt, ma 41 000 köbméter/nap, az ezredfordulóra 78 000 köbméter/nap várható. Debrecen példájával meggyőzően bizonyítható, *hogyan lett a természet ajándékából, a vízből — mással nem pótolható — vízkincs.*

A közeljövő embere pedig a vizet már nemcsak úgy értékeli majd mint ivó- és ipari vizet, mint alapvető termelési tényezőt, hanem úgy is, mint az élet minőségét javító környezeti és természeti tényező. Ugyanis nem elegendő a ma alkalmazott passzív környezetvédelem (talaj, víz, levegő védelme). Maga a védekezés kevés. Több kell, az aktív környezetfejlesztés, amelyben meghatározó a víz.

Előrelátás, a jövő formálása a tágabb értelmű környezet- és természetfejlesztés. Ehhez is víz kell, sőt alapvetően meghatározó az átfogó vízgazdálkodás, hiszen a víz került minimumba. Mert hiába telepítünk erdőt, építünk városrészeket, s hiába védjük magunkat külön-külön

a környezeti ártalmaktól, ha ezek között nincs összhang és harmónia, akkor felbomlik a természeti egyensúly, mint ahogy már felbomlott.

Ennek helyreállítása csak a műszaki és természettudományok, valamint a társadalmi és gazdasági erők koncentrált összevonásával és a természetszerető emberek szervezett irányításával lehetséges.

Debrecen város példája figyelmeztető, de meggyőző is egyben, hogy a károsan vízbő városból hogyan lett „víz nélküli város” ugyanakkor a tudomány és technika segítségével hogyan lesz a vizek városa.

Beteljesülhet az ősök álma, — s ha nem is lesz Tiszája Debrecennek — lesz Tisza vize és szabályozottan visszaáll a természeti egyensúly.

IRODALOM

1. Dr. Zoltai Lajos: Szárazmalmok, szélmalomok, vízimalmok a régi Debrecenben. Debrecen vizei.
2. Sági Lajos: Debrecen település- és építéstörténete.
3. Dr. Sőregi János: Adatok és tervek Debrecen város kulturális ki-fejlesztéséhez.
4. Kaán Károly: Erdőt az Alföldre.
5. Dr. Márton Béla: A Nyírség mezőgazdasági élete.
6. Ecsedi István: Csatornatervezések Debrecen és a Tisza folyó között.
7. Dr. Rácz Lajos: Debrecen mezőgazdasága.
8. Dr. Zelizy Dániel: Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása.

HAJDÚSÁGI KÖZLEMÉNYEK CÍMEN ÚJ SOROZAT INDULT

Bencsik János, a Hajdúsági Múzeum igazgatója szerkesztésében új helytörténeti—honismereti kiadványsorozat indult Hajdúböszörményben. A sorozatban 1974-ben három szám jelent meg. Közülük kettő Nyakas Miklós tanulmánya Polgár történetéről (különlenyomatok a Polgár története c. monográfiából), egy pedig Bencsik János munkája: A szarvasmarha paraszti tartása Hajdúnánáson a XVIII. század végétől.

Szerencsefa-hordás karácsonykor a Turóc völgyében

UJVÁRY ZOLTÁN

A karácsonyi ünnepekör hagyományának jelentős csoportja az, amelyben a ritusok a szerencse, a bőség, a termékenység előidézésére irányulnak. Olyan cselekvések ezek, amelyek már a téli napforduló utáni periódusra, az elkövetkezendő új évre vonatkoznak. Sajátos megnyilvánulása az e körbe tartozó ritusoknak a szerencsefa-hordás, amely a Turóc-völgyi (Gömör m.) falvakban volt ismeretes. A szokás a második világháborúig fontos része volt a karácsonyi ünnepnek, a háború után azonban fokozatosan háttérbe szorult. Napjainkban már csak elszórtan fordul elő, s a hagyomány teljes eltűnésének lehetünk a tanúi.

A szerencsefa-hordás karácsony második napján részint délelőtt, részint délután történt. A szokás gyakorlóit, aktív cselekvői a gyermekek, *suhancok*, illetőleg a legények voltak. A szokás funkciójában a szokás-gyakorlók életkora szerint különbséget figyelhetünk meg.

A fiúgyermekek, a még legényé nem avatott *suhancok* karácsony másodnapján a reggeli órákban elindultak, hogy a szerencséjüket felkeressék a lányos házakat. A szerencsefa: 25—30 cm hosszúságú tűzrevalónak hasogatott fa. A gyermekek részére rendszerint az édesapjuk hasogatott görccsnélküli fát. A gyermekek annyi darab fát vettek az ölükbe, ahány helyre szándékoztak menni. A századfordulón még mindegyik lányos házba betértek, s így egy ölnyi fa rendszerint nem volt elég, ezért, ha elfogyott, a gyermekek haza mentek, hogy a második ölnyi fával tovább folytassák az útjukat. Gyakori volt, hogy a fahasábokat nem ölben, hanem tarisznyában, vagy kézikosárban vitték. A két világháború közötti időszakban, s közvetlenül a második világháborút követően a gyermekek már csak a rokon leányoknak, a szülők jóbarátai, közvetlen szomszédok leányainak vitték szerencséjüket. A házba való belépéskor a katolikus falvakban a „Dicsértések a Jézus”-sal köszöntek, megálltak az ajtóban, s a következőket mondták: „Sok boldog, szerencsés karácsonyt érhessek erőben, egészségben. Elhoztuk(-tam) a szerencséjét Juliskának” (a leány neve természetszerűleg esetenként változott). A fából egyet a *sparhét* elé a földre tettek. Ha a házban két, vagy több leány volt, akkor a leányok számának megfelelő szerencséjét helyeztek (dobni nem volt szabad!) a tűzhelyhez. A gazda vagy a gazdasszony megköszönte a szerencséjét, s a századfordulón, századunk első évtizedeiben a gyermekeknek almát, diót, mogyorót adtak. A pénzdórmány ritkán fordult elő. Ha egy *suhanc* valamelyik lányos háznál pénzt kapott, a leány szülei azzal jelezték a fiú szüleinek, hogy majd mint legényt szívesen láttak vendégként, udvarlóként fogadják.

A legények szerencsefa-hordása a gyermekekétől eltérő formában és időpontban történt. A szokásnak nemcsak formai, hanem az eredeti funkcióhoz viszonyítva tartalmi változása is bekövetkezett. A szerencsét, a

bőséget előidéző rítus a gyermekek szokásában világosan kifejezésre jut. Ez a legények szokásában azonban már másodlagos jelentőségűnek tűnik. Ezzel szemben előtérbe lépett a szokás társadalmi jellegű funkciója: a lányos házak megtisztelése, a szórakozás, a mulatás, hasonlóan húsvét másodnapjának szokásához, amelyben a vízzel, kölnivel való locsolódás eredeti célja úgyszintén másodlagossá vált a legények házról házra való járásában. Természetesen, a szokás korábbi rítus-jellege egyértelműen kimutatható.

A legények karácsony másodnapján délután a koraesti órákban csoportosan tértek be a lányos házakba. A szerencsefát nem vitték magukkal, mint a gyermekek, hanem a lányos ház udvarán a gazda által a *favágo tőkén*, a *favágo bakon* elhelyezett fahasábköböl vetek egyet-egyet a kezükbe, s azzal tértek be a házba. A köszönés és a boldog ünnep kívánása, a fadarabok lehelyezése után a legényeket a háziak, elsősorban a megtisztelt leány az asztalhoz invitálták és megvendégelték őket. A díszesen varrott aszbrossal leterített aszbra a karácsonyra készített kalácsokat tették. A század elején lekvárral, túróval, aszaltkörtével, káposztával töltött *kótt kalácsal*, s *fonott kalácsal* kínálták a vendégeket. Később, a két világháború között a különböző sütemények egyre inkább kiszorították a kalácsféléket. A süteményeken, a tésztákon kívül a legényeket pálinkával is kínálták. A századfordulón a jelenlévők nem egyszerre, hanem kettesével ittak, sorban egymás után. A pálinkát a gazda két *porciósba* (féldecis üveg) töltötte, s két vendég ivott egyszerre. A legények egy darabig időztek, beszélgettek, majd elköszöntek és betértek a következő lányos házba. Néhány *porció* pálinka elfogyasztása után többnyire nótázásra is sor került. A szerencsefa-hordás befejezését követően a legények rendszerint az utcán is daloltak, s csak a *bakter* tíz órát jelző fújásakor tértek haza.

A Turóc-völgyi szerencsefa-hordáshoz hasonló szokásról alig van példa a magyar nyelvterületen. Közeli párhuzamként említhetjük a karácsonyi *szerecsézést* a Zobor-aljáról. Zserén karácsonykor a gyermekek házról házra jártak szerecsét kívánni. A legények csak a lányos házakba tértek be. Fát azonban sem a gyermekek, sem a legények nem vittek magukkal. A szerecsékívánásnak erről a tárgyi kellékről a hagyományban már nem maradt fenn emlékezet (Vö.: *Manga János*: Ünnepi szokások a Nyitramegyei Menyhén, Bp. 1942. 26–27.). A kutatók a karácsonyi szerecsét előidéző vendégek megjelenésének problémáját részint a *vesszőhordás* hagyományával, részint a szláv *polaznik* kérdéskörével kapcsolták össze. Úgy látom azonban, hogy a tűzhelyel közvetlenebbül összefüggésbe hozható szerencsefa párhuzamait a karácsonyesti tűzbe helyezett tuskóval kapcsolatos hagyományban kereshetjük. Szélesebb vonatkozásban a Luca-napi *kotyolók* egyes formái is e körbe kapcsolhatók. A karácsonyi tuskó funkcionális elemzése részint a fakultusz, részint a tűzkultusz, általában a szerencse, a bőség, a termékenység előidézésére vonatkozó rítusok kutatási területére tartozik. A magyar hagyományban sporadikusan ismert példák szerint karácsony este egy jókora darab fát, fatuskót tettek a tűzhelyre, hogy egész éjjel égjen. A karácsonyi tuskó hamuját a szántóföldre hintették, s az állatok mágikus védelmére is felhasználták a karácsonyi tűz hamuját (Vö.: *Nemes Elek*: Pásztor-babonák. Ethn., XVIII. 1907. 169.; *Versényi György*: Babonás napok. Bp. 1892. 15.; *Szendrey Zsigmond*: Szalontai jeles napok. Ethn., XXVII. 1916. 79.). A további párhuzamok a szláv népek karácsonyi szokáskörébe vezetnek. A *badnjak* égetése a szláv, elsősorban a délszláv

néphagyományban széles körben ismeretes, s rendkívül nagy jelentősége van a karácsonyi rítusokban. A szláv hagyományban a *polaznik* szerepe többnyire összekapcsolódott a *badnjak*-kal. Az összefüggések, a kapcsolatok kérdése, az idevonatkozó magyar hagyomány elemzése részletes vizsgálatot igényel. Jelenlegi közleményünkben csupán érintettük a hagyományok közelebbi és távolabbi kapcsolatainak, funkcionális problémáinak a kérdéseit. (L. további irodalommal: *Kuret Niko*: Der Weihnachtsblock bei den Slovenen. Alpes Orientales, III. 1961.; *Schneeweis Edmund*: Serbokroatische Volkskunde. Volksglaube und Volksbrauch. Berlin, 1961. *Drobjakovics Borivoje*: Etnologije narode Jugoslavije. Beograd, 1960.; *Gavazzi Milovan*: Beiträge zur balkanischen Wort- und Sachkunde. Zeitschrift für Balkanologie, VI. 1968.; *Potusnyák Fedor*: Tűz a ruszin néphitben. Hajnal, I. 1941. 1–2. sz.; *Kiss Mária*: Adatok a pomázi szerbek karácsonyi ünnepköréhez. Ethn., LXXV. 1964.).